Bidrag til Skildring af Staden og Communen Aarhus

ved Dr. J. R. Hübertz, 1ste Hefte, Kjøbenhavn 1837 — afskrift efter scanningen

Afskrift efter den trykte bog: original Stavemaade, Siderne adskilte ved [Side N], Fodnoter under hver Side ([1]) o.s.v.), Titelbladet indsat som Billede. Side 50–51 mangler i den foreliggende Scanning, afskrevet via AI

Bidrag

til

Skildring af Staden og Communen

Aarhus

ved

Dr. J. R. Hübertz,

pract. Læge, Medlem af det historiske Selskab i Kiel og det Nordiske Oldskrift Selskab.

1 Hefte.

Kjøbenhavn.

J. H. Schubothes Boghandling.

Titelbladet (1ste Hefte, 1837)

Bidrag til Skildring af Staden og Communen Aarhus
ved
Dr. J. R. Hübertz,
pract. Læge, Medlem af det historiske Selskab i Kiel og det Nordiske Oldskrift Selskab.

Nu dansk udgave side 65

1 Hefte.
Kjøbenhavn. J. H. Schubothes Boghandling. Thieles Bogtrykkeri. 1837.

[Forerindring]

Af det af mig, under Titel Communen Aarhus &c. bebudede Skrift, modtager Publicum herved 1ste Hefte, indeholdende et flygtigt Blik paa Staden, og saa meget af dens Historie, som ikke nødvendig er knyttet til de specielle Forhold, der i det Følgende ville blive afhandlede. Den foretagne Forandring med Titelen, for hvilken der i sin Tid skal blive gjort Regnskab, vil, som jeg haaber, ikke foranledige nogen af mine ærede Subskribentere til at trække sig tilbage, saameget mindre, som Plan og Udførelse blive aldeles uforandrede.

Den store Fattigdom paa Materiale i enkelte Afsnit, hvilken ved Udarbeidelsen af nærværende Hefte især har været følelig, har bragt mig til gjentagne Gange at anmode Forskjellige om Bidrag, hvilke Anmodninger dog for største Delen hidtil ere blevne uden Frugt. Jeg benytter derfor denne Leilighed til paa ny at opfordre Enhver, der interesserer sig for Arbeider af denne Art, og som maatte være i Besiddelse af Nogetsomhelst, det være Lidet eller Meget, til Oplysning af denne Byes Historie, at meddele mig samme, og helst saa snart som muligt, for at det kunde benyttes ved Udarbeidelsen af det Følgende.

Næste Hefte vil indeholde Borgerskabets Historie.

Aarhus den 19de Juni 1837.

Dr. J. R. Hübertz.

Hr. Grosserer **Anders Nielsen**

og

Fru **Cæcilia Nielsen** fød **Kjellerup**

helliges disse Blade

med erkjendtlig Hengivenhed

af

Forfatteren.

[Titelblad]

Et Blik paa Staden Aarhus og dens almindelige Historie
ved
Dr. J. R. Hübertz,
pract. Læge, Medlem af det historiske Selskab i Kiel og det Nordiske Oldskrift Selskab.
Kjøbenhavn. J. H. Schubothes Boghandling. Thieles Bogtrykkeri. 1837.

[Tilegnelse]

Hr. Grosserer Anders Nielsen og Fru Cæcilia Nielsen fød Kjellerup helliges disse Blade med erkjendtlig Hengivenhed af Forfatteren.

[Side 1]

1. Ælde. Beliggenhed. Navn. Vaaben. Gader. Befæstning. Bygninger. Indbyggernes Antal.

Staden Aarhus er en af de ældste Stæder i Landet: dens Navn fremtræder allerede med en vis Glands lige ved Begyndelsen af vor egentlige Historie. Dens Anseelse i Oldtiden kan man med stor Føie slutte deraf, at de første Christne fandt den betydelig nok til, med de den Gang meget anseelige Stæder Slesvig og Ribe, at dele Æren for at have den første christne Kirke inden sine Mure, hvilket da ellers ikke vil sige andet, end at de første christne Missionairer i disse store Handelsstæder fandt Folkemassen tilstrækkelig blandet med fremmed Blod, for at finde Individuer nok til at danne en Menighed af, Individuer nemlig, der havde tilstrækkelig Affinitet til dem selv og de nye Lærdomme, de søgte at anbringe.

Vel beretter man os, at Staden den Gang laae der, hvor Lisbjerg nu ligger, og at altsaa det nuværende Aarhus skulde være et andet; men med al Agtelse for

[Side 2]

de Forfattere, paa hvis Troværdighed denne Beretning støtter sig, forekommer den dog noget mistænkelig. Saavidt vides findes denne Efterretning først hos Hvitfeldt, efter hvem Pontoppidan og Suhm have optaget den.

Hvitfeldt fortæller blot, at det saaledes forholdt sig, uden enten at anføre noget Beviis derfor, eller at nævne, hvorfra han har taget denne Efterretning.

Pontoppidan anfører efter Adam af Bremen[1]), at Harald Haarbraade ved Aar 1060 brændte den Aarhusiske Kirke, og tilføier som en Gjetning af hans egen, at herved skal forstaaes Lisbjerg Kirke. Byen omtales ikke. I Danske Atlas ansættes Tiden da denne Kirke blev forstyrret til Aar 1049 og Byen antages der at være bleven saa ødelagt, at den vedblev at være aldeles øde i over 50 Aar efter, da den blev flyttet.

Suhm henfører Byens Ødelæggelse til 1051, men omtaler dette Factum med saa ubestemte Udtryk[2]), at man godt mærker ham det af, at han i Grunden ikke veed noget derom.

---

[1]) Ann. eccles. Th. 1-205.

[2]) Suhm Danm. Hist. 4 D. p. 202. Paa dette Sted fortæller han, at Kong Harald var mødt paa det berammede Stevne ved Gethaelven, men da Svend udeblev, saa drog Harald forbi Skagen langs Vestkysten af Jylland plyndrende og brændende til Hedeby &c. Dernæst tilføier han: "Udi dette Indfald er det vel og skeet, at Aarhus Kirke, og ventelig By med, som da laae noget derfra, hvor det nu ligger, blev brændt af Harald, eller maaskee og snarere i et andet Indfald."

[Side 3]

Lægger man nu til det Vaklende i disse Beretninger, at Adam af Bremen, der var samtidig med dette foregivne Factum, aldeles ikke omtaler det, uagtet han flere Steder havde god Anledning dertil, saa bliver det saameget mere tvivlsomt.

Saaledes omtaler han paa et Sted[1]) Aarhus, som en velbekjendt By, hvorfra Overfarten pleiede at skee til Sjelland: "der er tvende Overfarter til Seland," siger han, "den ene fra Fiun (Assens — Svendborg?) og den anden fra Arhusen, begge lige lange."

Paa et andet Sted er Talen om Aarhus baade i en ældre og nyere Tid, hvor han siger: "Det tredie Bispesæde anlagde han (Keiser Otto) i Arhusen, hvilket ved et meget smalt Sund, som gaaer ind fra Østerhavet skilles fra Fiun, som ved en lang Omboining trækker sig ned efter imellem Fiun og Jutland, indtil bemeldte By Arhusen, fra hvilken seiles til Finaia, Seland, eller og til Skaane, ja til Norge. Men da dette Bispesæde, som vi her have angivet for det tredie, hørte op, saa havde Jutland ikkun tvende, det Slesvigske og det Ripiske, indtil *nu nylig*, efterat Wallo, den Ripiske Bisp var død, at det Ripiske Stigt blev delt i 4 Bispedømmer, hvortil Erkebispen meddelte sin Myndighed, og strax indviede Oddo i Ribe, Chri-

[1]) Suhm Danm. Hist. 4 D. p. 446 seqv. Adam af Bremen var som bekjendt her i Danmark i Kong Svend Estrithsens Dage, og skrev som man strax nedenfor seer kort efter Aaret 1065.

[Side 4]

stian i Aarhus, Heriberth i Wibergh og Magnus i Vendile."

Atter et andet Sted siger han, at Samsø ligger lige midt imod Byen Arhusen o. s. v. Det synes som om der i det Anførte paa mere end et Sted havde været passende Anledning til at omtale den vigtige Begivenhed, at Byen nu var forflyttet fra det Sted, den i Oldtiden havde ligget, om saa havde været, eller han vilde saafald have kaldet Byen: *Nyaarhus*[1]).

Dertil kommer endnu, at Navnet Ar-os (Aa-Munding) ikke godt kunde passe ved Lisbjerg.

Vi betvivle altsaa denne Flytning, men derfor benegte vi ikke, at der jo i Oldtiden kan have ligget en Handelsstad efter den Tids Indretning ved Lisbjerg, og at *den* kan være bleven ødelagt af den norske Konge, hvorefter maaske de til denne Stad knyttede Handels og Nærings Forhold kunne være flyttede over til det beqvemmere Aarhus, der dog vist allerede den Gang var i betydelig Flor[2]).

Stadens Beliggenhed er særdeles yndig og tiltrækkende: foran en stor og smuk Havbugt, til hver

---

[1]) Hvad danske Atlas videre beretter, at Byen fra Aar 1049 laae øde indtil 1102, da Bisp Ulkel byggede en Kirke til Ære for St. Oluf paa Sarhei ved Stranden, og at da det nye Aarhus først skulde være anlagt, synes at være en blot Gjetning uden al Hjemmel.

[2]) Efter Pontoppidan Ann. eccl. Th. 1 p. 75 (og Suhm) forekommer Navnet Aarhus i et Keiserligt Diplom af Aar 965.

[Side 5]

Side en deilig Skov, i en Afstand af faa Minuters Vandring, dertil en smuk Afvexling af Marker, Enge, Aaen o. s. v. og endelig, kun faa Timers Reise borte, Egne hvis Lige Danmark neppe har at opvise: Silkeborg, Rye o. s. v.

Dens Navn skreves i ældre Tider: Aros, Arus, *Aars*, *Aarß*, senere, omtrent fra Reformationens Indførelse: Aarhus, Aarhuß. Omtrent i Slutningen af Christian den Fjerdes Regjering skrev man enkelte Gange Aarhuuß og *Aarhuus*; siden er dette blevet det gjængse[1]).

Stadens Vaaben var fordum en Strøm, en Murtinde og 3 Taarne, de to paa hver sin Side af, og det tredie over en Port, i hvilken staae to Mænd, hvoraf den ene synes at overgive en Nøgle til den anden, der holder et sænket Sværd i høire Haand, medens han med den venstre modtager Nøglen. Det øverste Taarn har paa den høire Side en Halvmaane og paa venstre en syvoddet Stjerne. Det Segl, hvori dette Vaaben findes, har havt til Omskrift omtrent Secretum Arusiensis civitatis. Her haves kun eet Aftryk af dette Segl, hvilket er beskadiget i Kanten. Det findes under en Vidisse af Christoffer af Baierns Privilegier, givne til Staden Aars 1441, hvilken er udstædt af

---

[1]) Nogle Gange synes dette Navn at have givet historiske Forfattere Anledning til at forvexle vor Stad med Aros i Sverrig, f. Ex. Pont. Ann. eccles. Dan. Th. 1 p. 370 o. fl. St.

[Side 6]

Borgemestere og Raad, men uden Dato, dog efter Skriften at dømme omtrent lige saa gammel som Originalen.

Senere har man benyttet et Segl, hvori Vaabnet var et Skjold med 3 Aarer, og Omskrift: Civitat. Arhus. Sigel. Om Christoffer af Baiern har givet Byen dette Vaaben, som Danske Atlas anfører efter Mag. H. Rumann, dette maa jeg lade være uafgjort. Det ældste Aftryk, der er kommet mig for Øie er under et Skjøde udstædt 1581.

Omtrent ved Souverainitetens Indførelse blev der istedetfor Skjoldet anbragt et Hus til de 3 Aarer og nedenunder en Strøm med to krydslagte Fiske. Dette var naturligvis med Hensyn paa den krasse Fortolkning af Navnet: Aare-Hus, skjøndt den samtidige Torfæus havde viist, at Navnet efter sin rette Etymologie betydede A ɔ: Aae, i Genitiv Ar og Os ɔ: Munding, altsaa Aros eller Arus ɔ: Aamunding.

Frederik den Fjerde føiede endnu hertil en Hjelm over Huset og to Vildmænd som Skjoldholdere.

Byen er inddelt i 3 Roder, "efftersom ald Aarhus Bye dieles vdi 3 Roeder, een till huer Byesuend," som Magistraten i 1646 udtrykte sig. Oprindelig er vel ellers denne udentvivl ældgamle Inddeling i Roder en militair Indretning, efter hvilken senere Administration, Skattevæsen, Politie o. s. v. ere blevne lempede.

Vi ville ikke opholde os ved at opregne Gaderne i Byen, kun saameget maatte i Almindelighed bemær-

[Side 7]

kes om dem, at forsaavidt som de ere til for at lette Samfærselen i Stadens Indre, da opfylde de ikke paa det Bedste deres Bestemmelse; thi baade ere de knudrede at betræde og desuden mindre heldigt anlagte. En god Egenskab maa man imidlertid indrømme dem, den nemlig, at de paa det fuldkomneste tilstæde Byens Ventilation, da de ere temmelig brede, ikke meget krumme og næsten alle løbe i Øst- og Vest, saa de uophørligt bestryges af disse forherskende Vinde. Deres Navne og de Forandringer, de i Tidens Løb ere undergaaede foranledige et Par Bemærkninger.

I et Skjøde af Aar 1302[1]) nævnes Tornegade, "Torngatæ," som nu ikke findes.

I Aaret 1305, af Slanggethorp sabbato Sicientis, tillod Kong Erik Menved Biskop Johannes i Aarhus, at en Gade, der løb sønden om Domkirken, og førte mod Vesten, maatte lægges til Kirkegaarden, imod at Byen fik Vederlag derfor[2]).

---

[1]) Langeb. S. R. D. vj. — 417.

[2]) Ibid. vj. — 418. I et Brev, uden Datum, til Kong Erik Menved, udstædt af Svend Bonde (Rusticus) og Johannes Staverskogh erklære disse, at de have undersøgt den Gade, som Bispen og Capitlet ønske at tilbytte sig for at udvide Kirkegaarden, og at Byttet kan skee uden Afgang i Kongens Indtægter, til Stadens Bedste og til Guds Ære og Forherligelse, hvilket ogsaa kan skjønnes deraf, at der paa den Maade blev friere Adgang til Kirken for at redde Personer og Gods, om der skede et pludseligt fiendtligt Overfald eller en Ildebrand opstod. Ligeledes findes samme

[Side 8]

D. d. Horsens paa St. Dorotheæ Dag 1477 forundte Christian den Første Borgemestere og Raad paa Byens Vegne en Grund at bygge paa langs med Aaen fra Broen til den søndre Port i Bredden, undtagen 23 Alen, som Hs Maist. forbeholdt sig selv at bebygge og 60 Alen i Bredden, som han skjænkede Hr. Erik Ottesen: "…. vppaa thet at wor købsteth Aars maa thes ydermere Bygges og fforbæthres Oc wore Borgemestere oc vndersatte Sammestedtz mwe thes bæthre bliffwe wedh Bestandh og Bædringh Thaa haffwe wii vnt oc tilladet … at borgemestere oc radhmen i Sammestedz Mwe lade bygge til bysenss behoff Hws meth gardz rwm vdh meth aan ffraa broen oc till den søndhre port i breedden oc in till the

gardhe Som stande nest innen planckerne i Lengden Swo at ther gangher een ageweyg i mellom oc Sammeledes eet strædhe vdh meth aaen Toch vndertaghendes eet sticke iordh Nest wedh then søndhre port liggende till wort eyget behoff i breedden reth vth meth aan Trethywge alne at lade bygge vppaa Oc sammeledes een grwnd oc iordstedh nest wor iord liggendes Som wii haffwe

Steds en Ansøgning (paa Latin) fra Borgemestere og menige Borgere i Aars til Gunst for dette Andragende, især, fordi Bispen og Capitlet vil anvise Byen anden Grund, der ikke blot vil være Skadeserstatning, men endog langt mere, i det at den tilbudte Grund er beleiligere for Byens Conservation, næst Guds Hjelp, i mangehaande Farlighed. d. d. Ao. mcccv feria qvinta post octavos Epiphan. Dom.

[Side 9]

vnt oc giffwit Hr. Erick otteßen wor elskelige Hoffmester Serthii alne i breedden. Thi forbiwde wii &c. (Orig. i Raadh. Arch.) Det bemærkes at dette Brev er dateret 5 Aar efter den store Ildebrand, som vi i det følgende komme til at omtale, og at Grunden var af den saakaldte Søndervold og Søndergrave.

I Aaret 1552 havde Oluf Hammer i Skaade reist Proces mod Byen i Anledning af en Del af samme Grund ved Stentrappen beliggende, og beboet af Borgerske Tove Nielsdatter, hvilken Frederik 1ste skulde have skjænket Hr. Mogens Gjøe, og dennes Arvinger igjen overdraget til Sagsøgeren. Herom dømte Kong Christian 3, (d. d. Aars anno Mdlij then fredag nesth epther pindsdag), saaledes for Ret, at dersom Oluf Hammer kunde bevise, at den Jord, han gjorde Fordring paa var den samme som Christian 1ste i ovenstaaende Brev havde undtaget, saa skulde Jorden følge ham, hvis ikke, da at tilhøre Byen efter den Paastand, som Stadens Borgemestere, "os elskelige Knud Galthen oc Laß fog vore borgemesthre her vti Aarß" havde sat i Rette. At han ikke har kunnet føre dette Bevis kan sluttes deraf, at Tove Nielsdatter endnu 10 Aar senere havde denne Jord af Byen og betalte Jordskyld deraf, som vi see af Jordskyldsbogen for 1562: "Toffue Nielsdotter En mark dansche aff Søndhervoldt som thet storhe huß paa standher. Item en Mark dansche aff then iordt nedhen for same huß

[Side 10]

emoedt aaen — och vj ß. dansche aff then Jordt wdhen borrporthen hendes krambo paa standher"[1]).

D. d. Kiøpnehaffn wor frwe Dagh visitacionis M. D. xij. skjænkede Kong Hans "en wor oc kronens Jordt wdi Aars synden næst op till then gardt Niels anderßen wor Burgemesther ther samestedz paa graffwen bygt haffuer liggendis oc strækker sigh synden vdt met gaadenn som ther løber nedttill broen oc i østher nedt till thet hwß oluff skriffuer ther paa Wollden sath ladit huffuer … oc ther till met swa møgitt aff Byens wold ther næst norden vp till som ingen hwß paa stande" … til "oß ellskel. Niels clemetßen wor man, Raadh oc Landzdomeræ wdi Nørre Judtlandh," og denne skjødede dette Stykke Jord to Aar senere til

Nu dansk udgave side 65

Borgemestere og Raad i Aars "som ther nw er oc her effther kommendes vorder." (Raadh. Arch.)

Denne Grund laae altsaa norden for det lille Torv, mellem Badstugade og Guldsmedgade eller Tangen.

---

[1]) Det lader sig vel ikke af de anførte Beviisligheder udfinde, hvor Søndre Port har ligget; alligevel synes Oluf Hammers Paastand paa Tove Nielsdatters Grund, at lede til at søge de 23 Al. Grund, Kong Christian 1ste forbeholdt sig, tæt ved søndre Port, etsteds der i Nærheden og denne Port altsaa ogsaa der tæt ved. Da Aaen udentvivl med Hensyn paa Befæstningen maatte betragtes som en vaad Grav, bag hvilken Volden og Murene hævede sig, den søndre Port altsaa var en Vandport, saa var det endog muligt, at Stentrappen netop dannede Opgangen til Sønder-Port.

[Side 11]

D. d. Viborg Løverdagen efter Allehelgensdag 1513 har Christian den 2den stadfæstet et Kong Hans's Brev til Gerdt Kellerswendh "paa eth stycke iordt, vold oc graffue liggendes paa then sønder side vden then port som kalles borgeport vdi wor stadt Aars" …. Dette Brev er i Kjøbmand Frausings Besiddelse, der efter Sagn vil, at det angaaer den Grund, hvorpaa hans Gaard staaer.

Ved at kaste Øiet paa disse Gavebreve, paatrænger der sig meget naturligt det Spørgsmaal, hvorledes der kom saamegen Jord til at ligge ubebygget midt i Byen, og paa hvad Grund det tilkom Kongen at disponere over den, da ellers saavel tidligere Kongers Breve, som Retsforhandlinger angaaende denne Sag vise, at Byen ikke alene eiede den Grund, hvorpaa den stod, med Undtagelse af det geistlige Gods, men ogsaa et betydeligt Territorium rundt omkring. For at løse dette Spørgsmaal maatte man vel antage, at Aarhus i ældre Tid har været befæstet med Mure, Volde og Grave, at Søndervold og Søndergrave (Haverne paa Kannikegade og Husene ved Aaen) samt Nørrevold og Nørregrave (Graven og Volden) have begrændset Byen mod Syd og Nord og at Borgeporten engang har været Byens vestre Port, samt endelig, at disse Volde og Grave, som hørende med i Rigets almindelige Forsvarssystem, have været umiddelbar afhængige af Kongen, der disponerede over dem til

[Side 12]

andet Brug, da de ved Byens Udvidelse befandtes ikke at svare til det oprindelige Øiemed[1]).

For Byens Befæstning tale Benævnelserne: Volde, Grave &c., men endnu langt mere et Blik paa hine Tiders Historie og paa Stadens Beliggenhed. Hvor urimeligt vilde det ikke være at antage, at en catholsk Biskop skulde have betroet sig, sit Klerkerie, og det hele øvrige gudstjenstlige Materiale til en aaben By, paa Bredden af en aaben Strand, paa en Tid, da Søen vrimlede af hedenske Fribyttere, disse bittre Fiender af den ny Religion, og af hver den, der hyldede den nye Tingenes Orden[2]). Men antager man nu,

Nu dansk udgave side 65

[1]) Maaske har man dog ellers allerede den Gang ment at Kongerne havde strakt deres Myndighed videre heri end tilbørligt. Saaledes findes der (Geh. Arch.) et Thingsvidne, udstædt paa Aarhus Bything i 1524, hvorved det bevistes, at Borgemester Niels Andersen paa Aarhus Raadhus havde erklæret, at han intet Brev havde paa Byens Jord, som han havde bygt paa, og heller intet vilde tage, uden han kunde faae det af Byen &c.

Man begriber uden Vanskelighed, at Spørgsmaal angaaende Grændsen af Kongens og Borgernes Rettigheder let kunde opstaae i 1524, da Folket var begrebet i en stor Revolution.

[2]) Adam af Bremen siger i sin Bog om Danmark: "Havet er ved sin Natur brusende og fuldt af en dobbelt Fare; thi haver Du end gunstig Vind, saa undgaaer Du dog neppe Sørøvernes Hænder."

Næsten hundrede Aar senere beretter Kroniken, at den Nat, da Kong Valdemar 1ste flygtede fra det bekjendte Gilde hos Kong Svend i Roskilde, da forliste

[Side 13]

at de angivne Grændser mod Syd, Vest og Nord engang have indsluttet Staden, saa begriber man ikke, hvor der har været Plads til den catholske Bisp med Tilbehør og desuden til et talrigt Borgerskab, og da nødes man til at indrømme, at Byen i hine Dage har strakt sig langt længere mod Øst, men at den Tid efter anden er bleven trængt tilbage af Søen. Ved Øiesynet er det let at overbevise sig om, at Søen har bortskaaret betydeligt af Landet lige ud for Byen, men videre Bevis herfor findes ikke.

De som skjenke Folkesagnet nogen Tillid ville ogsaa finde dette at udtale sig til Fordel for denne Mening. Af Navnet paa den Gade, der nu løber langs med Stranden i en Del af Byen, *Middelgade*, at ville slutte sig til, at den en Tid har gaaet *midt* igjennem Byen, bør alligevel neppe gives Medhold, saameget mindre, som den Midte, der antydes i Navnet, ligesaa godt kan referere sig til mangfoldige andre Bestemmelser end just Byens østlige og vestlige Grændse.

Studsgade skreves i den ældre Tid *Sturisgade*, formodentlig efter en Mand Sture[1]).

1600 Sørøver Skibe paa Kysten af Halland, og endda havde Kong Valdemar og Biskop Absalon Sørøvere nok at kjæmpe med deres Levetid.

[1]) En Familie *Sture* har tidligere opholdt sig her i Byen, hvoraf En, Jep Sture i Aaret 1476 omtales som Raadmand her i Byen. En af denne Familie har muligt givet Gaden sit Navn.

[Side 14]

I Begyndelsen af det syttende Aarh. skrev man stundom Surs gade, ved Midten af det samme Aarh. finder man Benævnelsen Stuisgade, Stusgade, dog ogsaa enkeltvis Studsg.;

endnu 1731 skrev man stundom Stuesgade, og først senere er det nu brugelige Navn Studsgade blevet almindeligt.

Denne Gade naaede fordum ikke saa langt som nu, maaske stod Porten indenfor Borrebæk. At man i det mindste skulde igjennem Studsgadens Port[1]) for ad den Vei at komme til Fægyden, dette oplyses af Thingbogen for 1674 (fol. 17), da Jens Dynesen af Elsted paa sin Vei til Fægyden og hjem, kom til at kjøre paa i Studsporten, kom i Slagsmaal med Betjenten o. s. v.

Fiskergaden omtales i Jordskyldbogen af 1562, men var den Gang ikke meget stærkt bebygget. Endnu 1667 stod der et Gjerde fra Magazinhuset (Trods Katholm) og til Svend Skibbyggers Hus i Vester 52 Favne, langs med Gaden.

En Del af Møllestien kaldtes forhen Farvergaden. Farver, Raadmand Peter Jessen boede en Tid lang i denne Gade.

[1]) Denne Port var udentvivl den i gamle Dage saakaldte Nørreport. I et Skjøde af 1418 omtales Peder Læets Gaard næst uden for Nørreport og i et andet af 1497 omtales Niels Christensen kaldet Vendelbo og Ane Jensdatter hans Hustru, deres Gaard liggendes i Aarhus *inden Nørre Port, inden Borgen*, som de skjødede til den Velbyrdige Mand Jens Nielsen udi Revstrup. (Geh. Arch.)

[Side 15]

Det Stræde, som løber fra Borgeporten i Sønder, mellem Farver Jansens og Jordans Gaarde kaldtes i Midten af det 17de Aarh. Maren Smids Gyde.

Skolegyden kaldtes *Skoletrappen*, f. Ex. i Thingbogen 1673: for Retten fremstod "Wellerde unge Perßon Nielß Eschisøn Degn her udi Skolen" og Skolediscipel med Fuldmagt fra Rector Niels Krog og bortskjødede til Peder Madsen Rectors Anpart i "Hans Klocherß (nu Overlærer Fleischers) Gaard paa Skolegaden beliggende nest op til latinsche Schollemesters Residents paa sønder Siden och Norden til Gyden ßom gaaer nedder til Haffuet kaldiß *Skoelletrappet*, och strækker sig fraa Adelgaden ned til Stranden udi Breden 23 Sællandsche Alne, och Siden Neden for Residentz Hauffgen udi Breden 34½ Sæll. Alne, saa vel som 4 Agger udi Mølvangen dertil liggende" …

Enkelte Gader have undergaaet saa store Navneforandringer, at de ere blevne ukjendelige og ikke nu lade sig eftervise, f. Ex. Lille Broberg, der omtales i Jordskyldbogen 1562, Junckerstræde, St. Pedersstræde, hvilket sidste laae i Nærheden af Domkirken og omtales i Frederik 4des Tid; andre derimod ere ved formelig Afstaaelse fra Byen komne i Privates Eie og tillukte med Bygning, ikke altid uden Skade for det Offentlige.

Ved et Brev (i Geheime Archivet) af 1533 forpligter Jørgen Pedersen Samsing, Cantor i Aars, sig til, for en ham overdraget Snedersti, "som var en gang til Haffuit" mellem Jens Mikkelsen Skippers

[Side 16]

Gaard og hans Gaard, at opbygge samme Gaard "effther Borgher viiß met dør og port mod gaden som andre Borghr. pleyer at lade bygge oc ingen Hammer paa dørre eller portt oc skall altiidt vere en borger gord Oc ingen thr vdj at sette vden en borgher som giøre skall tynge oc gyffue skat som andre borgher" &c., til Vitterlighed forseglede med ham Mester Hans Oluffsen, Mester Ove Lodwigßen, Canniker i Aars og Peder Krabbe Byfoged sammesteds. Af Jordskyldbogen 1562 sees det, at han for dette Stræde betalte 2 Skilling Jordskyld.

I 1624 blev en Kjørevei fra Middelgade til Havet overdraget Naboerne, mod at de skulde holde en Port med Nøgle, saa Folk kunde have deres Kiøring derned, naar det behøvedes (i Ildebrandstilfælde?); det blev dem paalagt at lade den Urenlighed ("omfløbighz"), som fandtes deri, Kjøringen til Forhindring, borttage og ligeledes at bortskaffe de Hyskenne (Priveter), som havde deres Afløb deri &c.

1650 lod Borgemester Hans Jostsen paa Raadhuset oplæse et Kon. Maist. Brev, hvorved det tillodes ham at gjøre sig en lille Gyde til Nytte, som førte fra Torvegaden[1]) til Rosensgade, men i nogle og tyve Aar, efter hans Beretning, havde været tillukt og forfyldt med Skarn, især da Fru Jytte Høgh (funge-

---

[1]) Torvegade kaldtes det store Torv indtil hen i det 18de Aarh. Spørgsmaal, om den ved 1302 omtalte Torngatæ ikke ligesaa snart er *Torvgatæ*.

[Side 17]

rende som Stiftslehnsmand i Vacancen) afg. Hr. Niels Krags til Trudsholm, underdanigst havde erklæret, at den ikke var Byen til Nytte, dog skulde han derfor betale Byen efter uvillige Mænds Skjøn. Den blev taxeret for 20 Sl. Dal.

Iblandt de mange Processer, den stridbare Apotheker Jacobus Gesius havde, var ogsaa i 1672-73 en med hans Nabo Borgemester Jørgen Juul, Svigersøn og Efterfølger i Gaarden efter Borgem. Hans Jostsen. Denne Sag angik 17 Puncter, blandt hvilke ogsaa denne tillukkede Gyde. Borgem. Juul havde Eiendom paa begge Sider af Gyden til Torvet; men Apothekeren havde foruden den Gaard, hvori han boede (Fru Halds Gaard, eller en Del af den), endnu en Gaard østen (?) for den omtalte Gyde ud til Rosensgade.

Efter hans Vidners Udsagn var Gyden saa bred, at en Vogn kunde kjøre op til Midten af den til Sal. P. Ibsens Port; at man pleiede at kjøre den Vei ind i Gaarden og ud af Rosensgade, eller omvendt, fordi Rummet i Gaarden ikke tillod en Vogn at vende; der var Fortog paa begge Sider og Rendesten i Midten; mod Rosensgade var den smallere; den gjorde Skjel mellem St. Clemens og vor Frue Sogne; som den var af Vigtighed for ham, for at have Kjøring til sit Sted paa Rosensgade, saa var den det ikke mindre for Byen i Ildebrandstilfælde &c. &c. Alt dette uagtet forblev det ved det anførte Kongebrev.

[Side 18]

At ellers denne Gjenvei fra Torvet til Rosensgade ikke var saa ganske uvæsentlig for Byen, dette bevises endnu i denne Dag paa en høist slaaende Maade derved, at alle Mennesker søge Gjennemgang hos Kjøbmand Sabro, hvis Gaard just bedækker den Plads, hvor Gyden før løb.

Et Par Aar efter 1720 havde Jørgen Mogensen, Consumtionsbetjent paa Broberg, faaet overladt af Byen et Stræde, kaldet Hans Jensens Gyde, som førte fra Broberg ned til Møllen. Hans Jensen Buchtrup talede paa denne Sag og beskyldte offentlig Borgemester Christen Basballe for, at han herved havde søgt sin egen Fordel, da Jørgen Mogensen havde maattet give ham et Stykke beleiligt Jord for denne Gyde[1]).

En anden Gyde længere nede paa Broberg, Folmersgyde, maaske saa kaldet efter Apotheker Folmer Thommesen, der havde en Have paa dette Lag, aabnede Passage fra Broberg saavel mod Østen til Tofterne, som mod Vesten til Aaen; men den blev lukket og overdraget til Private mod Slutningen af forrige Aarhundrede under det Paaskud, at det faldt Byen saa besværligt at holde Lukkelset vedlige.

Ved andre Leiligheder torde vel hist og her andre Stræder være blevne lukkede, uagtet intet derom findes optegnet, og derved er det skeet, at Samfærselen mellem

---

[1]) Det bemærkes at H. J. Buchtrup just ved denne Tid var under Action for paa egen Haand at have flyttet Byens Port paa Broberg ud efter sin Eiendom.

[Side 19]

Byens enkelte Dele kun kan skee ad tildels lange Omveie, og er langt besværligere i denne Bye, end i de fleste andre Kiøbstæder i Danmark.

Da de fleste Gader have en Heldning efter det lille Torv og Immervad, saa synes det, som om man ved Byens Anlæggelse især har taget Hensyn paa den ene Passage over Basballebro, indtil man i en nyere Tid ogsaa har indrettet en Del af Byen efter Passagen over den langt yngre Mindebro.

Endnu maatte vi med et Par Ord omtale en Gade, Borgeporten. Saaledes kaldes nemlig den smalle Gade, som forbinder det store og det lille Torv med hinanden.

Her stod fordum en muret Bygning eller Port med et Spir paa, efter den forhen fremsatte Gisning, en Levning af Stadens ældre Befæstning mod den Kant[1]). I denne Bygning var Stadens sikkreste Arrest, til hvilken man kom ad en Stige sat til den udvendige Aabning, og naar Synderen var kommen derop, saa blev Stigen anbragt indad; naar han endelig var kom-

---

[1]) Det findes meget ofte antydet at Borgeporten en Gang har ligget ved Stadens yderste Grændse mod Vesten. Saaledes i Christian 2dens Brev til Gert Kjeldersvend af 1513 omtales

Grunden *udenfor* Borgeporten og ligeledes 1562 (see pag. 10) Tove Nielsdatters Krambod *udenfor* Borgep.; men den Gaard, Capt. M. G. Bech nu beboer, omtales ved flere Leiligheder som beliggende *indenfor* Borgeport.

[Side 20]

men til sit Bestemmelsessted under Jorden, blev den ganske borttaget, og han var saaledes vel forvaret[1]).

D. d. Aalborg den 23de May 1685 rescriberede Christian 5te, at saasom "os elsk. Thomas Friis voris Land Commissarius ofver Aarhuus oc Riber Stiffter" havde andraget, at der ved hans Gaard i Aarhus var et gammelt Taarn, Borgeporten, som meget hindrede Kjørselen og Farten i Byen, og som ikke var til anden Nytte, end at deri hang en Klokke, hvormed der ringedes til Bythinget og om Aftenen til Ni slet, og da desuden Magistraten havde erklæret, at samme "gamle Muur oc Taarn" nok kunde undværes, saa blev det tilladt at nedbryde det, dog saa at Stenene førtes hen til Raadhuset, for at tjene til en beqvem lille Bygning, hvori bemeldte Klokke kunde ophænges.

Da man siden havde fundet det mere passende at ophænge Klokken i Domkirkens Taarn, saa henvendte man sig desangaaende til Biskoppen, der resolverede, at Klokken nok kunde ophænges paa Domkirkens Taarn; men da maatte den ikke som hidtil bruges til at ringe til Thinget med, men alene til at ringe paa og af Vagt med (for Vægterne) og til at klemte med, naar Ildsvaade, (som Gud naadelig afvende), skulde paakomme.

---

[1]) Da dette Fængsel laae paa næsten det laveste Sted i hele Byen, saa maa Opholdet deri have været grueligt, om ikke for andet, saa for den uophørligt tilstrømmende Fugtighed.

[Side 21]

Saaledes blev Borgeporten nedbrudt og forsvandt indtil det mindste Spor, kun Navnet har vedligeholdt sig for det Sted, hvor den stod; dog vil dette udentvivl ikke vare længe, thi der findes allerede flere af Byens egne Børn, der ikke kjende dette Navn.

Vi have seet at Magistraten i 1624 fandt det nødvendigt at paabyde, at de Priveter, der fandtes paa en Kjørevei fra Middelgade til Havet skulde borttages.

1633 den 21de Febr. i et almindeligt Møde paa Raadhuset blev det bl. a. af menige Borgerskab antaget, at alle de Indvaanere, som havde Møddinger liggende paa Gaden ved deres Huse "och wden dieris Døre" inden 3 Dage skulde lade dem bortføre under Straf af 3 $\mathcal{M}$, halvt til Kongen og halvt til Byen.

Hans Bendixen, Vintapper, der boede der, hvor Farver R. Jahnsen nu boer, beviste i Aaret 1668 med Thingsvidne, at den Gade (Barbergyden), der løber fra Immervad til Kræmergaarden, var saa opfyldt med Skarn og Møg, især fra Thomas Andersens Gaard, at

man ikke kunde gaae der og neppe kjøre, og den Gade, der løber fra Borgeporten i Sønder til samme Gade var ikke stort bedre, især var den hæslig tilsølet af Thomas Andersens Privet, der udtømte sig deri. Thomas Andersen maatte forpligte sig til at tilmure sit Privet og at lade begge Gader rense.

1727 bleve 6 af Byens Porte ombyggede. At det var paa den høie Tid med denne Forandring kan

[Side 22]

sluttes deraf, at de alle 6 (Mølleporten var ikke med) med deres Plankeværker kun vurderedes for 15 Rdr.

Med Undtagelse af begge Kirkerne og en Del af Hospitalet har Staden ingen Bygning, der har oplevet Reformationen. Selv af de store 3 Etages Kjøbmandsgaarde, der fremstode i det 16de Aarh., og hvoraf Staden havde nogle paa Vestergade, i Immervad o. fl. St., er ingen tilbage: fiendtlig Vold og Ildsvaader have kappedes med Tiden om at tilintetgjøre dem[1]). Et Par existere vel endnu paa en Maade, men de ere raserede og gjorte til 2 Etages Bygninger, maaske fordi meget høie Huse ere mere udsatte for at lide af Storme og Uveir her, end i andre Byer, hvilket lader sig forklare saavel af den Maade, hvorpaa denne Bye er anlagt, som af dens Beliggenhed i det Hele.

Da Kirkerne ligge uden for dette Arbeides Plan, saa er der altsaa fra et historisk Standpunct ikke meget at berette om Stadens Bygninger i det Enkelte.

De følgende faa Bemærkninger have maaske blot Interesse for den, der efter mig kommer til at bearbeide Byens Historie.

[1]) Dersom man tør stole paa det Maleri Raadhuset eier, der forestiller Staden i Fugleprospect, saa have de fleste Gaarde paa Torvet o. fl. St. ligget med Gavlene til Gaden, ligesom i de større tydske og hollandske Handelsstæder. Til en saadan Bygningsmaade, der i Særdeleshed tilsigtede den mest oeconomiske Anvendelse af Grunden, er intet Spor mere nogetsteds i Byen, som den vel neppe findes hertillands i Bygninger, der ere synderligt yngre end det 15de Aarhundrede.

[Side 23]

Aarhusgaard er en Benævnelse, som vel enkelte Gange forekommer i de gamle Bispers Tid, men først er bleven almindelig efter Reformationen. I Cristian den 3dies og hans nærmeste Efterfølgeres Dage finder man Aarhusgaard, wor Gaard udi Aars brugt islæng med Aarhuß Bißgaard, det sidste dog sjeldnest. Alle disse Benævnelser betegne den catholske Biskops Residence, hvilken Kongen ved Reformationen tog til sig, tilligemed mere af Bispestolens Gods.

Til samme Tid kaldte Christian 3die Havreballegaard: “vor Ladegaard for Aarhus.” Men efter en Del Aars Forløb, maaske derved at den gamle Bispegaard forfaldt, eller af nogen

anden Grund, overførtes Navnet Aarhusgaard paa Havreballegaard. I det mindste var dette Tilfældet i Christian 4des Tid, da Erik Grubbe var Lehnsmand. Dette kan bevises af flere Omstændigheder, f. Ex. ogsaa af et Thingsvidne udstædt af Aarhus Bything 1639, hvorved en Del gamle Borgere vidnede, at de kunde mindes i 50 og flere eller færre Aar, at Adelveien fra Tulstrup, Astrup, Morslet og Trandbierg Sogne havde gaaet over Stilling Dam og siden gjennem *Aarhusgaards Mark* til Aarhus. Ligeledes, da den samme Lehnsmand i 1643 arresterede Bispen Morten Madsens Enke og hendes Svigersøn Hr. Christen Nielsen Friis paa Aarhusgaard, da er herved ment Havreballegaard, nuværende Marselisborg.

[Side 24]

1638 blev der optaget en Synsforretning over "det store Kornhuus wdi Aarhuus Bißgaardt," hvoraf for en Del alle fire Lofter vare styrtede ned, og i Kjelderen laae Rug, Byg, Havre blandet mellem hinanden tilligemed Grus og Stene.

Altsaa var formodentlig nu den gamle Bispegaards Hovedbestemmelse at tjene til Kornmagazin; sic transit gloria mundi.

Da Frederik 3die solgte Aarhusgaards Lehn til Marsilius, saa fulgte Bispegaarden med, og da Marsilius afdelte sine Eiendomme efter de tre bekjendte Godser, saa kom den paa Constantinsborgs Part.

1720 havde C. Carisius faaet Tilladelse til at sælge fra Stamhuset Constantinsborg "et Pakhus i Aarhus, Bisgaard kaldet," mod at lægge andet Gods til Stamhuset. Som Følge heraf berettede Carisius til Stiftamtmanden, hvem det paalaae at vaage over, at Stamhuset ikke tabte ved denne Omsætning, at han havde faaet 800 Rdr. og 10 Ducater for samme Pakhus, til Vederlag hvorfor han havde lagt 15 Tdr. Hartkorn Bøndergods under Stamhuset igjen. — Endnu nogle Aar vedbleve Bygningerne at benyttes som Pakhus, Tomten som Tømmerplads o. s. v. indtil Stiftsprovst Nannestad tilkjøbte sig den største Del af Pladsen, hvorpaa han lod opføre en 1 Etages Bygning med Qvist, hvilken Eiendom han ved sin Forflyttelse i 1748 til Trondhjem som Biskop, skjænkede til Stiftsprovstiet som en Embeds-Bolig.

[Side 25]

Efter Sagnet er Etatsraad Bulls Gaard opført af Sten fra den gamle Bispegaard, der formodentlig blev nedbrudt af Nannestad.

Den nuværende Bispe Residents. Ved Kong Christian 3dies Brev d. d. Koldinghus St. Nicolaj Epi. Dag 1558[1]) blev der indrømmet Superintendenten Lauritz Bertelsen for sig og Efterkommere den Gaard, han da iboede tilligemed den Stald og Kaalgaard som Capitlet havde udlagt, til Residentsgaard. Dette er den nuværende Bispegaard.

I Biskop Brochmands Tid undergik den en Hovedreparation. I en Synsforretning, som 1663 toges over den, da den var færdig, omtales: en Vindeltrappe op til det store Bibliothek; det lille Bibliothek; Bispens Cantor; Fruens Cantor med Jernstænger i Vinduerne, det var malet

gult og sort, Hængslerne paa Dørene vare blaa; det lille Cantor ved Siden deraf; i Dagligstuen var en Trappe ned til Kjelderen o. s. v.

Maaske har Biskop Hygom givet den sin nuværende Indretning, i det mindste syslede han meget med Forbedringer paa de udvendige Dele af Bispegaarden.

Saaledes opførte han en Mur for den søndre Side af Haven, i hvilken Anledning han skrev til Stiftamtmanden (10 July 1744), at da den Bindingsværks Mur, som lukker for den søndre Side af Bispegaardens Have staaer faldefærdig, saa vil han opføre

---

[1]) Dansk Atlas IV. 572.

[Side 26]

en ny, "og som Egetømmer bliver dertil ey lettelig at bekomme, allerhelst da desværre heele Byer her i Stiftet ved Vaade Ild i dette Aar ere ulykkeligen lagte i Aske," saa vil han sætte Grundmur, men da han ikke har Tillid til Stadens Murmestere, saa vil han lade komme en fra en anden By, hvortil han udbeder sig Stiftamtmandens "gunstige Tilladelse og Samtykke." — 1762 havde han udvirket Tilladelse til at lade nedbryde en gammel forfalden Gaard og nogle Boder, som stode tæt østen for Bispegaarden. Ved Hjelp af denne Tomt forstørrede han Bispegaardens Have og indhegnede den med en Mur ogsaa paa den Side. Den Gaard og de Boder, som da nedbrødes, stod paa den Plads, hvor fordum Sognepræsten til Fruekirke havde sin Residentsgaard, som sees af følgende Uddrag af Thingbogen. Torsdagen den 31 Jan. 1639 blev fremlagt et Skjøde i det væsentlige saalydende: 1620 den 24 Febr. skjødede M. Niels Christensen (Spentrup) Sognepræst og Kannike Procurator ved Aarhus Domkirke paa Capitlets Vegne til Anders Bertelsen, Slotsskriver paa Skanderborg Slot[1]) "den Ressidentzgaard ligger till Sognepræsten, till vor frueß Ressidents ibm., Strecker sig i Lengden med den Øster Siide, langs med skollegaden ibm., med den Nordre Ende paa Dombkirkegaarden, och strecker sig med Sønder Ende

---

[1]) Denne Mand døde senere her i Aarhus og kaldtes da Rigens Skriver og Kannike ved Aarhus Domkirke.

[Side 27]

paa Hjørnet ved Kannikegaaden, och med den vestre Siide langs op ved Bispens Ressidentz." Den blev solgt for 400 Rdr. contant, hver Daler beregnet til 80 ß.

Vesten for Bispegaarden laae en stor Kannikegaard, som naaede fra Domkirkegaarden til Kannikegaden og udentvivl indbefattede den østlige Del af Kbmd Fullings, Skom. Schioldans og Major Juuls Gaarde. Maaske var dette en Residentsgaard for Sognepræsten til Domkirken, i det mindste boede Mag. Hans Rumann der.

Vesten for denne laae en Gaard med Forhuset i Øster og Vester (den vestlige Del af Fullings Gaard), som 1669 tilhørte Joh. Uttrechts Enke, formodentlig Enke efter Organisten af dette Navn. Anførte Aar laante hun 300 Sldlr. paa samme Gaard, de 250 Sldlr. af de Mulctpenge, som Hr. Niels i Ebeltoft var tildømt at udgive til fattige Enker og de 50 Sldlr., den Capital, der var tillagt Organisten ved Domkirken at oppebære Renten af.

Atter Vesten for denne laae en Gaard i Syd og Nord, med Gavlen ud til Raadhuset, hvilken maaske var en Embedsbolig for Capellanen til Domkirken. I det mindste beboede Hr. Johan Lønborg, Capellan, denne Gaard. Da den siden med de øvrige Capitlets Eiendomme her i Byen blev solgt, eiedes den en Tid lang af Borgemester Basballe, i hvis Tid den i flere Aar beboedes af Provincial-Medicus Dr. Thomas Lau-

[Side 28]

rentius og siden af hans Enke og af hans Eftermand Dr. Neuhaus. Efter Borgemester Basballes Død, og ved Raadhusets da iværksatte Hovedreparation, kjøbte Byen denne Gaard til Nedbrydelse, og der dannedes af Tomten et Torv, der efter Navnet at dømme var bestemt for Svin alene, men nu er gjort til et almindeligt Kjødtorv.

De sidstnævnte Gaarde hørte til de 34 Kannike Residenser og Vicariegaarde, der efter et Register i Geh. Arch. ved Reformationen eller saa omtrent forefandtes her i Byen, og hvoraf nogle efterhaanden vare gaaede over i privat Eie, men Resten afhændedes efter Hertel i 1679[1]).

Den Gaard, Capt. M. G. Bech beboer har udentvivl i ældre Tid været to Gaarde, Forhuset med en Del af Sidebygningerne til den ene, Resten til den anden. Hvorlænge de have hørt sammen er ubekjendt. Følgende Beboere omtales. 1562 Borgemester Knud Galthens Enke: Maren knuds knuth galthens effther leuersche xviii ß. aff then gaardt hun vdi boer indhen borgeporthen och 1 ß. aff hendes ørther Haffue paa Nørwoldt" (Jordskyldbog). 1593 har Raadmand Powel Persen Skriver opbygt den nordre Del af Gaarden, hans Navn og Bomærke staae over Porten, tilligemed en Sild, (den Tids nervus rerum). 1594

---

[1]) Af det omtalte Register sees det, at der var 6 Boder her i Byen, der kaldtes Rosengaard, og laae til St. Hans Alter "Her peder prip haffuer."

[Side 29]

eiede Abbedißen i Maribo den søndre Del. Den beboedes da af Michell Ibsenn Borger udi Aarhus og betegnedes saaledes: "then gaardt som jeg nu ibuor her wdj Aarhus liginndis østenn och Nordenn Indenn Borgeportenn medt thet huß som findis Nuordist wdi Samme gaardtt Søndenn Nest optill Erllig och forstandige Mandt pouell Pederßen Schriffuer Raadmandt her Samesteds hans gaardt …. 1673 eiede Jørgen Friis til Lindholm den og residerede der. 1685 Thomas Friis Land-Commissarius over Aarhus og Ribe Stifter.

Gaarden paa Hjørnet af det lille Torv og Immervad ligger, som forhen sagt, efter Formening paa den Grund, der i 1513 stadfæstedes Gert Kjeldersvend. Den er bygt med 3 Etager i 1597 af Raadmand Niels Christensen Skriver, hans og hans Hustrues Eizele Pedersdatters Navne staae over Porten og over en Dør i Gaarden.

Den næste bekjendte Eier er M. Bunde Nielsen, Sognepræst til Fruekirke, hvis Enke Maren Nielsdatter med Søn Jacob Bundesen, Sognepræst til Skibholme og Skovby, og Svigersøn Jens Jacobsen i Stadsgaard i Aaret 1649 har bortskjødet den til Peder Søffrensen Borger i Aarhus.

Efter ham eiedes den af Borgemester Jacob Michelsen, hvis Arvinger 1678 skjødede den til Borgemester Jens Rasmußen Laasby tilligemed det hosliggende Peder Michelsens Eie.

[Side 30]

Fra ham kom den til hans Søn Borgemester Peder Laasby. Da han 1736 gjorde Opbud, solgtes Gaarden (pro forma) til Jens Andersen Müller for 1000 Rdr. Hans Søn fik den overdraget af Jens Andersen Müllers Datter, forrige Byfoged Oluf Andersens Enke, mod Betaling af den udlagte Kjøbeskilling. Ved hans Død arvede hans Søster Karen Fris Laasby den, og da hun ved 1787 døde, blev den solgt til Poul Frausing for 700 Rdr. Han lod den øverste Etage afbryde og efterlod den saaledes til sin Søn, den nuværende Eier.

Sønden for denne Gaard laae en mindre, der har havt følgende Eiere: Augustinus Barskjer 1602 — Peder Mikkelsens 2 Døttre — Borgemester Jacob Michelsen 1671 — Borgemester Jens Rasmußen Laasbye 1678. Den har siden den Tid udgjort en integrerende Del af den nestforrige Gaard, de 5 Fag Hus nemlig, der ligge sønden for Kbmd Frausings Port.

Sønden for denne laae en Gaard, hvis Eiere: Peder Oluffsen "Skuolemester" og hans Enke Maren Pedersdatter — Henrik Schult Bundtmager[1]) og Kone Kirsten Ibsdatter 1602 — Peder Basballe 1671; den beboedes da af Thomas Christensen, Told Inspecteur — Peder Gylding og Silcke Christensdatter Basballe, hans

[1]) Det er denne Mand, som har skjænket en Capital af 50 Sldlr., af hvis Rente den Collega, der forretter Sangen ved den af Søren Jensen Frost stiftede Løverdags Aftensangs Præken, skal lønnes.

[Side 31]

Enke indtil 1695 — Anders Andersen Bedemand 1695 — Jesper Sørensen Herskind 1701; afbrændt 1744 og solgt samme Aar til Jens Laasbye — Søren Møller 1787.

Sønden for denne laae et mindre Hus der 1602 tilhørte Henrik Bundtmager; 1696 blev det solgt blandt Silcke Christensdatter Basballe, sal. Peder Gyldings efterladte Eiendomme, og hørte uden Tvivl siden den Tid til den sønden for, da beliggende store Gaard (Kbmd. Hammershøys), som den Gang beboedes af Borgemester Jens Christensen Basballe og brændte tilligemed denne 1744.

Indbyggernes Antal i ældre Tider lader sig ikke let udfinde. Tilnærmelsesvis lader det sig slutte af følgende Data. I Anledning af en Sølvskat, udskreven 1536, hvori hver 20 Borgere skulde betale 80 Lod Sølv, har Axel Jull qvitteret for 900 Lod Sølv af 225 bosiddende Borgere; men en numerisk Angivelse med Hensyn paa en Skat, der skal betales, pleier ikke at være paalidelig. Beholde vi alligevel dette samme Tal og antage vi, at Forpligtelsen til at tage Borgerskab blev ligesaa strængt overholdt den Tid, som nu om Dage, hvilket beviisligt ikke var Tilfældet, saa at altsaa Antallet af Borgere forholdt sig til Indvaanernes Antal = 1 til 15 eller 16, saa fik vi et Antal af omtrent 3500 Indvaanere, hvilket dog vist er for lidt.

1588 den 10 Septbr. blev optaget et "Mantallsregister offuer Borgerne och Menigheden udi Aarhus,

[Side 32]

som er taxerit for Rusting Waaben og Verje att holle oss epther thenne Dag att werre ferdig och Gherustit med nar Behoff gjøres och tillsiges" (Geh. Arch.), da udgjorde Borgervæbningen 390 Mand[1]). Dersom denne Milits blot var sammensat af Borgere, hvilket er at formode, og man for de Gamle og Affældige blot regner saamange til, at Tallet bliver rundt 400, saa giver dette efter det oven iagttagne Forhold over 6000 Indvaanere. Det bemærkes herved at 1836 udgjorde Styrken af alle tre Borgercorpser i Aarhus: Infanteriet, Artilleriet og Jægercorpset ikkun 338 Mand, blandt hvilke en stor Del ikke vare Borgere. Brandcorpset udgjorde til samme Tid 478 Mand.

I Anledning af Rescr. 22 July 1720, hvorved det paalægges Stiftamtet at undersøge, om alle Borgerskabs Bøger havde den rette Sort stemplet Papir &c. befandtes i Aarhus 362 Borgere[2]), hvilket Tal be-

[1]) Horsens kunde ved samme Leilighed opstille 205 bevæbnede Borgere, Randers 266 Mand, Ebeltoft 153 Mand, Grindov (Grenaa) 211 Mand, Houffbro (Hobro) 92 Mand.

[2]) I Horsens var samme Tid 214 Borgere.
Randers — — — 147 —
Ebeltoft — — — 51 —
Grenaa — — — 84 —
Mariager — — — 35 —
Magistraten i Horsens berettede, at den havde leveret Fortegnelse over alle nu levende Borgere, skjøndt den halve Del ere fattige "ja en stor Part af dennem betler Brødet." Disse Indberetninger ere fra August og Septbr. Maaneder.

[Side 33]

handlet som i det foregaaende, give os omtrent 6000 Indbyggere.

I Anledning af Forespørgsel fra Gen. Land Oec. og Com. Colleg., Rescr. 9 Febr. 1739, om Salt Forbruget i Landet angav Magistraten i Aarhus den samtlige Folkemængde til 6000 Mennesker[1]).

Folketællingen i 1787 gav følgende Resultat:

1ste Rode	205 Fam.	....	975 Pers.
2den —	327 —	....	1530 —
3die —	281 —	....	1510 —
Hospitalslemmer			23 —
	873 Fam.	....	4038 Pers.

Folketællingen 1801:

1ste Rode	224 Fam.	....	1033 Pers.
2den —	376 —	....	1414 —
3die —	340 —	....	1657 —
	940 Fam.	....	4104 Pers.

Skanderborgs Mandtal mangler, fordi der i denne Bye var næsten ingen, der havde deres Borgerskabsbreve i Orden.

[1]) Ved samme Leilighed opgaves for Randers saaledes: 30 Familier; fornemme Folk, geistlige og verdslige Bestillingsmænd. 50 Fam. Kjøbmænd af bedste, middel og daarlige Vilkaar. 36 Fam. Kunstnere og saadanne Haandværkere, som ikke ere i Laug. 90 Fam. Haandværkere i Laug. 10 Fam. Skippere og Sætteskippere. 230 Fam. Prammænd, Fiskere, Daglønnere, Bo- og Kjelderfolk. 30 Fam. Vognmænd. 40 Fam. Brændevinsbrændere og Staldgaardsmænd. Tilsammen 516 Familier.

[Side 34]

Disse to sidste Folketællinger levere alligevel ikke noget rent Resultat, tildels formedelst den da bestaaende Extraskat.

Endelig ved Folketællingen 1834 beløb Folkemængden 6765 Personer[1]), blandt hvilke der var 473 næringsdrivende Individuer, hvoraf dog kun omtrent 450 vare Borgere, Resten vare Concessionerede, Fruentimmer, der syede Skræddersyning, Modepynt &c. &c.

[1]) See Tabelværket.

[Side 35]

2. Stadens Ødelæggelse. Hellig Niels. Domkirken bygges. Dominicaner Klostret. Geistligheden forjaget. Byen i Pant til Bispen. Ildebrand. Oprør. Christian 3die hyldes. Grevens Feide. Slet Skudsmaal. Ildebrand. Straatage afskaffes. Pest. Den Keiserlige Krig. St. Olai Kirke. Domkirkens Spir ødelagt af Lynild. Den Svenske Krig 1644. Aviser 1651. Toldbod og Veierbod. Slagterbod. Den Svenske Krig 1657 o. f. A. Polakerne. Revolutionen 1660. Skipper P. Gyllings Fortræd. Stranding i Havnen. Hvide Kas's Marked. En Hexeproces. Ildebrand 1690. Dampskibenes Forløber. En fæl Mordscene. Tumultuarisk Raadstue Stevne. Den Svenske Krig 1709-19. Gjæring i Anledning af Natmandenes Børns Skolegang. Brobergs Port. Æreporten. Frederik 5tes Salving høitideligholdt. Borgernes Proces mod Magistraten. Eieren af Aarhus Mølle skudt i sit Hus. *Bilag.* Almuens Privilegier ved Christian 3dies Hyldning. Landdistriktets Tilstand efter den Svenske Krig 1657-59.

Med Undtagelse af hvad den geistlige Historie beretter os om Aarhus i det 10de Aarh., om den Bisp, der blev indsat, den Kirke, der blev bygget, o. s. v. (see foran), findes der intet i Historien om denne By før under Svend Estrithsen, i de Feider, der vare en

[Side 36]

Følge af hans og den Norske Konges modstridende Prætentioner paa den Danske Krone.

Efter Slaget under Ærø i 1043, drog Kong Magnus til Jylland med sin Hær og Flaade, hvor han tænkte at overvintre, formodentlig i den sydlige Del af Landet. Svend derimod drog Forstærkning til sig fra Øerne og seilede til Limfjorden, hvor en stor Del gik ham tilhaande, medens andre begave sig til Kong Magnus, for at advare ham mod den Fare, han kom i, dersom Svends Anhang blev ham for stærkt. Svend var imidlertid kommen til Aarhus, hvorhen Kong Magnus ilede med sin Norske Flaade og ledsaget af en Del Danske. Svend, hvorvel den svageste, lagde strax ud fra Byen med sine Skibe og gjorde sig færdig til Strid. Saaledes stod Slaget her paa Bugten den næste Søndag for Jul., eller den 18de Decbr. Svend tabte, mistede 7 Skibe og flygtede med Resten til Høfn (Kjøbenhavn), som efter Suhm her for første Gang nævnes i Historien[1]). Aaret derefter leverede Svend atter Magnus en Søtræfning her i Nærheden, nemlig mellem Helgenæs og Hjelm.

Den næste Begivenhed, som ogsaa noget nærmere angaaer Staden, er Harald Haardraades Tog paa Jylland, i hvilket Aarhus skal være bleven plyndret og ødelagt midt i det 11te Aarh. Aarstallet for denne Begivenhed er, som forhen sagt, uvist; men i al Fald

---

[1]) Suhm Danm. Hist. iv. 97.

[Side 37]

maa den have fundet Sted før 1065, i hvilket Aar Kong Svend restituerede Bispesædet.

I Midten af det tolvte Aarhundrede blev Staden plyndret og ødelagt af Vendiske Sørøvere. Petrus Olai siger, at det skete det samme Aar som Kong Valdemar efter Slaget paa Grathe Hede var bleven Enekonge i Danmark[1]).

1180 døde Hellig Niels eller Nicolaus, Kong Knuds uægte Søn, her i Aarhus[2]).

---

[1]) S. R. D. jj. 230 Pet. Olai excerpta &c. Eodem anno (da Svend Grathe var overvunden) civitas Arusiensis acerrimis piratarum incursibus afflicta est. Et andet Sted siger han: illis temporibus Dania adeo per piratas Wandalorum vastata erat, ut a finibus Vendesyssel usque ad Eidoram fluvium omnia oppida per littus orientale deserta fuerunt (sic) ac terra inculta.

[2]) Suhm vij. 593.

Ved Omgang med Geistlige, Iagttagelse af de udvortes Religions-Øvelser o. s. v. havde denne Niels erhvervet sig et stort Navn for Fromhed og Helgenmæssighed. Saaledes gik han med en Haarskjorte paa det bare Legeme, for at spæge Kjødet, han fastede hver Fredag ved Vand og Brød og han tilbragte for det meste Nætterne med Bøn og Paakaldelse o. s. v.

Han gjorde ogsaa Mirakler, saavel medens han levede, som siden efter, dog bevægede de fleste af disse sig i en noget lav Sphære. Han opvakte saaledes en fattig Kones Ko fra de Døde, ligeledes en Mængde Faar i Randlev, en Falk, som sad og døde paa Kong Valdemars Haand blev levende ved at man paakaldte hellig Niels &c. &c. Men han brugte ikke sine Undergjerninger paa de Umælende alene, ogsaa Menneskene bleve delagtige i dem. Da f. Ex. en Gang nogle Ar-

[Side 38]

1201 blev Domkirkens Bygning paabegyndt af Biskop Peder Vagensen. At den som Pontoppidan[1]) beretter, har staaet under Bygning over 70 Aar, torde vel være at tilskrive de Convulsioner, Danmark led under i den største Del af det 13de Aarhundrede.

Efter Sagnet ere Stenene til den strøgne under Knuders Bakke. At Domkirken der paa Lag havde en Teglgaard, dette er ganske vist.

Forfatteren til Hellig Niels's Legende, der skrev i det 14de Aarh., siger ellers, at Biskop Peder bygde St. Clemens Kirke paa det samme Sted, hvor det Træ Kapel, der var indviet til St. Oluf, havde staaet.

Ved 1227 er Dominicanerklostret ved Frue Kirke og denne Kirke sagtens med, bygget[2]).

beidere i Viby Skov skare Tømmer, nemlig til Kirken, og i hans Nærværelse klagede over Tørst, saa lod han fremkomme en Kilde til deres Husvalelse.

Denne Kilde lever heldigvis endnu, og vi kunne alle med stor Føie takke den hellige Mand, saasom den fører noget af det bedste Vand, vi have. Den hedder ogsaa endnu St. Nicolai Kilde, og Almuen valfarter til den paa Valborg Aften.

Uagtet nu al denne Dygtighed lykkedes det neppe hans Beundrere og Kirken af Paven at faae ham rigtig erkjendt for en Helgen, i det mindste var dette ikke endnu skeet 1255.

---

[1]) Ann. eccles. Dan. I. 603.

[2]) Denne Kirke var indviet til vor Frue og den hellige Nicolai (ikke den ovenomtalte Prinds af dette Navn), den forekommer nemlig under begge Benævnelser.

Der omtales vel (Suhm IX. 20) allerede 1203 en St. Nicolai, St. Marie Kirke i Forbindelse med St.

[Side 39]

En Broder Salomon, født i Aarhus, havde i Verona antaget Prædikebrødre Ordenen og paa et General-Concilium i Boulogne havde han af Ordenens Stifter faaet det Ærinde at forplante den til hans Fødeland. Fra Boulogne reiste han til Cøln og da han ikke der traf Reiseselskab til Danmark, maatte han lægge Veien over Paris til Flandren, hvor han traf et Dansk Skib, der dog ved Storme blev drevet til Trondhjem. Herfra lykkedes det ham omsider ved Skule Jarls Hjelp at naae Kjøbenhavn, hvor han traf Erkebisp Andreas, til hvem han havde Breve fra Paven og fra den hellige Dominicus o. s. v.[1])

1267 var Danmark i Band, og da blev paa et national Synode Biskop Tucho af Aarhus, Bispen af Børglum og en stor Del andre Prælater særligt satte i Band.

1287, Aaret efter Erik Glippings Mord, har Stig Andersen, "quondam illustris regis Danorum marscalcus" udstædt et Beskyttelsesbrev for Kannikernes

Olufs Kirke i Arus, men det er ikke klart, om det var to særskildte, eller en Kirke, som det overhovedet ikke er ganske tydeligt om disse to Kirkenavne høre vor Bye til.

---

[1]) Langeb. S. R. D. V. 501.

Som bekjendt blev Ordenen meget godt modtaget af Erkebisp Andreas, der ønskede at kunne erholde en saadan Prædikebroder i hver Kirke.

Allerede 1246 var der 3 Klostre af denne Orden i Jylland: Aarhus, Randers og Viborg.

[Side 40]

Gods i Skramsholm og andre Stæder beliggende, paa hvilket de ikke skulde hindres af nogen af hans Familie eller Tilhængere.

Stedet, hvor Brevet er udstædt, findes ikke (han var fredløs, og kunde altsaa have sine Grunde); men det er af quinta feria proxima ante festum Pentecostes. Han kalder Kannikerne "dilecti nobis," os elskelige. D. d. Arus 1304, quarta feria pasche har Sønnen, Andreas Stigssøn, stadfæstet dette Brev.

1399 var Aarhus Vidne til det forargelige Optrin Bispen af Børlum gav her i Domkirken, da han lod sine Drabantere under den høie Messe bryde ind i Kirken, for at dræbe Bispen af Viborg &c.

1414 sendte Kong Erik, Jens Iversen, Erkedegn i Aarhus, tilligemed Bisperne af Ribe og Slesvig til Conciliet i Costnitz, paa den Danske Geistligheds Vegne. Det var som bekjendt dette Concilium, der lod Johan Huß brænde.

Omtrent paa samme Tid var man her i Byen bleven uenig med Geistligheden og havde jaget Bispen med hele hans Cleresie ud af Byen. Formodentlig har Byen da været under Interdict, hvilket ellers for saavidt følger af sig selv, naar Geistligheden er borte.

Dette Factum fremgaaer af følgende Skrivelse fra Biskop Bo, hvilket i Original, paa Papir, findes i Raadhus-Archivet:

> Boetius Dei gratia
> Episcopus arusiensis

[Side 41]

Præmissis præmittendis Wither at wi fingæ her wti gaar 1 breff wndher lillæ Eriks ok Thyriæs naffn, ok Insiglæ, so som thet ludher, tha æn for gutz og fredh skyld sændæ wi æn til ryggæ thenæ Breffwisere, Hr. Las krafssæ met then samæ maikt ther wi screffvæ Idher til thet han ok the samæ Pether Erikßen Michel Obætßen, og Niß Palneßen æller andhræ godhæ mæn, hwem Kapittel ther til wil haffwæ sculæ fwl maikt haffwæ at sighæ ok wissæ then fredh ther begræbæt ær mellom Idher wort Capittel ok oß so at the ok wi willæ ok sculæ hannem holde wden Arkt, wm ij willæ ladhæ thønnem ok oß hannem Ighen sighæ ok wißæ wden arkt, met godhæ men aff Idhers radh ok By, ok wm thetij scrifwæ wm gutz thienestæ, tha weth thet Guth ther all thing weth, at thet ær ænghen ledhræ æn oß, at ther scal gutz thienestæ fallæ wti wor Domkirkæ, ther thes wær ey kan holdes, førstæ the ther hennæ wpholde sculæ ære bortdreffnæ, ok konnæ ey fa then forwaringæ, at the mwæ wæræ theres liiff ok gotz felighæ, wi haffwæ aldhræ hørt annet, æn hwer man scal wissæ æller sighæ en fredh, at then scal jo sighæs ok wissæ hannem wdhen Arkt, ther ey kan oß skee aff Idher. Scriptum Wetlæ dominica post diem Lucie virginis (13 Dec.) nostro sub secreto.

In tergo. Discretis viris proconsulibus & consulibus in Aruss[1]).

Nu dansk udgave side 65

[1]) Som det sees er Brevet uden Dato; men af følgende lader Tiden sig omtrent udfinde.

[Side 42]

1438 kundgjorde Broder Oluf, Prior i Aarhus Kloster, Prædikebrødre Ordens Foged, at have løsladet paa fornævnte Klosters Vegne, Borgemestere, Raad og Almuen for al Skyldning, Del og Trætte, som dennem og Klosteret imellem var, fordi de finge Hans Guldsmed af fornævnte Kloster (Voss Catal.)

Det synes som om Magistraten eller Almuen med List eller Vold havde faaet ham til at forlade Klosteret, hvor han maaske havde søgt Asyl.

1459 dømte Rigens Raad Aarhus Bye igjen fri til Kronen fra Biskop Jens, der havde den i Pant. Med denne Sag forholdt det sig saaledes.

For et Forskud eller paa en anden Maade var Kong Christian den 1ste kommen i Gjæld til Biskop

I Liber arhusiens. (S. R. D. vj. 503) forekommer et Brev af 1407, hvori Peter Skytte og Erik Litlæ omtales som Bymænd i Aarhus.

1416 forekommer sammesteds Thyri Esbernsen og Litlæ Erik, Borgemestere i Aars.

1425 beseglede discreti viri Peter Skytte, Litlæ Erik og Thyri Diækn et Document.

Altsaa falder Tiden for dette Brev mellem 1407 og 1425.

Maaskee Conciliet i Costnitz havde fremkaldt en lignende Reaction her i Provindsen, som den, der faa Aar senere, efter en større Maalestok, foranledigedes ved Conciliet til Basel, da Almuen næsten i hele Jylland stod op mod Adel og Geistlighed.

Ellers er det mærkeligt, at denne Byes Historie igjennem alle Aldere frembyder saa mange Beviser for, at der næsten stedse har fundet et spændt Forhold Sted mellem Borgerne og Geistligheden.

[Side 43]

Jens af Aarhus, der havde faaet til Pant af Kronen Byen Aarhus og Domkirken[1]), hvorved dog for Stadens Vedkommende vel kun forstaaes Kronens eneste ordinaire Indtægt af Byen, den aarlige Byskat 200 $\mathcal{M}$ Lybsk, foruden hvad der af den Kongelige Myndighed pleiede at gaae over paa dem, der havde Godser af Kronen i Pant eller Forlening.

Nu havde Kongen ved Claus Rønnow i Horsens ladet Bispen i et Credentsbrev betyde, at ingen maatte tilstæde nogen Fittaliebroder at løbe ud fra Danmark, at gjøre Skade i Søen; men Bispen havde mod dette Forbud ladet Esbern Iwde seile ud af Aarhus Havn. Desaarsag havde Kongen fordret, at Bispen igjen skulde oplade ham Staden Aarhus, og denne havde i Kallundborg ved vor Frue Dags Tid 1458 lovet Kongen og nogle af hans Raad at overlægge

denne Sag med sit Capitel og give endeligt Svar inden St. Mikkelsdag samme Aar "at hans nathe skulde enchte skylde hannum fore then sagh." Dette var imidlertid ikke skeet og derfor lod Kongen i 1459 paastaae at Aarhus By skulde fri tildømmes ham, og Rigens Raad kjendte da for Ret, at dersom Bispen ikke kunde forlige sig med Kongen i Mindelighed "inden morghen affthen," som var St. Hans Dag, den 25de Juny 1459 "tha døme wij wor nadighe herre Aars

[1]) Dette beroer dog vist paa en Feiltagelse, forsaavidt Domkirken angaaer.

[Side 44]

By frij til igien oc thet pante Breff som paa for[de] pant er wgiffuit oc ludder døme wi enghen macht at haffue effter thenne tiidh" (Geh. Arch.)

I Raadhus Archivet findes Qvitteringer for den aarlige Byskat, udstædte af forskjellige, paa Kongens Vegne, fra Aarene 1404 og temmelig fuldstændigt til 1442. Derpaa mangle de indtil 1460 da Clawes Lembeck paa Kong Christians Vegne har quitteret Byen for 200 Lübsk Mark "i rintzguld, rintzgylden til otte oc tywe skelingh."

Dommen er altsaa, som det lader, bleven exeqveret mod Bispen, der dog senere synes at have faaet Byen i Pant paa ny. I det mindste findes her fra 1469 af og lige til Reformationen Quitteringer for den aarlige Byskat, udstædte af Biskop Jens og hans Eftermænd, de følgende Biskoper; men fra Reformationen af er denne Skat igjen bleven indfordret af Kongelige Oppebørselsmænd.

1472 overgik Staden en stor Ildebrand. I denne Anledning skjænkede Kongen ved et Brev datum in castro nostro haffniensi die beate Agnete virginis & Martyris, Borgerne i Aarhus Frihed for "Vtbudh, thieniste oc all annen koningheligh thynge oc swarheet, undtagen deres aarlige Byskat" (som Bispen allerede igjen havde faaet) i 12 samfulde Aar fra Brevets Dato at regne "fore stoor skathe som wore Borghere i Aars taghet oc fonget haffue nw met wodhe eld oc i andre madhe."

[Side 45]

Det var fem Aar efter denne Ildebrand, at Byen fik Tilladelse at bebygge en Del af Søndervold.

D. d. Horsens St. Mathiæ apost. Dag 1503 forundte Kong Hans Borgemestere og Raad i Aars, at de selv maatte raade og regjere det Hellig Kors Capel, liggendes norden udenfor Aarhus, som de selv havde bygt paa Kronens og Byens Jord. De skulle deri øge og formere Gudstjenesten "ffattigh folk till Hielp oc trøsth," og de skulle holde Capellet ved lige af det Offer og de Gaver, der skjenkedes dertil. Relator Niels Clementsen. (Orig. i Raadh. Arch.)

I Aaret 1522, paa sin sidste Reise fra Holsten til Sjelland[1]), altsaa i Septbr. Maaned, passerede Christian den 2den Aarhus, ved hvilken Leilighed den bekjendte Scandale med Jens Thommesens Lig tildrog sig, da Kongen lod den døde Mand udtage af Sortebrødre

Kloster og ophænge i sin Kiste i en Galge uden for Borgeporten, ved Byens Brønd i Immervad, hvilken Handling siden blev ham saa høit anslaaet[2]).

Da Herredagen til Kallundborg (10 Decbr. 1522) blev spildt, formedelst de Jydske og Holstenske Rigsraaders Udeblivelse, saa var en ny ansat at holdes den 25de Januar næste Aar i Aarhus; men imidlertid

---

[1]) Baden Danm. Hist. ij. 518.

[2]) Jens (Mogens) Thommesen til Damsgaard i Mors var anklaget af sine Bønder, og havde for dem og maaske for deres Hævner, Kongen, søgt Tilflugt her i Klosteret, hvor han var død.

[Side 46]

havde Adel &c. sammenrottet sig i Viborg og de bekjendte Bevægelser paafulgte.

Ved denne Leilighed gjorde Borgerskabet i Aarhus fælles Sag med Adel, Geistlighed og de Øvrige imod Kongen. Det lader sig af de tilstedeværende Materialier ikke bestemme, i hvilken Grad Aarhus deltog i Bevægelsen. Sandsynligt foranstaltede man et Opløb og Tumult her i Byen, lig det man paa samme Tid havde indrettet i Aalborg og som der fandt Sted.

Meget ivrige i Tjenesten maa Aarhusianerne have viist sig, da de i Ribe forsamlede Rigens Raad allerede et Par Maaneder efter Oprørets Begyndelse og endnu længe før Kongen var draget af Landet, fandt dem værdige til en Nationalbelønning, som det sees af følgende Skrivelse:

Wij Iffuer Mwnck Thill Riippe Stugge Krompenn Thill Burglom Jørgenn Friis Thill Wiiborg met gudz Nade Biscopper Predtbiørnn podtbusk Jachym Løcke Tygge Krabbe Peder Løcke Riddere Maagenß Mwnck och offue Vincentii Danmarckes Riiges Raadt Giøre for alle witherligdt adt wij Haffuer nw Offuer weydt och ansyet Thenn willige troo tieniste, møde och wmage stor Liifwes fare Koosth och tæringe, Thij gode troffasth borgher vt aff Aarß off och Riigett giortt Haffuer och her effth. giøre skall for Hwilcke willige tienisthe &c. wij haffue wndt Och Thilladt adt Thij maa och skulle affnamme nyde brugge och beholde Thill

[Side 47]

theres Byeß Bygningh Och forbederinge Och thill wedderlægge for thereß Kost och tæringe Hwes pendinghe skatt Toldt Siiße Och sagefaldt Och alth andett e Hwadt thett helst er heller neffnes kandt som Konningens embidtzmendt Borgemesthere skulth heller Byeffogett vti forschreffne Aarß Thill thenne Dag opbaaredt Haffuer paa Konningens Weigne Thij bede wij ether forschreffne Konningens embedtzmendt &c. vti forschreffne Aarß adtj wdenn alle ytthermere paaskudh forhallinghe Hellet skodtzmaall affhender ether

forschreffne penninge skatt Toldt &c. och andtworder forschr. Aarßes borgere som forschr[uit] staar Saa fromdtt i ey wille liidhe Thet ytthermere straff och skade fore Ladendes thett engenn lwnde. Giffuit i Riippe Anno Dni MDxxiij dominica Reminiscere.

Wnder wore Signetter.

(Orig. med 9 Segl paa Papir i Raadh. Arch.)

Der hørte vel en Del Anstrængelse til paa en Maaneds Tid at fortjene et saa godt Vidnesbyrd (Jydernes Opsigelse Brev er dateret 20 Januar og det her anførte Brevs Datum falder udentvivl sidst i Februar), alligevel er det dog muligt, at Æren var det meste, saasom de kongelige Kasser paa den Tid af Aaret og efter de forudgangne Begivenheder vist ikke have indeholdt uden meget smaa Summer. Men maaske har Rigens Raad ved denne tilsyneladende Gavmildhed villet faae Borgerne indbildt, at de nu stedse skulde have de Kongelige Indtægter, eller med andre Ord

[Side 48]

være skattefri, hvilket Almuen almindelig gjerne laaner Øre til.

Historien tier for største Delen om hvad der tildrog sig i Jylland den første Tid efter at Kong Christian havde forladt Riget (20de April 1523.) Af det efterfølgende Brev fra Landsdommer Niels Clementßen sees det, at der hen paa Sommeren enten har fundet en Reaction Sted til Fordel for den ulykkelige Konge, eller at man i det mindste har frygtet for en saadan, og det en overhængende, som det synes. Maaske var det ogsaa blot Frygt, opstaaet ved Rygtet om Kongens Rustninger i det Brandenborgske.

Venligh Hilssen &c. Kiere Erik petherßen oc Niels Anderßen sendher iegh ether ien scriffth som myn Hre Bispen sendhe megh radher iegh ether atj graffwer ethers By omkringh paa then nørre siidhe førsth oc ladher skylden icke findes hwos ether oc giører ethers By fasth som ether ligger macth paa. It. legger strax ower hwadh folck i kan giøre wdh aff ethers By haffwe (sic) till hesthe oc halffwe till fodhe till werghe hær i Landhet oc mange i kan giøre wdh wthen Landz met Kosth oc spiißningh oc ladher megh thet strax faa at wedhe Ether gudh befalendes Screffuet i Emeløff[1])

---

[1]) I Danske Atlas iv. 292 Not. omtales ved Emmeløv i Rimsøe Sogn, Nørre Herred, Kalløe Amt, at Munkene af et Kloster der i Nærheden, i denne By have havt en Sommerbolig, hvoraf den Tid endnu var Kiendetegn at see.

[Side 49]

then odensßdagh nest fore ste marie magdalene Dagh (22 July.) Niels Clemenßßen.

In tergo. Beskeden men Eric perßen oc Niels Anderßen Borgemesthere i Aars. (Raadh. Arch.[1]).

Da den danske Almue løb sammen, for at lade sig bruge som et blindt Redskab i Hænderne paa de egennyttige Hansestæder og de ikke mindre egoistiske Danske Stormænd imod sin Konge, da tænkte den udentvivl mindst paa, hvilken Skjæbne den beredte sig selv.

Imidlertid havde man lykkelig faaet Christian den 2den fordrevet, man havde siden ogsaa faaet fat paa ham igjen og sat ham i god Forvaring, tilsidst var Fredrik den 1ste død i god Ro, og der skulde nu skrides til et nyt Kongevalg.

Almuen paa Øerne var, som bekjendt, den afsatte Konge en Del hengiven, men i Jylland var Forholdet anderledes, Sympathien for den nye Gren af Kongestammen var her forherskende. Hertug Christian blev altsaa valgt og hyldet i Horsens 1534.

---

[1]) Brevet er uden Aarstal og er kun ifølge en Gjetning hensat her. Efter at det var trykket, er det imidlertid blevet mig sandsynligt, at det kan være ældre, nemlig fra Kong Hans's Krig med Lybek (1505-1512), paa hvilken Tid Brevskriveren var Lehnsmand paa Kalløe. De to nævnte Borgemestere forekomme sammen 1507, den sidste af dem levede endnu 1524; men 1521 omtales en Mogens Lauritzen som Borgemester, og da var E. Pederßen sandsynligt ikke i Bestillingen. En "Lass smed, ther war for Kalløe" (i Udbud?) blev i 1506, sidst paa Aaret, Borger her i Byen; dog staaer dette vel i ingen Forbindelse med nærværende Skrivelse; snarere maaske det (pag. 51) omtalte Udbud i 1509.

[Side 50 og 51 mangler i scanningen.]

[Side 52]

Reformationens Indførelse, der falder i denne Tid giver ikke Anledning til nogen videre Betragtning paa dette Sted. At hin gamle Præwalkendorfianer, Paulus Eliæ, fra Aarhus af søgte at virke i den catholske Interesse, og at han, navnlig af Randrusienserne blev slet lønnet for sin Uleilighed, er bekjendt nok.

Dersom den Vise om de Danske Kjøbstæder, der findes bag i A. S. Vedels Samling, ikke er meget yngre, saa er den udentvivl fra denne Tid. Deri faaer Aarhus, V. iv., følgende Skudsmaal:

> Nullus ergo te laudare audet nunc Arhusia: nam qui tecum vult regnare deducis per auia: vteris astutia plus quam sapientia: Prælatum pergratum temere perdere audes in malicia.

D. d. Kjøbenhavn Onsdagen efter St. Luce Euang. Dag 1540 har Christian den 3die stadfæstet Stadens Privilegier, dog med Forbehold, at dersom de ikke kunde bestaae med det almindelige Bedste, da vilde han forandre dem igjen "nar wij viidere ere kompne wdtij riigens forffarenhedt."

Efter Danske Atlas fortærede en Ildebrand en betydelig Del af Byen 1541.

Herom haves i Acta publ. to Breve, det ene d. d. Odense Fredagen post omnium Sanctorum. 1541 fik de Borgere i Aarhus, som havde taget Skade af Ildebranden, Ko. Ma. Brev paa at

være quitte og fri for Skat, Rytter-Hold, Landsknægt-Hold og al anden Kongl. Tynge og Besværing, og skal formindskes

[Side 53]

de andre Borgere udi deres Sum naar dennem skal paalægges nogen Tynge. Det andet er udstædt Dagen efter og lyder paa, at de maatte nyde hvis Sten og Tømmer der fandtes i samme (sic) Kirke, at deles saavel mellem Fattige som Rige.

1546 var Kongen her i Byen i Fastelavn og skjænkede da, efter Rentemester Jørgen Pedersens Regnskab (Geh. Arch. No. 89) til "Skollemesterenn wdi Aarhus, sampt alle Degnene" 30 Mark, "som Kongl. Mai. skenckte thennem for en Leeg the legte for Kon. Mai. udi Aarhus paa Mandagen vdj Fastelaffuenn."

Ved samme Tid synes der atter at have været Ildebrand her i Byen.

Et Kongebrev d. d. Aarhus Søndagen Oculi (acta publ.) befaler nemlig, at alle Gaarde, Huse, Stalde og Boder her i Byen skulle tækkes med Tegl. De som findes herimod at gjøre, skulle straffes hver Gang med 40 $\mathcal{M}$ til Kongen og 40 $\mathcal{M}$ til Byen, og dersom Borgemestere og Raad see igjennem Fingre med Overtrædere, da skulle de straffes som uhørsomme Undersaatere.

Søndagen Lætare s. A. har Hans Hjort, Kongl. Mai. Skriver i Aarhus, quitteret for 50 $\mathcal{M}$ Byskat af dem, hvis Huse ikke vare brændte "the andre borgere, som brende fore haffue Kon. Matt. frijhedts Breff paa nolle aar."

Da Byskatten, som forhen sagt, var 200 $\mathcal{M}$, saa maa en betydelig Del af de Contribuerende, om ikke just de tre fjerde Dele, have lidt ved denne Brand.

[Side 54]

1547 blev Spiret paa Domkirken, der truede med Fald, nedtaget og et nyt opført 1551[1]).

1548 blev der afkortet 25 $\mathcal{M}$ 2 ß i Byskatten, for de Borgere, der toge Skade ved Ildebranden paa Broberg.

1549 blev der af samme Grund afkortet 14½ $\mathcal{M}$ i samme Skat "for thet brende nogit aff Byen."

1556 tildrog det sig atter, at en stor Del af Byen afbrændte. I den Anledning sendtes en Deputation af to Borgere, Christoffer Skriver og Bastian N., til Kongen, for at bede ham om nogen Hjelp til de Brandlidte. De traf Kongen paa Abrahamstrup (Jægerspris) den 10 Juni og begjerte, at Hs. Maj. enten vilde eftergive de Skadelidte alle Skatter paa en Tid, eller give dem noget Korn. Kongen bevilgede begge Dele, og de Afsendte vendte tilbage med et Brev, der gav de Brandlidte fri for alle Kongens, Kronens og Byens Skatter og Tyngder i 3 Aar, tilligemed en Befaling til Lensmanden, Jens Juell, at han skulde laane dem 8 à 9 Læster Korn.

Omfanget af den skedte Skade kan man slutte deraf, at da Kongens Skriver ved Allehelgensdags Tider oppebar Byskatten, saa fik han kun 150 $\mathcal{M}$, og beviste Borgemestere og Raad med Register, at de ifølge Hs. Maist. Benaadnings Brev til de Brandlidte, havde

---

[1]) See herom Caspar Brochmands Brev hos Nannestad, (p. 46), og hos Hertel.

[Side 55]

været beføiede til at eftergive saamange deres Byskat, som de resterende 50 $\mathcal{M}$ hvilede paa.

I et Brev af 1557 siger Borgemester Knud Galthen om Jørgen Støfflemager, hvem Kongen vilde unde en Grund i Byen at bygge paa, "helst fordi att han beklager det saare, at han er saare forlagd med store Hußleie, fordij der er brent wdj vaaris kiøbstedt som er saare napt for Huse." (Geh. Arch.)

1573 den 3die Marts fik Aarhus Magistrat og menige Borgere et Brev af det Indhold, at de i de forgangne Aaringer havde været taxerede for 400 enkede Dalere og 400 Daler i Mønt, "at schulle komme Oß til Hjelp meth" og vare dermed komne til Restants, men som de beklagede sig, at den Tid disse Penge skulde have været udgivne, rasede der en svær Pestilenze der i Byen, som bortrev en stor Del af deres Medborgere, der skulde hjulpet at udrede samme Paalæg, saa blev det dem nu i det Hele eftergivet[1]).

1578 døde 2250 Mennesker af Pest her i Byen[2]).

1588 bleve 81 Qvinder, 41 Mænd og 4 Børn udjagede af Byen, som pasløse eller liderlige Personer.

1619 rasede Pesten udentvivl atter her i Byen. Den var dette Aar meget ondartet her i Jylland.

---

[1]) Jydske Register fol 89.

Af Tilgangen i Borgerskabet lader denne store Dødelighed sig ikke udfinde. I de 12 Aar fra 1571 til 1582, begge incl., havde taget Borgerskab: 10. 25. 23. 2 (?). 18. 11. 16. 13. 8. 22. 27. 17.

[2]) Danske Atlas.

[Side 56]

Slange siger, at man desaarsag kaldte den den lille sorte Død.

Den 24 Juni oprettede Capitlet med Borgemestere og Raad og de 24 Mænd en Forening om, hvorledes det skulde forholdes med Hensyn paa de Dødes Begravelse, naar et Hus blev angrebet af Pest.

1627. Christian den 4des mislykkede Forsøg paa at byde Tilly Spidsen, førte, som bekjendt, til det Resultat, at den Kongelige Hær søgte at dække Landets Grændser, og da den ikke kunde dette, saa retirerede den til Flensborg, derfra til Kolding, og da man her erfoer, at de Keiserlige havde slaaet Leir ved Flensborg, saa trak den danske Armee i skyndsom Flugt til Viborg, forfulgt lige i Hælene af den keiserlige General, Grev Schlick. Her delte Hæren sig i to Dele, hvoraf den ene paa over 4000 Mand, drog ad Aalborg og Vensyssel, hvor den snart maatte overgive sig, den anden Del drog her til Byen og undkom til Fyen og Sjelland, ved Hjelp af de Fartøier, den her forefandt. De forfølgende Fiender ankom snart efter, som det synes sidst paa Sommeren 1627, og bemægtigede sig Byen, hvilken de holdt besat til hen i Sommeren 1629[1]).

[1]) Dr. G. L. Baden, i Danm. Riges Historie, siger, at alle de keiserlige Tropper ved Juny Maaneds Udgang stode ved Forstendømmernes yderste Grændse paa deres Udtog af Riget, som en Uge derefter vare ganske befriede for dem.

[Side 57]

Det forstaaer sig af sig selv, at Byen maatte skatte anseeligt til de fremmede Gjæster, dog formaaer jeg hverken at angive Summernes Størrelse eller de fiendtlige Troppers Antal. Efter en Retsforhandling, som vi snart komme til at omtale, var den fiendtlige Besætning commanderet først af "Offverste Johan Ernst von Scharffenberg" og siden af hans Broder, Gerhardt von Scharffenberg.

Naar et fiendtligt Corps nærmer sig, da flygte de, som have noget at tabe, naar de ikke føle Kald hos sig til at trodse Faren. Saaledes skedte det nu her ogsaa, i det at en Del velhavende Borgere søgte Frelse i Flugten, blandt disse, som det synes, ogsaa Bispen, Dr. Morten Madsen. I det mindste beskyldes han derfor i et Forsvars Skrift, betitlet: nogle Poster Capitlet skulle erklære sig for, der findes i Bispe-Archivet (1 Rev fol. 4 No. 37), og som synes at have Mester Bunde Nielsen til Forfatter, hvori han siger, at Capitlets Sølv Bispestav og to Sølv Signeter vare bortkomne: "der Bispen drog fra Menigheden imod sin Løffte, giort Scharffenberg ved Mindet, Byen oc Gestligheden her i Stigtet til stuor Skade oc Beskattening."

Slange siger, at naar man undtager Indqvarteringen og Udpræsningen, saa omgikkes de Keiserlige vel med Landet og dets Indbyggere, i det de tvang Bønderne til at saae og høste og Borgerne til at drive deres Handel og Næring, ligesom om Intet var paa færde.

[Side 58]

Der er vist ingen Tvivl om, at de jo have nødt Bønderne til at pløie og saae; men hvo tog Høsten? Et Par Facta synes ogsaa at tale for den modsatte Mening.

I det nys citerede Forsvars-Skrift (af Mr. Bunde Nielsen) siges et Steds: "Hvad Nytte og gaffn Domkierkens tienere haffde aff Rifogden i Findernes tid ved Gud oc hver Erlig Mand (som bleff tilstede), — en Fynte til Bispen — da hand tit oc offte motte forsuare dennem for offuerlast som Keyserens Ryttere oc Soldater dennem beviiste, som laa indqvartierit paa de steder Domkierken haffde tiener, oc siden dieris Høpsmend og Capiteiner det att giffue tilkiende stigt att handelis mod Offuerstens Feldmarskalkens Salvegvardi (for) Domkiercken oc hendis interesserende som bleffue tilstede."

1637 tog forhenværende Byskriver Jacob Madzen Thingsvidne paa, at hans Gods og Eiendom var ham frataget i den Tid de Keiserlige vare i Landet; at han kort efter havde faaet en Rørelse i den ene Side, og derfor havde maattet afgive Skriveriet og var geraaden i Armod, saa han maatte besøge sine Venner om Understøttelse.

S. a. den 7de Sept. fremstillede Anders Nielsen Sehegaldt[1]) 6 Mænd paa Thinget, hvilke vidnede "att der kom en Rytter Corporall till forne. And. Nielßen

---

[1]) Boede i Fægyden.

[Side 59]

i finderniß thidt och holdt Kuartier, som hede Korperall Ficher och Regerede gandsche strenge hoß hannem, som och paakiende(s) dett hans frue tog sin Daater, och gick Vden Byen och drucket baade sig och sin Dater, for hans strenghedt. Strax effter hand var Kommen Ind till hannem Bortjaget hand forne. And. Nielsen hans høstrue och Børn, fra hans gaard och gods, och icke di kom thill derreß Huß igen førend finderne Var dragen slet Vdaff Landet, och lede och spurde Effter hannem, det hand icke wiste, huor hand kunde were i Roe for hannem. Och Imidlerthidt Nedbrød hand en stor Rad huß, som var hans Laae, stald och fæehuß, Noch en anden Rad huß, med Loffte och Vinduer, och Gield och Kielder, Sønderhug tønder och Olkar, Ode hands Brøgerede och Bortsolde hans guods, det di tog icke sielffuer Bort med dennem, det hand haffuer icke hafft formuffe siden med nogen Brug eller Kiøbenschab eller Næring wiidre end som di Agger hand haffuer Brugt med en Ringe Sed som liger i Marken."

(Thingbogen.)

Byfogden i Ebeltoft skrev 1712 at der i Byen var kun en Gade, der kunde tjene Landmanden til Passage, og paa den var der mange øde Pladser fra den Tid af at Keiserens Folk var herinde, da de havde behandlet Bygningerne saa slet, at de bleve øde &c., hvorved dog maaske er ment de Keiserlige fra 1659.

Jeg vil ikke engang omtale, at man i Skifteforretninger i de nærmeste Aar efter denne Tid ofte fin-

[Side 60]

der, at Arvegodset var røvet bort af de Fremmede og forkommet, saasom der gaves slettænkende Mennesker blandt Landets Indbyggere, der benyttede sig af den herskende Forvirring og søgte at mætte deres Rovgjerrighed paa deres Medborgeres Bekostning under Fiendernes Skjul. Det følgende Thingsvidne afgiver noget Beviis for denne Paastand.

Erlige velagte Anders Lydrichsen Ridefoged i Aarhusgaards Lehn paa Kon. Matt. og paa Lauritz Lindenov til "Aaregaard og Befalingsmand paa Aarhusgaard hans Husbonds Vegne tog Thingsvidne af 8 trofaste Dannemænd, at Oluf Nielßen stod paa Thinget og klagede over Jacob Hanßen Kedelsmed at han"mens finderne ware her vdj Landet" uden hans Villie og Minde fik 15 Tdr. Malt af hans Loft uden Betaling. *Beret hansdatter* og *Markus Dreier* vidnede, at de saae Jacob Hansens Kone modtage samme Malt, og da raadede Marcus Dreier Jacob Hansen "at hand schulle Indtet beuere, sig med same Maldt, Tha hand hørde ilde derfor naar det bleff fred, Da suared Jacob hannem at hand Var Offuerst Wagtmesterens, Marcketenter, och hand var ingen Borger icke heller aagted at bliffue borger derfor aagted hand Indtet der om." *Lyderich* Pottemager vidnede det samme om Maltet, og alle tre vidnede de "at forne. Jacob Hansen, Indførde til finderne saldt, Homell, Guldsnorer og Klede och igien vdførde Kedell Kober, Item Klagedt och Kierde Lyderich Potmager at hanem

[Side 61]

bleff en Koberkiell frastollen i forne. findernes Tid som kunde gaa en Halfftønde wdj Och same Kedell bekomb, Jacob Hansen, Och da war hand hoes den Fendrich som hand Contribueret till, Och hand loed Markus Dreyer gaa nedder med hanem till Jacob om same Kedell om hand kunde den igien bekome, Da suarede Jacob at hand haffde giffued fierre schieling for huer scholpund och dersom hand ville giffue hanem viij schieling wdj gien for Phundet kunde hand den igien bekome, Da Miendte Lyderich At det var for møget, Saa tog Jacob en Kante och wille haffde Slaget hanem med, haffde hand icke komet till at vnduige." Dette same vidnede Markus Dreyer at være saa tilgaaet i alle Mader." Søffren Udsen Borger og Skomager sigtede Jacob Hansen og hans Broder Hieronimus for at de voldeligen tog en Bryggerkjedel af hans Hus, som han havde "field" (skjult) i noget Halm, hvilken han havde kjøbt af deres Fader for 45 Daler 1 $\mathcal{M}$. Hertil svarede Jacob Hansen "at huis Kedell eller andet som hand haffr bekomet det haffde han giffued penger derfor" ……

(L. S.) (L. S.) (L. S.)[1]).

(Raadh. Arch.)

---

[1]) De anførte Vidnesbyrd angaae kun enkelte Personer; men den følgende Stemme de Keiserliges Færd i det Hele. I Guds Legems Laugs Protocol i Aalborg findes følgende Notits: "Er ingen Gieldens (Gildets) Regenskab giortt Aar 1628 och Aar 1629 aff den Arsage att Landet och Byen aff Lansens fiender war indtaget det Keyserske Krigrfolk som indkom Medeln 1627 och war her i Landet till Pindsdag 1629 och Gud daa nadeligen befriede landet och Almoffuen fraa det wmetelig folkis Therannij och offr. uold, huoer for Herren were loffuet.

[Side 62]

De Keiserlige have efterladt sig en Skandse her tæt ved. Den er en halv Bulværks Skandse 66 Skridt i □ med en Bastion i hvert Hjørne.

D. d. Haffniæ 22 Martz 1629[1]) har Kongen tilskrevet Jyderne "att effterson wi erfare wore kiere Vndersatter udi wort Land Jylland Kendis deris goede affection saa wille wii saadantt med ald gunst och Naade haffue optagett, och giøre woris flid med Guds allermegtigstes hielp, dennem vdj beleilig thid fra deris trengsell och nød at erredde."

Det Kgl. Rescr. om Fredens Slutning er dateret 31 May og udstædt til Jyllands Indvaanere.

1629 den 5 Aug. fik Hr. Jørgen Skeel til Sostrup, Christen Holck til Silkeborg og Albert Skeel til Riberhuus Kgl. Befaling at bestemme visse Dage for Almuen i Ribe og Aarhus Stifter at møde, naar de havde at klage over deres af Fienderne borttagne (eller forbyttede) Gods, hvorom der var opstaaet Irringer mellem Undersaaterne efter Fiendernes Bortgang, og der engang for alle afgjøre disse Tvistigheder[2]).

Herhen hører ogsaa følgende: Aar 1637, Torsdagen den 14 Juni mødte Rasmus Thestrup paa By-

---

[1]) Jydske Reg.

[2]) Jydske Reg.

[Side 63]

thinget "paa sin egen oc Borgemesters oc Raads Vegne Vdi findernis Thidt" og tiltalede samtlige Borgerskab, "som var tillstede Vdi findernis thidt og derris Arffuinger for Kontribution, som di paa Aarhuus Byeß Vegne thill Offversten Johan Ernst von scharffenberig Och effther hannum hans Broder Gerhart von scharffenberig" havde maattet udgive, saavel som og hvad Simon Lauritzen (Kjæmner og Bundtmager) paa Byens Vegne havde udlagt "till Nederlige och høie Officerer."

Af de videre Forhandlinger sees det, at Magistraten 1631 havde suppliceret Kongen om Hjelp af menige Borgerskab til hvad de havde udlagt i Contributioner &c. til de Keiserlige, (de vilde, som det synes, selv være fri) men Kon. Ma. Secreterer Iver Wind havde sendt Supplikken tilbage med den Paategning, at Sagen skulde udføres ved Lov og Ret. En Erklæring af 27 Septbr. 1634, "som en gandsche haab aff Borgerschabet haffde beseiglet och Vnderschreffuet," fremsatte den Paastand, at Borgerskabet burde være fri for denne unødige Tiltale.

Byfogden henviste denne Sag "for min Offuerdommere" af den Grund, at Magistraten ikke strax havde indanket Sagen for Retten, da den af Iver Wind blev henvist dertil, og den Kgl. Frdn. desuden udtrykkelig havde paabudet at alle de Sager, der opstode i Anledning af det

fiendtlige Indfald i Jylland "Inden Aar og Dagh thill Landsthing eller hos Bisperne schulle gjørreß anhengighe."

[Side 64]

1637. Den lille Kirke St. Olai, der var ved at falde sammen efter at Menigheden var lagt til St. Clemens Kirke, blev bekostet istandsat af Raadmand Hans Christensøn og Kbmd Anders Lydrichsen[1]), dog kun for saavidt, som den kunde byde Beskjærmelse mod det umilde Veir, naar Ligprækener holdtes[2]).

1641 d. 24 Mai slog Lynilden ned i Domkirkens Spir og brændte Spir, Klokke og hele Taget[3]). Et Spir blev siden ikke opført, men Taarnet blev bedækket med en Art af Kuppel. Ogsaa de to smaa, østre Taarne have efterhaanden mistet deres høie, zirlige Spire.

1644. Man skulde tro, at jo nærmere Begivenhederne rykke ind os, jo klarere vilde de frembyde sig for Synet, og jo lettere vilde det være at oplyse de dunkle Puncter. Alligevel maa jeg bekjende, at det Materiale, der staaer til min Raadighed er næsten ligesaa fattigt paa Meddelelser om dette Aars høist

---

[1]) Pont. Ann. eccles. Th. 4 p. 276.

[2]) And. Lydrichsen og efter ham hans Enke Maren Clemensdatter havde i en lang Række af Aar Værgemaalet for dette Capel og holdt der ved lige, hvorimod de ogsaa toge Afgiften for de Lig der begravedes. Desaarsag reiste enkelte Medlemmer af Magistraten og en Del Borgere Proces mod Maren Clemensdatters Arvinger, hvilke ved en Commissions Dom dømtes til at erlægge 1000 Rdr. til samme Capel i Erstatning for det Oppebaarne, hvilke 1000 Rdr. ved Kongl. Resol. siden kom Domkirken tilgode.

[3]) Nannestad Hil. Aarh. p. 129.

[Side 65]

vigtige Tildragelser, som det var det om den keiserlige Krig.

Hele Jylland var i den største Tryghed, da det midt i Decbr. 1643 blev opskrækket af sin Ro ved den Efterretning, at den svenske Feldtmarskalk Torstensen den 11te Decbr. var brudt ind over Holstens Grændser og trængte rask og seierrig frem[1]).

De Danske Befalingsmænd søgte i en Hast at samle Folk til at stille mod den uventede Fiende. Saaledes blev det Aarhus paalagt at stille 200 Mand.

Den 27de Decbr. melder Borgem. og Raad til Land-Commissairerne (Niels Krag og Erik Juell), at de havde gjort deres yderste Flid med at forskaffe 200 raske Karle at lade møde ved Rye, men uagtet al anvendt Umage havde de kun faaet 100 Mand "som wj dog medt store Penge (foruden en Maanedtz soldt, dieris Knapsech och andet dis behør dennem

medgiffuen) dertill haffuer kiøfft, huilche wj nu medt dieres Officeerer framschicher" … og da Land-Commissairerne havde skrevet, at de hos Wulf Ballzersen skulde udtage hvis Krud og Lunter han havde i Forraad og lade følge med til Rye, saa havde de taget 19 halve Tdr. Krud (2576 ℔ à 26 Rdr. pr. 100 ℔) og 25 Buscher Lunter (à 2 ℳ), hvilke de nu sendte.

[1]) Torstensen havde maaske en Hær af en Snes Tusind Mand at befale over. Fr. Sneedorff siger, at hans Hær var 15,000 Mand, da han veg fra Landets Grændser efterfulgt af Gallas, og dengang havde han Besætning liggende hist og her i Jylland og Hertugdømmene.

[Side 66]

D. d. "Wiborg hastigh Fredaugh den 29 Decbr. 1643" skrev Niels Krag til Borgemester og Raad, at de efter Ordre af Rigens Marsk (Anders Bille) ufortøvet "ved Natt och Daug" skulde affende alt det Ridetøi, som de kunde afstedkomme til Skandsen ved Midelfart Sund (Snoghøi), der opregnes: "Sadeller med sin till Behør, Sadelgiordt forbøyell, Stieleder, Stiebøyell, Stenger och Hoffued Stoell" og at de inden næste Dags Aften skulle underrette ham om, hvormange de kunde tilveiebringe. Desuden skulde de bestille og lade forfærdige "hoes Sadeller, och Remmerer alle dj flieste Feldt Sadeller, till Dragoner I wdj en Ill kand flye ferdig" &c. Uden paa Brevet havde han skrevet: "gansche Ilig" og cito, cito, citissime; alligevel havde hans Courer givet sig god Tid, eftersom Magistratens Paategning viser, at Brevet først den 31te Decbr. om Eftermiddagen Kl. 5 var blevet overleveret ved Anders Nielsen i Brendstrup.

Saaledes er udentvivl alt dette Sadeltøi kommet for sildig; thi, som bekjendt, stod allerede i de første Dage af Januar Torstensøn for Medelfarts Skandsen, hvor Rigets Marsk med nogle Tusinde Mand var inde. Det varede heller ikke længe, før den gik over. Den lille Flok Ryttere, Jylland kunde sætte mod den indtrængende Fiende, 1500 Mand, var ogsaa snart feiet af Marken, og saaledes stod Jylland Fienden aaben.

Allerede den 16de Januar 1644 var Aarhus besat af to Svenske Regimenter, Polach og "Pensen"

[Side 67]

(Penz?), formodentlig under Oberstlieutenant Horns Commando[1]).

Det første Spørgsmaal var nu Brandskat. Hvormeget Byen den Gang maatte betale, veed jeg ikke, men nogenlunde lader det sig slutte af følgende Data. Foruden at man naturligviis tog alle de Penge dertil, som Byens Kasser indeholdt og hvad de Velhavende frivilligt ydede, saa udtog man af Biskop Dr. Morten Madsens Stervboe 1130½ Lod Sølv, og man laante hos hans Svigersøn, Hr. Christen Nielsen Friis, 500 Lod Sølv.

Desuden havde Anders Lydrichsen udlagt 4000 Rdr.

De nævnte Summer ere dog vel kun den mindste Del af Contributionerne, i al Fald er det kun lidet af hvad denne Occupation kostede Communen.

De Svenske bleve, som det synes, uforstyrrede her i Byen indtil hen i Juli, da Torstensøn ved den Keiserlige General Gallas Anmarsch og Indrykning i Holsten, maatte trække sine detascherede Corps til sig, dog lod han en svag Besætning tilbage paa adskillige Steder her i Jylland og navnlig i Aarhus[2]).

[1]) Acter i Sagen Kirsten Dochters (Dr. Morten Madsens Enke) og hendes Søn o. s. v. contra Erik Grubbe og Consorter.

[2]) Ved Afmarschen maatte der atter contribueres. Trine Sal Folmer Thomsens, forrige Apothekers, optraadte i Aaret 1672 med en Fordring paa afdøde Borgemester Christen Carlsens Arvinger, stor 64 Lod Sølv, eller dets Værd 3 $\mathcal{M}$ pr. Lod, efter Obligation af 18 Juli 1644. Da denne Dag paa det nærmeste betegner Afreisens Datum, saa er dette Sølv rimelig ved den Leilighed blevet anvendt.

[Side 68]

Slange fortæller, at Skandsen ved Aarhus den 17de August 1644[1]) blev indtagen af de Danske; de Officerer, der fandtes, tilligemed 70 Soldater bleve fangne, og 30 dem tilhørende Skuder samt 2 nybyggede Fartøier gjorte til Bytte.

Til denne Affaire hører maaske følgende Udsagn af nogle Vidner angaaende Møllekirkegaarden i 1689: "da Oberst Brokenhuus i dend gamble Svenske Feide giordte indfald her udi Byen paa de Suensche, blef 2 Svensche Ryttere, som blef ihielskudt, i samme Kierchegaard begrafuet."

At disse to Svenske ere blevne i en Skjærmydsel, hvor de Danske difinitivt have beholdt Overhaand, synes at fremgaae deraf, at de bleve begravne i Møllekirkegaard, en Grund, beliggende ved Møllen, (ved Møllerens Have), hvor man pleiede at begrave fremmede Betlere, Selvmordere o. desl.

Samme Aar, i October Maaned, kom en lille Afdeling af den Svenske Armee atter ind i Holsten og

---

[1]) Christ. iv. Hist. p. 1252.

Da Vaabenstilstanden der gik foran den den 13de August til Bremsebro sluttede Fred, som endte denne Krig, blev vedgaaet den 7de August, og som Slange vidner, samme Dag afgik Breve til alle Befalingsmænd at standse med Fiendtlighederne, saa afgiver dette Sted et godt Beviis paa den Langsomhed, hvormed Breve og Ordrer endog efter Postbudenes Indretning befordredes.

[Side 69]

Jylland under Anførsel af Helm Wrangel, den gale kaldet, som slog Leir ved Randers og holdt sig der indtil hen i Januar næste Aar, da han begav sig til Holsten.

At Aarhus ved denne Leilighed ikke er gaaet Ram forbi, er meget troligt, dog har jeg ingen Data didhenhørende.

1645 Novbr. 2den udgik et Regulativ af 19 Poster, hvorledes det skulde forholdes med de Tvistigheder og Irringer, der kunde begive sig efter at Fienderne vare bortdragne, hvilke vel kunde være af den Vigtighed, at de maatte paatales, dog maatte de ikke forfølges med den strenge Ret: "och en deel dog deraff findiß aff den Consideration och Victighed at vere, at dij ej kunde saalediß vstraffede ladiß, som effter den sidste Keyserlige Krig skeede" ….

Kort efter indfandt to Kgl. Commissairer Mogens Bille og Peder Reetz sig her, for at undersøge, i hvad Tilstand Fienderne havde efterladt Staden.

D. d. Aarhus. S. A. den 21 Dec. har Rasmus Jørgensen, Brolægger i Kolding, givet Magistraten Tilstaaelse for at have modtaget "dieris och Aarhus Byes Erkleringh paa huis Brystfeldighed forne Aarhus By vdj fiendernis Thidt er vdj geradt," hvilken Erklæring han lover at levere til "Hr. Mogens Bild Slotsherr paa Koldinghuß Slodt, dennem Vden schade i alle maader." — Til Vitterlighed undertegnede Jacob Nielsen og Anders Pedersen, Borgere i Aarhus, o

[Side 70]

Udstæderen satte sit Bomærke derhos. Denne Magistratens Beretning har desværre ikke været at finde.

Som før sagt, havde den velhavende And. Lydrichsen udlagt 4000 Rdr. til Brandskat, men det holdt meget haardt for ham at faae sine Penge igjen i det enhver, som nogenlunde troede at kunne det, trak sig tilbage og vægrede sig ved at rykke ud med sin Andel da Faren var ovre. Han maatte derfor ved Retten søge sine Penge og havde faaet en Commission til at dømme i denne Sag.

D. d. Aarhus d. 22 Febr. 1650 have 48 Borgere i Jesu Navn befuldmægtiget deres Medborgere Rasmus Pedersen Thestrup og Søffren Sørenßen til at begjere Kgl. Maist. Stævning "Anlangende dj 4000 Rixdaller Brandschat, som til dj Suendsche Officerer aff Aarhus Bye forledenn Suensche Feide bleff wdloffuit, och aff Borgerschabet, Nu I stedenn fordriß derfor 7766½ Rixd. 1½ Ort och 9½ ß Huor wd Inden Borgerschabet formehner dennem Vret att schee" desuden maa disse to Mænd gjøre og lade i denne Sag saa vidt Lov og Ret vil tilstæde …. "Til windißbyrd haffuer wj som schriffue kand woriß Hennder Vnderschreffuit, och wi andre som icke schriffue kand woriß Zigneter wndertrøgt och Merck Vndertegnet." Der var 14 som brugte Boemærker eller Segl eller Begyndelses Bogstav af Navnet, de øvrige 34 skreve Navnet fuldt ud.

1652 lod Raadmand And. Lydrichßen læse og paaskrive et Indlæg &c. anlangende den Brandskat, han

[Side 71]

havde udlagt for Borgerskabet "udj dj Suensche fienders indfaldt," for hvilket Forskud Betaling var ham tilkjendt ved Commissariernes Dom og nu ved Kongl. Maist. og Rigens Raads Dom.

Saavidt nu om den Svenske Krig.

I Raadstuprotocolen findes følgende Notits:

1651 Torsdagen den 16 Oct. "Borgemestere och Raad gjorde affscheedt med deris medbroder Hans Joestsen Borgemester Ingen Auffuiser" (Aviser) "hid till Aarhuus bye at wille haue effter førstkomende allehelgensdag, och ey heller nogen Poestbudtpenge derfor epter denne dag ville betalle Effterson dj till forne. Tidt war Klart gjort och betald, hvilchet forne. Hans Jostsen loffuit at bestille."

1653. Frants Mortensen, en Bondekarl, fandt et Smykke af Guld paa Tising Mark (Anner. til Viby nu Thiset) paa en Gaards Grund, som tilhørte Bispen og Capitlet, hvilket veiede 45 Lod.

1654 Torsdagen den 16de Novbr. fremstillede sig for Magistraten Skipper Søffren Stigßen, som skulde gaae til Kjøbenhavn med Kongens Korn af Silkeborg Lehn, og forpligtede sig til, ikke at komme til Aarhus ved Hjemkomsten, for han havde faaet Lehnsmandens Tilladelse. (For Pestens Skyld.)

S. D. Welw. Borgemestere og Raad alffuorligen befahled at Borgerschabit her ibm schall lade Reengjøre gaderne och strederne vden for dierris døtre och gaarde,

[Side 72]

Saa frembt dj iche derforre wille pandtes och thilbørligen tiltales som det sig bør.

Bertell Søffrenßen og Carell Nielsen Hørere ved Aarhus latinske Skole, Clemend Rasmußen, Studiosus, og Albert Hansen Skot (Skrædder) havde Tiltale til Rasmus Pedersen "scholesperson" her ibm, fordi han havde sagt, at der skulde gjøres en Smædevise over dem, der kom til Thomas Schotts Datters Brøllup, og derved skræmmet alle Gjæsterne fra at komme der.

1656. Da det var befalet, at i de Kjøbstæder, hvor ingen Toldbod, Pakhus og Veierbod var, skulde en saadan opbygges og der desuden skulde indrettes en Slagterbod, saa havde Borgemester og Raad ladet de 24 Borgere kalde paa Raadhuset, hvis Betænkning gik derhen, at en Toldbod &c. bedst kunde indrettes "udj Kremerhuset wed Aaen" og en Slagterbod ved den nordre Ende af Raadhuset.

Vi komme nu til Frederik den 3dies uhældige Krig med Sverrig.

1657, om jeg ikke feiler, den 7 Septbr., rykkede Svenske Tropper ind i Aarhus. Om Grev Kønigsmark strax fra Begyndelsen commanderede her, veed jeg ikke, men i 1658 forekommer denne General som Befalingsmand her i Staden ved flere Leiligheder. Saaledes har han den 19de Marts 1658 udstædt et Sauvegarde Brev, (Bispens Arch. 1 Rev. fol. 114

No. 25) for Capitlets Bønder, "die biß hero vnter schwere Contribution geweßen seindt," da nu Freden er sluttet og al

[Side 73]

Fiendtlighed ophørt, man skal derfor lade dem være ubesværede og uplyndrede, og er der nogle Ryttere indqvarterede hos dem, da skulle de strax forlægges til andre.

Grev Königsmarck kalder sig Dero Königl. Maytz und Thron Schweden bestalter Obrister zu Roß vnd Fuß C. O. v. Königsmarck. Den sluttede Fred (26 Febr. 1658 til Roskilde) forhindrede ikke Grev Königsmark fra at hæve Contributioner, og selv at begaae Voldsomheder, for at faae dem inddrevne. Saaledes (Raadstu Justits Prot. 1664) lod han den 23 April 13 Borgere arrestere hos Raadmand Jens Lassen, for at pine Contribution ud af dem[1]) Disse udstædte en Obligation til Michel Wilder i Lübeck paa 1000 Rdr. in Specie "paa woeris Egne och Meenige Aarhuuß byeß och induaaneris weigne ….. som hand nu i woeris høye nøed och Arrest, paa meenige Aarhuuß byeß induaaneris weigne at relarere saa goeduillig effter woeris

[1]) Maaskee har da Svensken staaet i Begreb med at forlade Byen. Naar nemlig et fiendtligt Corps ankommer noget Steds til, saa tager det, hvad det kan overkomme af Penge og Kostbarheder, i det bedste Fald som en accorderet Contribution. Medens det opholder sig sammesteds, suger det saa smaat Marven ud af Benene paa Borgerskabet, men lader det dog beholde Kræfter nok for immer at kunne yde noget. Naar saa endelig det kommer til en ikke alt for pludselig Afreise, saa søger det ved en Kraftanstrængelse, at suge den sidste Marv til sig.

En saadan Kraftanstrængelse af Grev Königsmarck har udentvivl dette været.

[Side 74]

indstendige Begiering oß undsat och medforstracht haffuer" ….. De lovede at betale til St. Johanni næstk. med 2 Md Interesse.

Men menige Indvaanere vare langt fra ikke tilsinds at ratificere deres 13 Medborgeres Fordrag; tvertimod, da Betalingen siden fordredes og skulde fordeles paa Byen, saa erklærede den største Del af Borgerne, at de intet betalte og først efter en Høiesterets Dom 1665, en Kgl. Resolution af 10 Aug. 1666 og, saavidt jeg veed, endnu militair Execution i 1667, lykkedes det at faae denne Sum tilveiebragt, der nu var steget til 1734 Daler 3 Ort.

Ved samme Tid og til samme Brug gjorde Byen et Laan hos Schröder i Hamborg, hvis Størrelse jeg dog ikke kjender, som jeg overhovedet intet har fundet for hvad dette Overfald har kostet Byen, undtagen hvad jeg her har meddelt.

Raadmand Jens Laßen, formodentlig Jens Laßen Borum, Fader til Lector Lauritz Bording, der udentvivl havde negocieret dette Laan hos Michel Wilder, og af ham blev søgt for Betalingen, fordrede hos Byen foruden nysnævnte Summa, efter hans Regnskabsbog 155

Rdr., han havde udbetalt til Graff Königsmarcks Tjenere, Exeqverryttere, Gevaldigere &c., og desuden en Discretion for de af Borgerne, som hos ham vare i Arrest[1]).

[1]) Raadmand Jens Lassen havde i 1668 Tiltale til Christen Christensen Stiftsskriver over Viborg-Stift og Ri-

[Side 75]

Den samme Procedure, som Grev Königsmarck brugte mod hine 13 Borgere, den samme synes man ogsaa at have betjent sig af mod Enkelte. Saaledes beviste Rasmus Pedersen Teglgaard den 5 July 1666 med Raadstuvidne, at Fienderne i det sidste fiendtlige Overfald havde sat ham ind i et Skab i hans eget Hus for Contributions Skyld, og der sad han en hel Dag, og da han kom ud, undveg han og skjulte sig hos Claus Weggener Maler i 7 Dage. Derefter fik Fienderne ham atter fat, og han maatte give dem til de vare fornøiede.

Imedens han var borte i Skjul havde Fienderne brudt Skabe og Giemmer op hos ham, og borttaget hans Tøi. Han blev derved ødelagt, og slog sig siden igjennem som Procurator heri Byen.

Hvorlænge de Svenske forbleve her, er mig ubekjendt. I Danske Magazin (1 Bd. p. 224) finder man blandt Jacob Matthiesens Optegnelser, at en svensk Kornet den 17 Juni 1658 har foræret ham 20 Karusser, og den 4 Septbr. har Fyrstens Kammertjener af

defoged paa Silkeborg for 14 Sldlr 2 $\mathcal{M}$, han efter hans Begjæring havde forstrakt ham med, den 2 Juni 1658, da han efter Befaling af Hs. Exell. Hr. General-Lieutenant Gyldenløve skulde udrede Maaneds-Proviant til Folkene paa Hans Excellences Jagt.

Skipperen paa Sjøormen havde qvitteret for en Maaneds Kost 5 Sldlr. for sig og 8 Sldlr for 2 Baadsmænd og Skipperen paa den hvide Ørn for 1 Rdr., han vilde betale, naar han kom fra Kallundborg.

[Side 76]

Darmstad, formodentlig i svensk Tjeneste, foræret ham 100 Østers. Maaske endnu i September Maaned eller dog kort efter denne Tid, maatte de Svenske vige for de allierede Hjelpetropper under Czarnesky, Grev Spork, og Churfyrsten af Brandenborg.

I Sommeren 1659 kom en Afdeling af den svenske Flaade her paa Bugten og gik til Ankers for Byen. Medens Flaaden beskjød Byen, sendtes Mandskab paa Baade ind i Havnen, hvor de med Fyrkrandse &c. antændte de der beliggende Fartøier og dernæst en Del Huse i Byen, indtil en Deputation til den fjendtlige Admiral med Løfte om en stor Brandskat, fik gjort en Ende paa denne Rædsel. Det følgende Brev, der formodentlig er skrevet til General-Commissariatet oplyser dette Factum nogenlunde og viser især Byens Forsvarsstand paa den Tid.

Høyædle och Welbaarne Herrer Gunstige Wenner och fromme Patrioter.

Wi haffuer for Raadßombt och Nøduendigt Erachted E. E. W. V. B. paa denne Byeß och Indvaanerß Wegne paa det demødigste at Andrage huorlediß Byenß hauen och den Ene Side aff Byen er bygt ud til Obenßøe, wden Nogen Muur Bolwerch eller Andet Sligt, Som kunde were til Beschyttelße imod fiendtlig Anfald, End och saa wed Haunenn och Wden paa Boluercherne temelig dybt, at med aff Landtz Wand kand legiß digt op til och Springe paa Landet med Folch och Heste Saa leger ochßaa Byen iche inde

[Side 77]

i Nogen Fiorde heller Reuer Som mesten Alle stederne i Judtland giør och hafuer derfor iche den Fare for Andsfald med schibe som denne Sted, huilchet for Wngefær 15 eller 16 Aar med Stor schade er befunden och seent schal forglemmiß, da Woriß saa Offte schadelig Naboer dj Suendsche med en deel Orloffschibe och Andet Faretøy, saatte sig her uden for Haunen til Ankerß och da under Idelig Cannoneren aff deriß Stycher, Roed i Land med Boeder och med Fyrkrandtz och Begballer Stach alle schiberomme i Brand och Ruineret Som Waar udj Haunen for saa fort op i Byen och Saatte Ild paa Et Huuß Effter et Andet bleff wed at Canonere med Wtallige schud paa Hußene meden Branden Stoed i fulde Flam at Ingen schulle komme til at bierge eller Sluche indtil Nogle gaatfolch Geißlig och Werßlig under Stoed sig at fare ud til Admiralen och med Bøn och Store Brandschat fich Loff at Sluche saa Endeel aff Eiendommerne som da bleff brent Endnu Staar Øde och mange ere bleffne fatig der offr och Endoeg Samme tid Stoed her thuende Compagnie Polachesche Ryttere, Giorde dog føye eller Ingen modstand, medenß Saatte sig bag det mured Huuß som nu er Magaßin Huuß[1]) mueligt for dj

---

[1]) Dette Hus var Trods Katholm, og det var udentvivl med Hensyn paa denne Begivenhed, at man en Tid lang derefter kaldte Haven bag Justitsraad Sørensens Hus: Polakhaven, f. Ex. i et Skjøde paa den Grund, hvor Justitsraad Lang nu boer, af 1744.

[Side 78]

haffde Intet nermer Wed Stranden at Reterere sig til och Siuneß at denne schade kunde Nest Gudß Hielp Noget borde weret forekommet, dersom Steden med Et Baterj och nogle faae Stycher haffde weret forßørget. Da saa thillig oß En Hanß Kongl. May. Nadigst Befalning er behendiget at Sette Borgerschabet udj Compagnie och Strand Wacht at anrette och derhoeß fornummen Riptur med for[ne] Woriß Naboer at were begynt haffr Wj med Samptlig Induanerß hielp anfanget paa begge Sider paa Haunen at opkaste en Skandtze eller en halff Maane, aff Jord och Thorwej, och paljssatter och Continuerit dermed Saa wit winteren och Frosten iche har forhindret er dog bleffuen Saadan at Borgerne kand Staae deri och holde Wagt for et Anløb, entil Foraaret det bedre kan forferdigeß, Nu giffr i Gode Herrer Høyfornufftl. alt deßen Beschaffenhed at considerere, huad for modstand wed en Bøße eller moscheet imod schibeß atach kand formaae med mindre nogen groff Støcher derhoeß er, Reiden och haunen til Forsuar, dersom det nadigst maatte behage H. Kongl.

May at wj da ved dj gode Herrerß Omhygelig Forßorg maatte forßynes med nogle faae Jernstycher, om iche mere da 6, at de 3 kunde legeß paa huer Baterj med til behørige Laveter Kugler och Krud och en Constabel.[1]) Støcherne 6, 5, 4 Eller Ringeste 3 pund Neruerende schipr tager det wel ind, Hoß

[1]) Denne Begjæring blev tilstaaet, og Byen underholdt en eller to kongelige Constabler, saalænge Krigen varede.

[Side 79]

oß schal intet bliffue forßømbt enten med wagt Eller Arbeid Effter woriß Ringe Wilchor Her er ichon Stachet Offuer til Finderniß haun som dj gode Herrer Selff bedre er beuist och Fergeløbet er och daglig her imellem saa det siunis iche Radeligt at haunen i saadan tilfald aldecliß kand were blot och oben huilchen Leilighed Wj haffuer iche kundet wanmeldt lade Befallendiß E. E. W. V. B. Wnder den Høyestiß Obacht Recommenderende oß med heelle Byen udj deriß Gunst och Bewagenhed Aarhuuß d 25 Janvarj Anno 1676 forbliffuende Stedtze

E. E. W. V. B. thienistwilliger
Borgem[re] och Raad.

Uden Adresse. (Raadstu Copiebog. F. a. 1. fol. 82.)

Udentvivl er det denne Affaire, det Sagn, her gaaer, sigter til. Man fortæller nemlig, at det hændte en Gang, at et Partie Svenske gik iland og tog tilfange en Borgemester, der boede paa Middelgade, og som stod i sit Hus, lænende sig paa den underste, lukkede halve Gadedør, førte ham ombord med sig, og tvang siden Borgerskabet til at løse ham ud med en Sum Penge. Nogle tilføie, at denne Borgemester var Søren Michelsen Gylding. Men i denne Mands Tid forefaldt udentvivl intet saadant. Vel levede han paa en Tid, da Danmark havde Krig med Sverrig (1709-1719); men i den Krig skedte, saavidt jeg veed ingen Landgang her, heller ikke var Søren Michelsen da Borgemester. Han blev nemlig Raadmand

[Side 80]

1725 og Borgemester 1736, altsaa længe efter Freden. Desuden boede han neppe paa Middelgade, hvorvel han eiede et Hus der, som stødte op til St. Olufs Kirkegaard. Han boede snarere i Paradis paa Studsgade.

Kiøbmand Hans Raae eier et Malerie af Borgemester Anders Lydrichsen og hans Hustru, malet 1650, da han var 53 og hun 40 Aar. Paa dette Malerie har man, i det mindste 100 Aar derefter, som Skriften udviser, ladet male følgende Notits: “Anders Lydrichsen og Maren Clemensdatter, Borgemester udi Aarhuus, som anno 1659 af de Svenske blev ved Nattetider taget og udført paa Rheden, men strax derpaa udløst af Borgerskabet igjen.”

Denne Mand boede paa Middelgade, saavidt jeg veed i Kjøbmand Nørregaards Gaard, og det er rimeligt, at han som en af Stadens rigeste og anseteste Mænd, har været blandt den

Deputation, der drog ud til den fjendtlige Admiral, da Byen som ovenmeldt blev truet med total Ødelæggelse. Ligesaa rimeligt forekommer det mig, at Admiralen har beholdt ham, eller om han ikke var med, har udbedet sig ham til Gidsel[1]), da hans Navn og Credit upaatvivleligt var

[1]) Herimod kunde vel indvendes, at Borgemester A. Lydrichsen med Familie drog til Kallundborg, da Svensken nærmede sig i 1657; men det er naturligt, at en Mand i en saa betydelig Virksomhed, maatte søge sit Hjem saasnart muligt. I al Fald er han sikkert vendt hjem, da Svensken var bortdragen.

[Side 81]

vidt udbredt. Og saaledes kunde Borgerne ved Brandskattens Erlæggelse siges at have udløst deres Borgemester med en stor Sum Penge, hvilket de dog vist havde ladet være, om Sagen kun havde angaaet Borgemester alene, om ikke af anden Grund, saa fordi han var Mand for at løse sig selv.

Forøvrigt, hvad Fjendtligt de Svenske i denne Krig have udøvet, det hørte Krigen til, var altsaa i sin Orden, og er derfor tilgivet og glemt; Brandenborgerne erindres kun endnu ved det bekjendte Ukrud, man beskylder dem for at have ført herind i deres Fourage, og om de Keiserlige veed man slet Intet; men Polakerne, disse grusomme, tøileløse Røvere leve endnu, efter næsten 200 Aars Forløb i rædselsfuldt Minde.

At jeg alligevel kjender lige saa lidt til Polakernes Færd her i Staden, som til Begivenhederne i de foregaaende Krige maa tilskrives den Omstændighed, at Thingbøger &c. mangle for et langt Tidsrum, og andet historisk Stof har ikke været at opspørge. De følgende Notitser ere tagne af Hospitals-Regnskabet for den Tid, hvoraf dog ikke er synderlig Underretning at hente.[1])

[1]) Hospitalet, der ellers pleiede at have flere Hundrede, stundom flere Tusinde Rigsdalers Overskud, led i denne Krig saameget, at det 1657 havde næsten 1000 Dalers Underballance, 1658 steg Defecten til næsten 3500 Dlr. og 1659 og 1660 oversteg den endog 5200 Daler. Denne store Defect reiste sig dels af overordentlige Udgifter, dels af en Synken i Indtægterne, der nu fløde hen i andre Kanaler. Indtægterne pleiede ellers at beløbe sig til 3 à 4000 Dlr, stundom næsten 5000; men i disse Aaringer beløbe de sig kun til nogle faa Hundrede Daler; f. Ex. 1658 kun 422½ Dlr.

Da Hospitalet neppe har lidt mest, saa kan man af det Anførte omtrent slutte sig til, hvad det Hele led, medens Landet var besat af Fienden, og endnu mere, da vore overmodige Bundsforvandte regjerede.

[Side 82]

“1658 giffuit tuinde Polnische Panner som med Vold slog Hospitals portt och Laaß i støcker, och sette 12 Heste vdj staallen och sielff med dierris Folck tog quarter vdj Hospitals stouffue 20 Rdr.

Giffuit pater Pycarsky att hand ville anmode och erlange hoß General Charnechy at Hospitalet maatte blive salvaguarderet som och saa skeede, en Guldkrone paa 4½ Sldlr.

Iligemaade giffuit Pater Dombrosky 1 Ducat 3 Dlr.

Den 17 Febr. 1659 bekomb jeg en Dragon thil Selvaguard: aff General Charnechy, giffuitt hanß Captein som laa thil Jennß Laßenß thil en Discretion 8 Dlr. Vagtmesteren 1 Dlr.

Fra for^{ne} 17 Febr. og til Phil. Jac nesteffter er 10 Vgger for Salvaguard: Vnderholdning och hoß sig haffuende heste 6 $\mathcal{M}$ omb Vggen, huormed jeg dog ei kunde holde hannem och sine daglige Giester med Brendvin, Øll och Tubach, saavel som Haure och Høy til hans Heste. Herforuden haffuer jeg giffuit Salvaguardien Effter hans Capitains Befahling En nye Kioll

[Side 83]

kaaste 8 Dr; En graa ny Hatt for 5 $\mathcal{M}$; En ny Hørgarns Skjorte 6 $\mathcal{M}$; En ny Kaar for 3 Dlr.

Fra den 1 May och Indtil den 17 Aug, som den Polnische Salvaguardie marcheret bort er 15 Vgger for samme hans Vnderholdning omb Vggen 1 Rdr er 22½ Dlr. Den første Salvaguard: veed Naffn Bertell, som jeg nu haffde munderet (hannem), da tog hans Capitain den samme fra mig och gaff mig strax En Anden igien, som forbleff hoß mig indtil for^{ne} Tiid de Vdmarscheret, da madtte jeg ogsaa giffue hannem 1 Par nye Støffel for 5 Sldr, 1 ny graa Hatt for 1½ Sldr; giffuit hannem vdi Penge 6 Sldr.

Formodentlig droge de bort den 17 Aug., da Salveguardien forlod Hospitalet. Ret længe derefter kunne de ikke have været her; thi omtrent ved denne Tid begyndte man at concentrere Stridskræfterne mod de Svenske i Fyen og Polakerne vare med i Slaget ved Nyborg, der stod den 14 Novbr.

Efter et Sagn have Polakerne lært vore Bønder at brænde Brændevin, hvilket heller ikke just er at takke dem for.

For at man kan gjøre sig et Begreb om, hvorledes her saae ud i Byen efter alle disse Ulykker, skal jeg meddele et Par Uddrag af den nærmeste Bythings Protocol, der forefindes, nemlig den for 1667. Det havde været let, betydeligt at forøge disse Beviser baade i dette og de følgende Aar, men jeg har troet disse tilstrækkelige til en Prøve.

[Side 84]

Hvorledes det saae ud i Stiftet, vil man tildels erfare af Bilagene, der indeholde det meste af hvad Bispearchivet har om denne Sag.

Søren Frackers Huus var pantsat 1653, nu efter Mandens Død saae det 1667 saaledes ud efter Tingsvidners Formelding.

"Isteraden som er 9 Guolff Huuß Som staar paa falld, Som er gandsche med alle vden Døre, Loffter wden 16 gammel formultnet dieller offuer Storstuen, Och 13 støcher ofuer Lillstuen,

Skorstenen inwender till (indvendig) enn stoor Deel Neder fallden, Steenen borte, Weggenn enn stoer diell gandsche borte, och dj andre Omsider er den største Partt affreignet och forderffuitt (Leervægge), Skielleromen meste Deellen gandsche borte, haffuer werit for Endenn aff Samme Huuß, Jtt Brøgeß och Bagerß, som er gandsche ødde, och bortte, Wden thou gammel Bielcher och 3 stollper, Som staar udi den nordr Sidde, Jtt Sidde Huus thill gadenn Som er 6 Guolff, Staar gandsche paa falld, Største Deell vden wegger, Løßholter, gandsche wden Lofft, Dørre, Winduer, Thømerit for Raadnnet, Paa Samme tuinde Huuße, hengr wngefehr En Deell formullnet Steenne. Noch 8 Guolff Huuß Norden i Gaarden Staar paa falld, gandsche wden offuer Lofft wegger och Skjelle Rømter. Øster udj Gaarden ligger Nogen formultnet Leden støcher, Som haffuer standenn Huuß paa, och er ødde. Haffuer stannden Jtt Huuß

[Side 85]

Sønnden i Gaarden, 4 Guol, der findes Intet aff, wden 3 gammel affbrudt stollper wdj den Søndr Sidde, och 3 stollper udj den Wester gauffl Och Ledstøcherne wnder Samme Huuß Som er for Raadnett &c."

Det Hele med et Gaards Avl blev taxeret for 250 Sldlr. (Bythings Protoc. H. a. 5. fol. 15.)

I et Overslag af s. A. findes blandt den Reparation, der skulde anvendes paa en forfalden Gaard her i Aarhus, Staver og Leer til Væggene.

S. A. blev taget Syn over Palle Ibsens Hus i Fægyden, der stod "paa Rauff och haffde lenge Siden Været nederfalden" dersom det ikke havde ligget indeklemt mellem Maren Clemendsdatters Boder deres østre Ende og Jens Pedersens Huses vestre Ende. Det blev vurderet for 50 Sldlr.

S. A. omtales en øde Eiendom paa Vestergade og en over *den ny* Bro ved Mindet.

S. A. indkaldtes næsten 300 Skatteydere, der vare komne til Restance.

1660 den 14 Octb. var den Deputerede for Aarhus ved Herredagen, nysnævnte Borgemester And. Lydrichsen med i det grønne Gemak, for at raadslaae om en Forfatning i det nye Arvemonarchie, dog var han ikke blandt de "Klub-Vertraute"[1]), skjøndt han

---

[1]) Spittlers Gesch. der dän. Revol. im Jahre 1660. p. 145.

[Side 86]

kunde være personlig kjendt af Kongen, da han to Gange før, saavel ved Hyldingen, som ved Kroningen havde været Deputeret for Aarhus.

1665. "Formiddelst huiß offuerflødig Druchenschab, mord, wold och offuerlast, som for kort Tid siden var beganget aff nogle soldater" .. var "Elias Tromslaaer" forordnet at gaae omkring om Aftenen Kl. 9 og ved Trommeslag forbyde alt ulovligt Ølsalg.

1669 blev Mester Niels Krog Rector Scholæ sagsøgt af nogle Borgere i Grenaae, paa hans Kone, Gjertruds Vegne, hvis første Mand Borgemester Christen Jensen (1659) efter Ordre fra Rentem. Mogens Friis hos disse Borgere i Grenaae havde taget 133 Favne enkelt Ved à 1 Sldlr. pr. Favn, og indladet dem tilligemed 500 Favne Ved af Calløe Gods i 5 Hollandske Orlogsskibe og en Læsøeskude, som laae for Grenaae og som derpaa førte Brændet til Kbhvn til Ko. Ma. Fornødenhed. Nu søgte bemeldte Borgere til Gjertrud forrige Christen Jensens om Betaling, da sandsynlig Regjæringen intet lod dem faae.

1672. Skipper Peder Gylling skulde den 5 Decbr have mødt paa Thinget, men der blev fremlagt Bevis for, at han var reist til Ringkjøbing, for at faae Revange over den skotske Kaper, der havde forvoldet ham den Molest, hvoraf hans Proces med Medrehderne havde reist sig. P. Gylling havde nemlig, jeg troer samme Aar, ført et Skib med Ladning til Trondhjem

[Side 87]

og der, efter mundtlig Overenskomst med sine Medrhedere solgt begge Dele. Han tog Søveien hjem med Pengene, men havde det Uheld at blive overhalet af en skotsk Kaper, som fratog ham Pengene eller en god Del deraf. Da nu Peder Gylling kom hjem med saa slet Regnskab, saa vilde Medrehderne ikke vedgaae, at de havde givet ham Fuldmagt til at sælge og søgte ham for fuld Erstatning. Nu traf det sig saa beleiligt, at samme Skotske Kaperfører, jeg veed ikke i hvad Egenskab, var kommen med en Kapt. Wm Hors og strandet ved Ringkjøbing. Derhen var nu P. Gylling ilet for at faae fat paa bemeldte Kaper, og faae ham her fremstillet for Retten til Skades Erstatning &c.; men af det følgende Udtog af Raadstu-Justitsprotocolen vil man see, hvor slet det lykkedes ham. 1673 den 17 Jan. beviste nemlig Kjøbmand Lauritz Forsen af Vlieland med Raadstu-Vidne, om en Lieutenant Thomas Frissel, som med Capt. Wm Hors af England var strandet ved Ringkjøbing, og efter Borgemester og Raads Dom i Ringkjøbing var transporteret til Aarhus for at staae til Rette, fordi han Aaret i Forveien havde til Skotland opbragt et her hjemmehørende Skib, at samme Lieutenant Frissel havde slaaet sig sammen med en Del engelske strandede Matroser, som han havde truffet her paa Gaden, og den 16de Decbr. om Aftenen Kl. 11 var gaaet ned til det nordre Mindehoved, havde bemægtiget sig en fattig Fiskers Baad, og var roet om-

[Side 88]

bord i Linert Claßens Galiot fra Vlie, hvilken just laae tilladet og seilfærdig paa Rheden. Her havde han og Medfølgere, medens Skipper og Kjøbmand med en Del af Folkene vare i Land, kappet Touget og vare gaaede under Seil med de 4 hollandske Matroser, der befandt sig ombord.

I disse Aaringer hændte det ellers flere af Byens Skibe at lide Molest af Skotske Kapere. Saaledes i 1674 beviste en Skipper og Borger, at han Aaret forud paa sin Hjemreise fra Trondhjem, var bleven overhalet af 2 Skotske Kapere, uagtet han havde Ko. Ma. Søpas, og havde maattet betale dem hver 10 Rdr. for det Skud de skjøde efter ham; desuden havde den ene Kapers Folk frataget ham Proviant &c. for 32 Rdr., hvoriblandt 4 Lpd. Lax for 4 Rd., 4 Lpd. Rotskjær for 2 Rdr., 1 Td. Torsk for 4 Rdr., 1 Td. Sild for 5 Rdr.; den anden Kapers Folk Kjøkkentøi og en Pertline tilsammen for 34 Rdlr.

1676 den 14 Septbr. førte Jens Prip Handskemager sin Kone for Retten, fordi hun Tirsdagen den 12 Septbr. i Domkirken havde overfaldet hans Moder med Hug og Slag.

1677 den 7 Jan. strandede en Kreiert for St. Olai Kirkegaard.

1685 Septbr. 1, forliste en Kreiert tilhørende Raadmand Jens Basballe og Dynes Pedersen Wirth, nylig hjemkommen fra Frankrig med Salt, Vin,

[Side 89]

Brændevin &c. just som den vilde løbe ind i Havnen og allerede var i Gabet. Den sloges aldeles i Stykker, formedelst en heftig paakommende Storm. Den har sandsynligt ikke kunnet flyde ind, og saa er Uveiret kommet paa den.

1685 den 16 Septbr. stadfæstede Raadstu-Retten en Bythingsdom over Rasmus Hesteskjærer, kaldet "huid' Ras", hvorved han var dømt fra Livet, fordi han i Hjortshøi for 10 Aar siden havde dræbt sin Stedfader med en Degen (Kaarde), fordi han i 6 Aar havde levet med et Fruentimmer og avlet 3 Børn med hende udenfor Ægteskab, og fordi han imidlertid havde afholdt sig fra Skrifte og Altergang.

Samme Aar holdtes for første Gang det Marked i October, der var bevilget istedetfor det da afskaffede St. Olai Marked. Formodentlig er hvide Ras blevet henrettet paa Markedsdagen; thi endnu i denne Dag kaldes det Marked, der holdes i October: hvide Ras's Marked.

1686 havde man faaet fat paa en slem Hex, Karen Madsdatter, der havde dristet sig til at øve sine Trolddomskunster paa den constituerede Byfoged, Jens Lauritzen Bjerre, hvem hun forgjorde saa ubehændigt, at han døde deraf. Som sædvanligt gik hun til Bekjendelse og blev paa den dømt til Baal og Brand.

Denne Hexesag vil finde sin Plads paa et andet Sted i dette Skrift, og omtales kun her, fordi det

[Side 90]

udentvivl er den sidste Proces af den Natur i Danmark, og forskjellig fra de Foregaaende derved, at Regjæringen dog endelig nu var kommen saa vidt, at den greb ind i Proceduren, forbød Dommens Execution og forandrede Straffen til en geistlig Correction.

1690 eller saa omtrent brændte Raadmand og Vintapper Hans Bendixens Gaard (Farver R. Jahnsens).

Omtrent ved samme Tid brændte Apotheket og 4 af Apotheker Jac. Gesius's Børn brændte inde med samt en Amme[1]). Den Begravelse der findes for dem i Domkirken er indrettet 1694.

Dersom disse to modsatte Ender af Store Torv ere brændte paa en Gang, saa maa Ildebranden have været meget betydelig. At der ved den Tid maa have været noget Anseeligt for Bygmestere at gjøre her, det kan man slutte deraf, at paa en Dag, 16 Febr. 1691, ikke mindre end 5 Murmestere toge Borgerskab. Af disse var en født i Schweitz, en i Saxen, en i Colding, en i Randers og en i Lading.

Nogle Personer toge Borgerskab s. A. paa at ernære sig som Kalkslagere.

1694 (Raadstu-Copiebog F. b. 1. fol. 126.) Den 15 Jan. tilbød en Simon Pedersen Magistraten inden August Maaneds Udgang næstkommende, at levere et

---

[1]) Hertel.

[Side 91]

Fartøi construeret efter en ny Invention, saaledes at det enten det var stille eller contrair Vind skulde jage den bedst beseilede Smakke agter ud og komme længe før til Kallundborg end nogen anden. Dette Fartøi skulde koste 700 Rdr. at betales ved dets Modtagelse. Det skulde i Kjølen være 50 Fod og i Rummet 30 Fod langt, 6 Fod dybt og med fuld Last af Heste og Stude kun stikke 5 Fod; Lugerne saa store, at Kareter kunde sættes ned i Rummet. Dersom man blot vilde bruge dette Fartøi til Passagerer, da kunde Rummet afdeles i 3 Kamre, hvert med et Bord og 4 Vinduer. Han vilde levere alt af nyt, med nye Seil, Ankere &c. Dette Forslag blev af Magistraten forelagt Færgeløbets Interessentere, men intet Svar paafulgte.

1698. Skipper Haffnsøe vidnede for Raadsturetten, at han førte Borgemester Basballes Smakke: Rosenkrantz, da den i Ko. Ma. Transport mellem dette og Kallundborg blev erobret og boret i Sænk af den svenske Admiral Søeblatt.

Den 20de Febr., som var Fastelavns Mandag 1699 tildrog sig en meget tragisk Begivenhed. En Anders Murmand i Møllestien, der efter Præstens Attest "forleeden dend anden Søndag i Advent om Natten udj et Drichehuus udj en forargelig Druchenschab er hensofuet," efterlod sig en frugtsommelig Kone og to Pigebørn paa 3 og 8 Aar. Nu Fastelavns Mandag om Middagen Kl. 12 sendte denne Kone sin Mo-

[Side 92]

der i Byen efter Øl, for at være uforstyrret og derpaa skar hun Halsen over, ikke alene paa sine egne to Børn, men ogsaa paa tre fremmede Børn, resp. 3, 4 og 7 Aar, der vare i Besøg hos hende, og tilsidst paa sig selv. Et af hendes egne Børn var der endnu lidt Liv i, da Folk

kom til, det fremmede Barn paa 7 Aar og hun selv vare ikke farligt saarede, de andre vare døde. Da Byfogden og hans Medfølgere kom, fandt de hende i Kjøkkenet bag et Kar skjult med Klæder, med en blodig Kniv i Haanden, hvormed hun truede Mændene sigende "kommer du nærmere skal jeg give Dig ligesaa god en Dame, som de andre har faaet." Da hun var grebet vedgik hun strax Mordet og sagde, hun havde havt det i Sinde siden hendes Mands Død, men fordulgt det.

Vidnerne udsagde, at hun nogle Dage i Forveien havde været ligesom forrykt, havde sagt, at hun var fordømt, skulde brænde i gloende Ild o. s. v. ogsaa havde hun talet om hendes Gjeld og hjelpeløse Forfatning.

Hun havde gaaet til Alters 8 Dage før; Dagen forud havde hun ladet bede for sig paa Prækestolen, som for en Syg, og Præsten, der efter Tjenesten besøgte hende, havde fundet hende meget nedslagen.

Den samme Formiddag, som hun øvede denne gruelige Gjerning, var Præsten Jens Andersen Winding af Hjortshøi hos hende og trøstede hende med

[Side 93]

Guds Ord, men hun sagde, det var for sildig, der var ingen Naade at vente.

I de første Dage efter var hun indifferent og sløv, medens nemlig hendes ene Barn endnu levede, men da det efter faa Dages Forløb døde, saa viste Forbrydelsen sig for hende i dens hele Skrækkelighed og hun faldt i den sorteste Fortvivlelse, troede sig forskudt af Gud o. s. v. o. s. v. At hun efter Acterne var høifrugtsommelig, vil da sige, at hun var i sidste Halvdel af Svangerskabet.

Knud Børgesen Borger og Skomagermester blev af Magistraten beordret paa Forbryderskens Vegne at svare og gaae i Rette, og han agerede hendes Sag slet nok.

Den 22 Mai faldt Dommen saaledes, at hun i Betragtning af de urolige Tanker, hvori hun havde været, kun skulde med en Øxe afhugges den høire Haand, dernæst paa samme Maade Hovedet, der skulde sættes paa en Pæl, Kroppen at nedgraves paa Retterstedet.

Gud veed hvad man videre havde tiltænkt hende: dette skulde ansees for en naadig Dom.

1701. Janv 31. 3 Tjenestekarle tiltaltes fordi de den 4 Juli 1700 havde angrebet Auditeur Beenfeldt med hans tvende Medfølgere paa Veien til Aaby, overvældet dem med Uqvemsord, samt mishandlet dem med Hug og Slag af Høtyve. Den ene Karl havde

[Side 94]

slaaet Skaftet af en Høtyv over paa Auditeurens Ryg. Tingen var, Auditeur Beenfeldt og hans to Medfølgere havde faaet fat paa en af Byens Tjenestekarle i Nærheden af Munkeport og slæbte afsted med ham ud af Byen, formodentlig for at bringe ham til et Cantonnement

paa Landet og gjøre ham til Soldat. Da det strax rygtedes, saa kom disse 3 Karle efter og befriede ham.

1701. Consumtionen for 1699 og 1700, som Byen havde forpagtet, havde givet en Underballance af 1600 Rd. Magistraten havde forgjæves søgt at formaae Rentekammeret til at eftergive dette Deficit, og nu lignet Summen paa Byen som en Skat, der, da det var en Restance, strax var ledsaget af en militair Executions-Commando af 5 Mand. Paa Raadstuen den 2 Mai forlangte nu Borgerne Forklaring herover, de forlangte, at Regnskab over Indtægt og Udgift for Consumtionen 1699 og 1700 skulde fremlægges &c. Magistraten, uden at opfylde disse Fordringer, forsvarede sig med nogen Heftighed og En tilføiede, at Amtsforvalteren stod strængt paa Inddrivelsen, og de maatte vente, at om de 5 udcommanderede Ryttere ikke vare nok, saa kunde han let faae flere. Over alt dette bleve flere af Borgerskabet hede i Hovederne og høirøstede, og nogle raabte: "skal vi gribe til Gevær?" hvortil andre raabte: Ja. Nu toge de mere sindige af Magistraten til Orde, og forlangte Borgernes Besværinger i et

[Side 95]

skriftligt Andragende. Den næste Dag overleverede 4 Borgere en af over 100 Personer underteget Memorial til Borgemester Michel Michelsen Malling, der dog modtog dem meget slet, hvorover de fandt sig foranledigede til at indlevere Stiftamtmanden en Klage 8 Dage derefter med 40 Underskrifter.

Magistraten søgte vel at føre Borgerne til Gemytte, at Consumptionen var falden saa slet ud, fordi det havde været forbudet at brænde af Rug og Hvede; de havde i Møllen faaet 12 Skpr. til Tønden, naar de lode male o. s. v. Det hjalp alligevel ikke noget. Kort efter forlangte Magistraten Rentekammerets Assistence mod de opsætsige Borgere.

1702 den 25 Aug. blev det ved et Rescr. tilladt Stiftamtm. v. Plessen (Aarh. St.) og Baron Krag til Stensballegaard (Stiftamtm. over Viborg Stift) at være Commissarier i denne Sag paa Borgernes Vegne, med to andre Commissarier paa Borgem. og Raads Vegne.

I Novbr. 1709 havde Magistraten søgt Kongen om 10 Jernstykker tillaans af Tøihuset til at forsvare Byen med, saasom den i de forrige Feider mellem Danmark og Sverrig altid har været udsat for Anfald af smaa og "lumpne" Fartøier.

1710 den 27 Septbr. affærdigede Borgemester og Raad i Forening med de 24 Mænd en Afsending til Kjøbenhavn med Fuldmagt paa Byens Vegne, for at

[Side 96]

hente Svar paa dette Andragende, hvilket endnu var udeblevet. At man sendte En for den Sags Skyld alene, kom deraf, at der for nogen Tid siden var gaaet en svensk Skjærbaad ind i Randers Fjord til Udbyhøi Færgegaard og havde hentet et dansk Fartøi ud, som en svensk Kaper havde jaget derind; der var skeet Anfald paa Grenaa &c.; men det, som mest havde

indjaget Frygt var, at man havde faaet Efterretning om, at en Svensk Langaarer med Stykker paa, den 25 Sept. næst forhen havde forladt Grenaae og var seilet syd paa.

S. A. i Marts havde Stiftamtmanden ladet bekjendtgjøre et Kgl. Resc., at Indvaanerne i Aarhus Stift, som vare i Besiddelse af Heste paa i det mindste 14 Palmers Høide, skulde sende disse til Fyen, hvor de skulde modtages af Officerer, der vilde accordere om Betalingen, "paa det om noget fjendligt Indfald skulle tenteris Hestene ey skulde vorde Eyermændene fratagen" ….

1711 den 20 April, overleverede Stiftamtmandens Fuldmægtig Magistraten et Exemplar af Kongeloven.

1712, Løverdagen før den 14 Marts, drog en Mand med sin Kone tilvogns fra Aarhus i et strængt Guds Veir. Paa Veien forvildede han sig, stod af Vognen for at lede om By og kom til Nymølle. Konen fandtes ihjelfrossen paa Lisberg Mark.

1713 blev indqvarteret her i Staden svenske Fanger, fra Tønningen:

[Side 97]

Af Baron Strømfeldts Dragon Reg.	820 Md.	52 Heste
af Gen. Lieut. Duckers Caval. Reg.	542 —	54 —
	1362 Md.	106 H.[1])

1718 var Magistraten geraadet i stor Angst, fordi Nordcroß, den svenske Kaperfører, var undvegen af sin Arrest. Denne forvovne Person var tidligere reist

[1]) Disse Krigsfangers Stilling var udentvivl meget ulykkelig. Det Barbari, Hverver-Officererne øvede mod dem for at faae dem til at tjene mod deres eget Fædeland var saa stort, at Rygtet var naaet til Kjøbenh. Saaledes i Janv. 1714 (Raadstu-Copie-Bog F. a. 3. fol. 306) forlangte Landetatens Gen. Commissariat af Cancellieraad og Krigs-Commissair Nissen i Veile Oplysning om den Uskikkelighed, der paa adskillige Steder i Jylland øvedes af Hverver-Officerer mod de svenske Fanger, som ikke godvillig vilde tage Krigstjeneste, hvorledes de overfaldt dem om Natten i deres Senge og med Magt slæbte dem hen i Hververhusene, og ikke dette alene, "men endog skal opstede dennem Munden med Magt, og dernæst gyde dem fulde af Brændevin, som strider tvertimod hans Kongl. Maist. allern. Intention, at ingen maa anhvervis, uden de godvillig vil tage tjeneste."

D. d. 8 April 1715, da de svenske Fanger ikke vare rancionerede og den svenske Regjæring intet vilde gjøre for dem, hvorover nogle vare bortrømte, andre havde stjaalet Baade og Fartøier, og atter andre gik omkring i Landet og forøvede allehaande Insolentier, saa befalede Hs. Maj.: at de som kunde arbeide skulde nyde Kosten eller derfor 4 ß og desuden 2 ß til Klæder daglig, de som ikke kunde arbeide, nyde af Amtstuen 2 ß eller to Pund Brød, de, som ikke ville, skulle hensendes til en Fæstning at arbeide i Jern &c.

[Side 98]

fra Aalborg til Kjøbenhavn, udgivende sig for en svensk Kjøbmand, og paa denne Reise havde han opholdt sig nogle Dage her i Byen og beseet dens Leilighed "især dens ringe Defension til Søes", saa man frygtede han nu, han var paa fri Fod, kunde faae isinde at foretage Noget mod Byen. (Magistratens Skrivelse til Admiralitetet).

I 1722 herskede en betydelig Gjæring her i Byen, foraarsaget deraf, at Natmand og Skorstensfeier Rasmus Madsen havde henvendt sig til Stiftamtmanden, for at faae sine Børn underviste, da ingen af de 4 danske Skolelærere her i Byen vilde modtage dem. Stiftamtmanden befalede, at disse Børn skulde optages til Undervisning blandt andre Borgeres Børn. Herover indigneredes Borgerskabet, og endel toge deres Børn ud af Skolerne. Dette bevægede Skolelærerne til at gjøre Modforestillinger, hvilke vel heller ikke udebleve fra Borgerskabets Side, og omsider saae Lærerne sig nødte til at lukke deres Skoler.

Den 28 May skrev Biskop Ocksen til Stiftamtmanden: "Skoele Mesterne her i Byen haver indlagte Memorial ladet indlevere, og som den Sag med Natmandens Børn siunes at have bragt heele Borgerskabet udj Oprør og vil blive af Conseqvence, vill den well med Lemfeldighed omgaaes." Stiftamtmand v. Plessen var alligevel ikke den Mand, der enten skulde tage Hensyn paa Borgernes Smag i denne Henseende, eller

[Side 99]

ængste sig synderlig over den Gjæring, der var imellem dem. Han udvirkede tvertimod et Rescript d. d. Jægersborg den 21 Aug. af Indhold, at da Hs. Maj. havde fornummet, at Indvaanerne i Aarhus havde taget deres Børn af de dersteds anordnede danske Skoler, fordi Skorstensfeier og Natmand Rasmus Madsens Børn efter Stiftamtmandens Ordre skulde informeres sammesteds, saa er det Hs. Maj. Villie og Befaling, at bemeldte Natmands Børn ikke derudi maa nægtes Samqvem med deres Jevn-Christne, og det paalægges Stiftamtmanden at foranstalte de lukkede Skoler strax aabnede &c.

Den 31 Aug. skreve Skoleholderne H. Hansen og Peder Madsen Korndrup til Magistraten, at de efter Hs. Maj. Resolution vare befalede at gjøre Stiftamtmanden en Afbigt for den af dem øvede Ulydighed i denne Sag. De søge om deres Afsked efter deres forrige Memorial, og ville (ellers) være Hs. Majest. og høie Øvrigheds Ordre efterrettelige; "og som vi ere tvende Gange udpantede saa ere vi allerydmygst begjerende, deres Velvisheder gunstig ville bære den Godhed for os fattige Mænd, at intercedere hos deres Excellence Hr. Geheime Raad, det vi naadigst maatte niude vores frapantede Gods" &c.

Den 24 Septbr. berettede Magistraten til Stiftamtmanden, at den havde publiceret Hs. Maj. Befaling af 21 Aug. angaaende Natmandens Børns In-

[Side 100]

formation for saamange Borgere, som havde villet indfinde sig at høre derpaa. Efter den Tid lader Folk deres Børn søge Skolen som forhen, undtagen omtrent 20 Familier af Geistlige og de bedre Verdslige, foruden en Del flere af ringere Kaar. Efterhaanden jevnedes denne Sag[1]).

1724 svævede en noget curiøs Sag for Retten mod Kjøbmand Hans Jensen Bugtrup, der for nogle Aar siden havde kjøbt en Toft østen for Brobergs Port. Uden Tilladelse havde han nu nedtaget Byens Port og flyttet den 4 Boders Længde udad, (formodentlig havde han først opført disse 4 Boder udenfor Porten, ligesom han siden gjorde ved de to Gaarde); derpaa havde han bygget en stor Gaard (Cons. Herschinds?) udenfor Porten og atter flyttet Porten,

---

[1]) I Randers indtraf et lignende Tilfælde i 1735, da Natmanden Gregers Rasmussen søgte Stiftamtmanden for at faae sine 6 Børn underviste, saasom de danske Skolemestere havde nægtet at optage dem i deres Skoler, uagtet Magistraten havde kaldet dem paa Raadstuen i den Anledning. Stiftamtmanden, som den Gang var Baron Eiler Holck, afgav den Resolution, d. d. 31 Janv. 1735, at Magistraten i Randers skulde træffe den Anstalt, at hver Skolemester faaer nogle af Natmandens Børn til Information, "dog at de sættes paa et Sted for sig selv i Stuen, eller i et aparte Kammer, om dertil er Leilighed, at de ikke haver Samqvem med andre Skolebørn", undtagen Magistraten kunde finde andre Udveie til deres Information og Lærdom.

[Side 101]

tilsidst havde han bygget endnu en stor Gaard udenfor Porten (Kbm. Schandorffs) og atter paa egen Haand nedtaget og flyttet Byens Port 78 Alen ud.

1733 havde man oprettet en Æreport med levende Engle paa, og i det Hele efter en stor Stil, for værdigen at tage mod Kongen. Bekostningen derved beløb sig til over halvfjerde Hundrede Rigsdaler, men da Pengene skulde indkræves hos Byens Indvaanere, saa viste det sig, at Ideen ikke havde været populair. Den største Part trak sig nemlig tilbage og endnu midt i 1735 var over Halvdelen af Bekostningen ubetalt. Magistraten havde desaarsag indleveret en Restanceliste til Stiftamtet, men jeg troer ikke, at den blev approberet til Udpantning. Det gik ud over de stakkels Haandværkere, der havde forfærdiget al den Stads, da deres Regninger forbleve ubetalte.

1734 den 21 Janv. om Aftenen, opkom Ildløs i et Hus bag Klosteret, ved hvilken Leilighed 7 Mennesker bleve qvalte, Mand, Kone og 5 Børn.

1741 fandtes Liget af en Præst udenfor Middelgades Port. Formodentlig havde han druknet sig; thi han blev begravet paa Fattigkassens Regning og bortbaaret af Vægterne.

1747 den 4 Septbr. paa Kong Frederik den Femtes og Dronnings Salvelsesdag, var der stor Jubel, som over hele Landet, saa og i Aarhus. — Blandt flere Forsamlinger i den Anledning, havde Rangsper-

[Side 102]

soner, Geistligheden og Magistraten et Gilde i Rector-Residencen, og formedelst den derved brugte Illumination og Kanonade, havde man besørget en Sprøite med tilhørende Brandfolk paa Brandvagt i Skolegaarden næst ved beliggende. Om Aftenen havde en Mængde Tilskuere trængt sig ind i Skolegaarden, saa at Brandfolkene bleve generede og befrygtede Beskadigelse af Slangen. Da ingen Formaninger hjalp, saa befalede "Strahlmesteren" at sætte Sprøiten i Activitet og selv styrede han Straalen paa Tilskuerne, som derudover i stor Forvirring toge Flugten ud af Porten, en Mængde bleve kastede over Ende, et ¾ Aars Barn blev borte i Trængslen, men fandtes dog siden uskadt, en Kone fik sin Hue reven af, mange bleve vaade &c. &c. 2 Dage derefter lod Raadmand Mathias Fellumb en af Brandfolkene, Søren Thomasen kalde til sig og dygtigt afprygle med en Tyremide af en Politibetjent assisteret af Clemen Kandestøber, hvorved han omsider fik et stort Hul i Hovedet. Den Fornærmede, som ikke engang var Straalemester, stevnede nu Raadmand Fellumb, førte Vidner, fik hos Stiftamtmanden paa en Memorial, som han selv overleverede, beneficium paupertatis o. s. v. o. s. v., men som Sagen var bedst i Gang, udstædte han til Raadm. Fellumb et Revers, hvori han tilstod, at han havde grovelig forseet sig og fortjent den kjerlige Revselse, han havde faaet, at en anden havde baade skrevet og undertegnet hans Klage-

[Side 103]

skrift; han frafaldt derfor Sagen mod Raadmand Fellumb &c.

Paa Stiftamtmand Nissens Befaling blev alligevel Sagen mod Fellumb fremmet og han blev ved Bythinget dømt i nogle smaa Bøder o. s. v.

1751 havde Borgerskabet havt Proces med Magistraten angaaende Riis Skov, Byens publique Penge &c., begyndt 1739. Denne Sag synes vel i det Hele at være gaaet Magistraten imod, men jeg veed ikke hvorledes det kom, at Omkostningerne, der ikke beløbe til mindre end 3159 Rdlr. 2 ℳ 2 ß, ikke vare i Dommen anviste at udredes af disse eller hine[1]). Da derfor Borgerne nu i 1751 reiste en ny Sag i den Anledning, saa fik Stiftamtmanden en Kgl. Resolution udvirket, ifølge hvilken disse Omkostninger med en Moderation af lidt over 200 Rdr. skulde afholdes af Byens almindelige Kasse og udredes i tre Aar med ⅓ af Gangen, da "Byen dels har høstet og dels fremdeles vil høste Frugten af denne Proces, og da desuden samtlige Borgere ved en Forening af 17 og 18 Februar haver vedtaget, at Omkostningerne paa denne Proces skulle tages af Byens Kasse eller udredes af enhver pro qvota."

---

[1]) Grunden var udentvivl den, at de Tabende for en stor Del vare for længst afdøde Magistratspersoner, hvis Boer alt for rum Tid siden vare realiserede.

[Side 104]

1753 i en Skrivelse til Stiftamtmanden fra Johanne Marie sal. Wissings, fød Althalt, beder hun, at han vil paaskynde den Sag mod Consumptions-Betjent Jørgen Jensen Post, "som paa saa ublue een Maade med et Skud saarede min i Live kjære og nu Sal. Mand Capitain Jens

Wissing den 5 Martz sidst paa Aarhus Malt Mølle, saa han derefter imellem den 9de og 10de derefter døde" ….

Om jeg er rigtigt underrettet, saa stod Capt. Wissing inden for den lukkede Dør og Betjenten skjød udenfra igjennem den.

[Side 105]

Bilag.

1.

I hellige tresoldigheds Naffn Amen. Thze er thn Recess Oc bursprock: ßom vort vdgyffwen thn Dag Hertug Christiern vort hyllett oc annamet till Koning oc Herre y noer jutland oc vduelde oc vtkorett til All Danmarck Righe It. primo Dømpte han oc Danmarckeß Roedæ: gutz Ord ved mackt serlestes y alle Købstedher ßom borgemestære Borgerer til hobe forsamelet begerer paa Koninghens palatzs at samæ gutz ordæ skullæ predickeß syngeß oc leßeß paa theres egne Dansk twnge ßom alle mand kunde forstaa, paa thz papysters, keters, oc andre falske Lerdom skulle icke yther mere haffue framgang oc brugh It. saffde Koninghen sielff personlig mz syn eghen mwnd, at hvare presthen y noghn soghn y kiøbstædr eller paa landz, han vort tilsaffde aff almwen at siungæ Danske, oc han forhardede seg oc ey vilde, tha motte almwen forvissæ hannem fran thennem och atspøre thennem sielffuer then thz vilde gøre, It. stadfestede vor kiereste nadighe Herre alle preuelegier parther oc articler ßom the ynd-holler ßom hans kere fader koning frederik haffde vdgiffuet oc alle ßom vdgyffuet vore fran koning Voldemars tydt cristelige oc ßaffde han villde gøre thennem mz gutz

[Side 106]

hielpe bedre oc icke verre, It. gaff han Alle Borgemestere oc borgere skodtzmaall, for redelige sagher, for sig sielffuer om noghen giør thennem vold eller offuerlast huad heller thz er fogde eller lentzmand eller huem hest (helst) fyndes kan, It gaff han alle købstatzsmend fryhed at købslaa at inghen skulle gøre thennem hynder eller forprangh Anthen Byscop Rydere Læntmend, genslige eller vertslige y nogre (*made er glemt*) andre en køstede mend allene, It. saffde Koninghen oc Danmarckeß Roed huo ßom giorde mandrab eller mord hannem skulle effther sporiß oc ledes oc optages aff lentmanden myste liff for lyff lemme for lemme, oc ey gyffue andhen Boed, vthen han rømpte ryget, eller thz kunde beuyßes at han thz giorde thz (sic) aff nød: mz sandt vitnyßbyrd tha skulle han til plyct oc boed bøde effther loffuen, It. bad alle købste mend hannem naadelig om: at han villde vpgyffwe then vredelige toeld ßom icke var til y koningh Hanßes tyedt y all Danmarckeß (*Rige*): Koninghen suarede sielffuer personlige at han vilde beramme thz y then beyste mening mz samæ toeld, It. tilvlictit han seg at vil voffue Hals liff. gotz oc eydom och alt thz han formotte for hans kere vndher saate oc yndbøgre nw vty ryghz, It. tilstoed mening almwe ßom tha for samlet vor Byscope, rydere, rygenß roed, abbether, prelather, prosther,

och alle Borgemesthre oc Borgere, ßom nw bøger oc boer i noer Jutland, oc huer thennem serdeles bad thennem Gud hielpe oc Hellen at the vilde holde hannem for konge oc Herre oc være hannem huld oc troff aff all theres formwe It. haffuer oc vor kereste nadig Herre Koninghen. gyffuet alle fredløß men syn fred: dog tale sagvoldherneß mynde It. skal Kyrken beholde thz iorgoß som hynde er gyffven,

[Side 107]

men dog rette arffuinge ßom thy er gyffuen fran thz bryge oc gyffven Kyrken ledynge eller landgyld ßom aff gaa It. haffrer vij tiltroet iiij. rydere mendtz mend at syde til lanß tyng oc døme oc skicke huer man loff oc ret ßom the vyl gyffue bescreffuet vndher theres segnet: oc haffue the gierde oß theres Hellens iee ther for om store dybe trette Ryder mandtz ene, bønner jord, It. biwde vij mz vort elskelighe Danmarckeß Roed at vtgyffue ethers tynde effther then gamble loff til Kyrken oc prestherne ßom vmage haffue, ßom y ville forsuare for gudt It. setther vij verdige ffader Byscop Ove Bylde y ars, oc hederlig oc velbørdig mand Her mogens gedyßøn Rydher til statzs heller y landhz y vor fraa-verelße, oc skall teße twenne, fwl mackt haffue at gyffve konlige steffning y hellige tresoldighets naffn oc dømme rett oc skell ßom the vill forsvare for gud oc for oß ßaa lenge vij sielffuer komer tilstede, It. haffuer alle Borgemesthre oc herets fogder giert theres ieæ for oß at the skulle skicke huer mand loff oc rett for vdhen all gvnst oc villie ßom the vil forsuare for gud oc ey straff aff oß Ther mz ether Gud hellige tresoldighz befalendes gyffuet aff konlig palatzs Horssnis 1534 vothens Daghen effther vor frve Dag dyre[1]). (Ebeltoft Raadh. Arch.)

[1]) Ovenstaaende synes at være et Slags Relation fra en Deputeret til sine Committentere, maaske fra en Borgemester i Ebeltoft, der har været med at hylde Hertug Christian i Horsens. Det er skrevet paa Papir med en Haand, der nok kan forsvare 300 Aars Ælde, men mangler Underskrifter, Segl o. s. v.

De 4 Items foran de 2 sidste, havde Skriveren forglemt, skrev dem derfor op paa Ryggen og henviste med et Kors og et verte folium til den Plads i Documentet, de burde indtage.

[Side 108]

(Af Biskopens Archiv.)

2.

Herr Jens Bloch i Borup lod 1ste Aug. 1660 afhjemle Syn over hans Præstegaard, hvoraf tildels Taget og Gavlene vare borte, Stolper og Løsholter borte eller spolerede, Vinduer itusslagne, Væggene udstødte, hele Præstegaarden stod paa Rave og maatte ombygges, for hvilken Skade Præsten beskyldte Ritmester Polach og hans Folk, der noget før Kyndelmisse 1659 i 17 Uger med Folk og Heste havde været indqvarteret hos ham, og siden Ritmester Sommerfeldt med Folk og Heste til 20 August s. A.

3.

Hr Søffren Hanßen Sognepræst til Linderup og Hammer Sogne, lod den 26de Septb. 1660 ved Vrads Herreds Thing afhøre 4 Mænd, som vidnede: "at det er dennem vitterligt vdi Sandhed, at der vdi Hammer Sogn er ichun en Gaard, som Jørgen Rasmußen i boer, di andre er slet øde och ingen folch vdi, Och vdi Linderup Sogn er ichun tre Gaarde och en tredie Del (Gaard) wdi huilche diße forarmede folch boer, …. di andre staar slet øde och ingen besidder dem" …. Desuden vidnede de, at samme Præst "wdi dette Aar aff Hammer Sogn kand iche faa meere til Thiende end tre schipper rug, och slet Indtet andet korn, och vdaff ald Linderup Sogn kand hand iche faa meere Thiende end femb schipper Rug och halffsiuende schipper Biug" …. i den bedste Freds Tid er desuden Kaldet saa ringe at hans Formand var skattefri til hans Dødedag …. "ydermere er dennem och vitterligt, at bemelte deris kiere Sognepræst Herr Søffren Hanßen

[Side 109]

hans Auffl er nesten bleffuen øde i denne Tid, och alt huis hand haffde bleff hannem aff det wmilde Krigsfolch berøffuit och frataget, Saa hand med sin fattige Hustrue och Børn maatte halffnøgen med bare Føder fly fra Huß och hiem, som hans Hustrue haffde ichun otte Dags Dag, och paa fremme(de) steder lide stoer nød, effter at di wed deris egit hiem haffde wdstanden megen haardhed, indtil paa det allerynderste, at mestepart alle Sognefolchet der i Egnen war bortflyet, saa ingen kunde bliffue, och di daa imod deris willie nødis at flye, och dog midlertid saa lenge nogen kunde bliffue tilstede, och søge Kirchen med hannem, betiente och forretted hand sit Kald och Embede med største Flid som forsuarligt kunde werre" ….

Anders Thomsen i Seil Kgl. Maist. Delefoged var tilstede i Retten da dette Thingsvidne udgik.

4.

1660 Decbr. 4 lod Provsten i Hids Herred tage et Syns Vidne, hvorefter 47 Gaarde med omtrent det dobbelte Antal Beboere (en hel Gaard var udentvivl 10 à 12 Td. Hartkorn) vare enten ganske øde, eller Beboerne dog aldeles forarmede, og desuden erklærede Synsmændene, at alle Gaarde i Herredet, som havde havt Brandenborgsk Indqvartering, vare ruinerede, plyndrede og frarøvede deres Heste, Qvæg &c.

5.

Kiendis Vi underschrefne Sognemænd i Ølsted Sogn at det er os (dis Verre) i Sandhed witterligt at Ølsted

[Side 110]

Sogn som ligger paa den alfare Vei imellomb Horsens oc Veyle, er i forgangen langvarende haarde oc onde Fiende tiid moren gandske ødelagt; saa at der ere 12 heele gaarde gandsche

øde, och Mennischene som i dem boede, af Hungersnød døde; de andre 10 gaarde ere moren uden al Sæd, oc den største Deel af indbyggerne ved Betlerie søger deris Brød paa andre steder; Saa Gud bedre det, voris Sognepræst kand af sin rente oc indkomst hos os sig ingenlunde ærnære, men maa med os i Armod lefve oc lade sig nøye; hvilchet voris kundschab oc Vidnisbyrd er alt for sandfærdigt, oc vi med voris egne Hender underschrefne vil stadfeste oc vedstaae hvor det schal Vere.

Ølsted 15 Decemb. 1660.

Mickell Nielßen egen Handt Hans Nielßen egen Handt P. K. D.

6.

En richtig fortegnelße paa hvis besværinger oc vdgiffter ieg haffuer vdstaait vdj denne sidst forleden fende Thid.

1. Contribuerit ieg til Oberste Peiter oc til hans Regimentz Quartiermester Penge 37 Rdr.
2. Toge Plynder Rytter mig 1 Hest, 2 Hopper oc 1 Øre fra, oc en Hest slog de mig ihiel i Stalden.
3. Gaff ieg 9 Plynder Rytter 6 Rdr. til en rytter Tæring paa det mit Huß kunde befries fra dieris offverlast.
4. Indqvartierede Oberst Putkammer sig hoß mig med 2 Compagnier, oc med sine folck oc hester giorde mig schade for mere end 100 Rdr. paa en natz tid Alleniste, som en hver oc alle er vitterligt udi denne Egn.

[Side 111]

Opskrifft paa hvis ieg haffver vdgiffvit til de Allierede, oc paa saa vit Korn, der bleff mig frataget aff dem.

1. Gaff ieg til den General Keysersche Proviantmester ved naffn Hans Hijber Penge 50 Rdr. udi Contribution.
2. Til hans Stabetzofficerer vdgiffvit i penge 18 Rdr.
3. Til femb exequer Rytter hand indqvartierede hoß mig paa fire Dags Tid 10 Rdr.
4. Til den General Keysersche Secreterer som gich mit Bud til den keysersche General Greffue Montecuculi Penge 12 Rdr.
5. Til Generalens Opvarter, der bar min Supplication frem 2 Rdr.
6. En Corporal vnder de keysersche ved Naffn Andreis til en Recompence 4 Rdr.
7. Til 5 Rytter som lagde paa Salveguardie hoß mig i siu Vger, penge 6 Rdr.
8. Toge de Brandenburgische oc Keysersche fra mig i Korn, som jeg haffde ladet indføre oc indligge hoß adschillige got folck i Randers, Tid effter Anden at vilde haffue brugt baade til Ædkorn oc til Sædkorn Rug 43 Tdr., Biug 21 Tdr.

Att jeg i Sandhed haffuer veret vnder alle diße forschreffne Preßurer, vndtagne enddaa daglig Besøgelse och offuerløbe idelige natzleier oc vgelige Salveguardie Pengis Vdleggelse vidner jeg med egen haand vnderschreffuit.

Galten den 16 Debr. 1660.

Niels Pederßen Maaltbeck.
Egen hand.

[Side 112]

7.

En Rictig fortegnelße paa huiß Jeg haffuer Vdgiffuet i denne fiende Tid.

1. Der Svensken kom i Landet fick jeg 4 Rytter at holde fra 3 Uger effter Michaelij och til Kyndelmiße, med sig selff och deriß Heste.
2. Gaff for et Salvegvardi Breff at ingen schulde plyndre mig eller mine Regimentsqvartiermester Hrichendorph penge 6 Rixdaller.
3. Gaff strax der effter Køningsmarks Regimentz Qvarteer Mester Hans Volff von Sconberg till Brandschat 16 Rdr.
4. Siden bleff Jeg underlagt Rittmester Daniel von Lyderich at contribuere til hannem, gaff hannem først 6 Rixdr., Noch der foruden Salvaguardi penge fra 3 Vger effter Michaeli til Kyndelmiße huer Vge 1 Rdr. Siden lagde ind paa mig fra Kyndelmiße Dag och til Bartholomei Dag at holde hans Knect med 3 store Heste, fortærede och spilde for mig 12 tønder haffre och 7 tønder Byg, som Jeg skulde hafft til Sæd, Huorfor Jeg maatte laane och borge affgot folck baade til at æde och at saae i dette Aar. Samme Knecht som forede Hestene gaff jeg huer Vge 1 Slett Daler.
5. Nach Maatte jeg forære Ritmesters Fendrik som gjerne besøgte mig och min Naboe, foruden Linklæder penge 8 Rdr.
6. Siden fick jeg en fri Rytter nesten et Aar med 3 Knecte och deriß Heste at holde, som saa slet udtærede huiß Jeg haffde, saa det var at vndre Jeg kunde nyde enten til øll eller brød. Jeg vil intet tale om mange Selschab, som hengde effter dem Dag
7.

[Side 113]

och nat och med stor vdsuen plagede mig, fordi Jeg haffde icke fuld op at giffve dem paa det sidste.

7. Gaff Jeg til Velb. Mogens Friis Commißarius 4 Rdr., 2 Tdr. Haffre 1 Td. Rug och 1 Læs Høe.
8. Imellertid kom Brandenburgene her som endschønt de var her kun en kort Tid, bleff Jeg dog der de schulde marsere kreffvit af Ritmester Blommendal hans Vactmester at schulle giffve 20 Rdr. Maatte da om natter tide selff ned til Hannem i Sognet som

hand laae och saa got som med graad afftigge Halffdeelen och bekom hand halffdeelen och 2 tønder Haffre.

9. Strax der effter den 4 Februarii kom de Polske, udaff huilcke Jeg fick først en Wactmester selff fierde at holde en Tid lang, siden bleff der anden anordning scheed, och fick 2 wmilde Tyranner at holde med deriß Heste, en Forier och en anden Polach, Som bleff mig hid schicket fra en Capitain i Horsens ved nafn Jerij Ferdinandus. Til Hannem gaff Jeg vdi 6 Maaneder, huer Maanit 16 Rdr., och fordi Jeg icke haffde at vdgiffve den siuffvende Maanit, Maatte Jeg vdstaae meget ondt med Hug och slag, bleff aff Gaarden forjaget maatte hytte mig i march och schov huor Jeg kunde intill de var borte, tog siden hueß fæmon de kunde finde 4 Kiør och 3 Stude for Jeg icke haffde penge, da Jeg gansche var vdpint och icke var betroet hos nogen for 1 Daler.
10. Gaff der foruden diße tvende onde Mennischer saa lenge Jeg haffde at giffve vdj diße 7 Maaneder huer Vge 1 Rixd.
11. Saa holt Jeg slig et stor Hold aff det slemme Selschab som hengde effter dennem saa Jeg haffde hel-
12.

[Side 114]

ler hafft en Sneß Erlig Karle daglig at sidde til Bords en(d) de umilde Hunde som continue aad och drach och spilde vndertiden offver 1½ Tde Øll om Dagen Forjaget mig och min fattig Hustru och Børn och Tiuende aff Hußit, Hug och schød effter mig i min Seng, saa ieg ved midnatz Tide vndertiden maatte tache Gud jeg kunde faae en Mands Høestænger at ligge paa.

12. Til slig forhold och vdspisning gick til siste Korn och fetalie och paa det sidste der der var intet meere i forraad tog de det offverbleffne qveg paa det sidste, saa ieg dette sandferdeligen kand bevise at jeg icke bekom en schillings sty der til aff nogen vden allene der Jeg nøddis til at giffue husene op, fick ieg til sty aff Sognet 10 schipper malt.
13. Derforuden Er mine Sogne saa slet forvustet och den største Deel forarmet saa Jeg udaff Agri Sogn huor vdi findis 14 fulde øde gaarde och de fleeste aff de andre forarmet icke har naad Tiende aff same gaarde i diße aaringer. Mit annere Egens, som er ickuns i sig selff 8 gaarde, ere to gansche forarmede och aff dennem heller ingen Tiende bekommet.
14. Da Polacherne nu vare borte, paalagde igien Velb. Mogens friiß alle Præster at schulle vdgiffue huer 4 Td. Rug eller meell, 4 Td. Malt, 6 Tdr. Haffre och 6 sider flesk, och effterdj Jeg icke formaatte sligt at udgiffve bleff ieg tvende gange offverløben aff exeqvere Rytter maatte icke alleniste med god tractement men och saa huer Gang med en Rdr. dem tilfredtz stille.

[Side 115]

15. Foruden alt dette vdstoed jeg i den forige Svensche Tid saa stor en plage och molestering, som ieg neppelig troer Nogen større, der mand schreff 1644. Bleff anholt for en Rytter som bleff Slagen i mitt Huß aff en Bonde, Maatte betale hannem

der hand kom til paß igien alt huis hand lidde schade paa, lidde meget ont førend Jeg kunde vdlaane och borge saa mange penge, hvor med Jeg hans tyranniske Heffngerrighed kunde fornøye. Er siden Vnderlagt En wmild Riitmester som da laae i Søby, som lod mig en Nat vdplyndre med en halff hundrede Ryttere och deroffver, som bortførde Korn och Kleder, Kaaber och Tin, fetalie, Heste och Hopper och alt huiß ieg haffde, saa Jeg om Morgenen icke haffde at bespise mine folck med et eniste Maaltid førend jeg maatte laane, Kom saa i den gield saa vel nu som ieg neppelig i mange Aar kand betale.

Huorfore Jeg er geraaden vdi stor armod, Er derfor ydmygeligen Begerendiß, at min Gunstige Øffrighed vilde denne min fattige vilkor ansee och handle mod mig mildeligt i saadanne Vrføringer som Tid efter anden paakommer. Och vil her med haffve den gunstige Læser vdi Guds Beschyttelße troligen ynsket och befallet, aff Agri Præstegaard dend 16 Decbr. Anno 1660.

Palli Amdißen
wværdig Guds ordis thiener
thill Agri ogh Egens Sogner.
Egen Haandt.

[Side 116]

8.

Belangende Voris Underschreffne fattige Landtzbye Præsters och vore Sogners Vilchor och Tilstand i Steuringherrit, da er den nu meget ringe, meest formedelst den haarde och vmilde Indqvartering Vi Vnderschr. for alle andre Præster i Dronningborg Lehn haffde iche alleniste i Vore Sogner, som dem schammelig øde och forderffued, Mens endochsaa i Vore Præstegaarde och alle Husene aff de catholiske Ritmestere med dieris Folch och mangfoldige Heste, først aff det gamle Picolominske Regiment i 6 Uger till den 2 Pindtzdag, siden aff de Kayserlig Marchesisk Regiment den gansche Sommer igiennem til den 19 Augusti, som iche allene indtog vore gansche Præstegaards Huse och stuffuer och Vdjaged oß med vore smaa Børn i Vdehusene i Kuld och Frost, mens end och Øde och fortæred ald vor Korn, auffling och Tiende vi haffde i nogle Aar indsamblet, som end Landzens Fiender Svenschen haffde spared och iche vilde tage fra oß, saa och slachted vore schønne Øxen och Fæmon, ochsaa Sommeren igiennem slog dieris mangfoldige Heste i voris Enge och Korn i marchen var saaed, huorfor vi i Steuringherred for andre her omkring motte kiøbe (sælge) och Vdsette alt huiß vi haffde till offrs aff Sølff, penge &c. till at kiøbe Korn till oß och vore smaae Børn fra isiord Juell och till i Aar vi fich aff dett nye, till alt huiß vi schulde æde driche och saae och kunde endaa iche stræche formedelst Penge Feil och saae halff vor Auffling saaed i Aar, meget ringere isior, i det sted andre Præster var frie for saadan stoere Indqvartiering och beholt dieris korn och fæmon, huoroffr vi och vore Sogner i Steuringherrit nu saa meget ere Øde och forderfuede, besynderlig Borup

[Side 117]

Sogn der ligger her paa Landeveien, som motte være moren alle Regimenters Qvartier Vd och ind, der offr Præstegaarden schamelig Ruinerit, som Vijdere aff hoß følgend Tings Vidne kand erfahris Och huad de Keyserlig leffnet, det øde och tog Gen. Schachis Regiment, som 4 Gang vd och ind, fremb och tilbage tog Quartier i Buorup Sogn, huoroffr vi i Steuringherrit lidet Vaarsæd fich saaed och besynderlig i Buorup Sogn, som nu er mest øde och forderffuid, saavell ogsaa Anner Sognen Hald, huor der 12 grde ere øde och nederbrut, Vnderdanigst derfor begierendis voris høyæred Ehrvirdig K. H. Biscop, vilde nu som voris Patron samme voris Condition ansee, at der motte gioris nogen Forschiell paa i schattens Lignelse, saa och voris arme Wilchor for vor høyærede Ehrchebiscop Landsens Fader andrage om dett motte noged anseeis och os noged till voris Præstegaarders reparation aff Naade aff Ko. May. schoffue motte bevilgis, Vi ville igien i voris daglig Bøner ihuekomme hans Ehr. W. ynschendis dett motte gaae hannem och hans gandsche familiæ Vell till Liff och Siell. Actum Randers dend 17 Decbr. Anno 1660.

Jens Bloch i Buorup Jørgen Christenßen i Harridzsleff Jens Clog i Steuring
Bertel Frandtzen i Gimming.

[Side 118]

9.

Nørhald Herrett.

Anlangende Præsternis Vilkor vdi dette Herret, daa er her ingen formuende, thi nogle ere strax for denne Besuerlig tid kommen til Kaldene, nogle Vdi denne Tid haffuer alle veret meget preßit aff de Brandenburgische nemlig Canenbergs Regimente, som stod her vdi Herredet, saa de icke alleene haffuer hafft sterck Inqvartering, men paa det ßiste haffr Officererne med gewalt taget fra dem Korn, Øxen, Hester och Hopper, Jae endoch opslagen Kister och Skrine och borttaget huis som fantis vdi Huset, som det nocksom alle her vdi egnen vitterligt er, och beuislig gjøris Kand.

Herforuden haffuer de nu paa det fierde Aar aldelis intet bekommet aff dieris Annergaarde, Ey heller nogen Tiende aff Vaarkorn vdi to Aar, effterson Bønderne her Vdi Herredit moren ingen Vaarsæd haffuer havt Vdi to Aar. Beder derfor paa det flittigste at venerandus Dns Episcopus ville voris ringe Vilkor betencke och oß til det beste Være behielpelig. Actum Gassum den 17 Decbr. 1660.

Hans Lauritzen
E. Hand.

Oversættelse moderne dansk:

Bidrag til en skildring af byen og kommunen Aarhus

af dr. J.R. Hübertz, 1. hæfte, København 1837 — udgave på nutidsdansk

Oversat fra 1837-dansk til nutidsdansk efter afskriften af den trykte bog. Sidetallene [Side N] svarer til originalens, og fodnoterne står under hver side ([1]) osv.). Citater fra breve og dokumenter fra 1400-1600-tallet og latinske steder er også gengivet på nutidsdansk, så nær originalen som muligt. Personnavne er normalt bibeholdt i originalens form; stednavne er moderniseret, hvor det er sikkert. Ord i [skarpe parenteser] er tilføjet ved udgivelsen. Side 50-51 mangler i den foreliggende scanning.

Bidrag

til

Skildring af Staden og Communen

Aarhus

ved

Dr. J. R. Hübertz,

pract. Læge, Medlem af det historiske Selskab i Kiel og det Nordiske Oldskrift Selskab.

1 Hefte.

Kjøbenhavn.

J. H. Schubothes Boghandling.

Titelbladet (1. hæfte, 1837)

Bidrag til en skildring af byen og kommunen Aarhus
af
dr. J.R. Hübertz,
praktiserende læge, medlem af Det historiske Selskab i Kiel og Det Nordiske Oldskriftselskab.
1. hæfte.
København. J.H. Schubothes Boghandel. Thieles Bogtrykkeri. 1837.

[Forord]

Af det skrift, jeg har bebudet under titlen *Kommunen Aarhus* osv., modtager offentligheden hermed 1. hæfte. Det indeholder et flygtigt blik på byen og så meget af dens historie, som ikke nødvendigvis hænger sammen med de særlige forhold, der vil blive behandlet i det følgende. Ændringen af titlen, som jeg i sin tid skal gøre rede for, vil forhåbentlig ikke få nogen af mine ærede subskribenter til at trække sig, så meget mindre som plan og udførelse forbliver helt uændrede.

Den store mangel på materiale til enkelte afsnit, som især har været mærkbar under udarbejdelsen af dette hæfte, har flere gange fået mig til at bede forskellige personer om bidrag; men disse anmodninger har for størstedelen hidtil været uden resultat. Jeg benytter derfor lejligheden til igen at opfordre enhver, der interesserer sig for arbejder af denne art, og som måtte ligge inde med noget som helst, lidt eller meget, til belysning af byens historie, til at meddele mig det, helst så snart som muligt, så det kan bruges ved udarbejdelsen af det følgende.

Næste hæfte vil indeholde borgerskabets historie.

Aarhus den 19. juni 1837.

Dr. J.R. Hübertz.

[Titelblad]

Et blik på byen Aarhus og dens almindelige historie
af
dr. J.R. Hübertz,
praktiserende læge, medlem af Det historiske Selskab i Kiel og Det Nordiske Oldskriftselskab.
København. J.H. Schubothes Boghandel. Thieles Bogtrykkeri. 1837.

[Tilegnelse]

Til grosserer Anders Nielsen og fru Cæcilia Nielsen, født Kjellerup, er disse blade tilegnet med taknemmelig hengivenhed af forfatteren.

[Side 1]

1. Alder. Beliggenhed. Navn. Våben. Gader. Befæstning. Bygninger. Indbyggertal.

Aarhus er en af de ældste byer i landet: dens navn optræder allerede med en vis glans helt i begyndelsen af vores egentlige historie. At den var anset i oldtiden, kan man med god grund slutte af, at de første kristne fandt den betydelig nok til at dele æren med de dengang meget anselige byer Slesvig og Ribe for at have den første kristne kirke inden for sine mure. Det betyder vel ikke andet, end at de første kristne missionærer i disse store handelsbyer fandt befolkningen tilstrækkelig blandet med fremmed blod til, at der var individer nok til at danne en menighed – individer, der havde tilstrækkelig tilknytning til dem selv og til de nye lærdomme, de forsøgte at udbrede.

Ganske vist fortæller man os, at byen dengang lå dér, hvor Lisbjerg nu ligger, og at det nuværende Aarhus altså skulle være et andet; men med al respekt for

[Side 2]

de forfattere, hvis troværdighed denne beretning støtter sig til, forekommer den dog noget mistænkelig. Så vidt vides, findes oplysningen først hos Huitfeldt, efter hvem Pontoppidan og Suhm har overtaget den.

Huitfeldt fortæller blot, at det forholdt sig sådan, uden hverken at anføre noget bevis eller nævne, hvor han har oplysningen fra.

Pontoppidan anfører efter Adam af Bremen[1]), at Harald Hårderåde omkring år 1060 brændte den aarhusianske kirke, og tilføjer som sit eget gæt, at der hermed skal forstås Lisbjerg Kirke. Byen nævnes ikke. I *Danske Atlas* sættes tidspunktet for kirkens ødelæggelse til år 1049, og byen antages dér at være blevet så ødelagt, at den lå helt øde i over 50 år derefter, indtil den blev flyttet.

Suhm henfører byens ødelæggelse til 1051, men omtaler begivenheden i så ubestemte vendinger[2]), at man tydeligt mærker, at han i grunden ikke ved noget om den.

[1]) Ann. eccles., del 1, s. 205.

[2]) Suhm, *Danmarks Historie*, bd. 4, s. 202. Her fortæller han, at kong Harald var mødt op til det aftalte møde ved Gøta elv, men da Svend udeblev, sejlede Harald forbi Skagen langs Jyllands vestkyst og plyndrede og brændte helt til Hedeby osv. Derefter tilføjer han: "Under dette indfald er det vel også sket, at Aarhus Kirke og formodentlig også byen, som dengang lå et stykke fra det sted, hvor den nu ligger, blev brændt af Harald, eller måske snarere under et andet indfald."

[Side 3]

Lægger man hertil det vaklende i disse beretninger, og at Adam af Bremen, der var samtidig med denne påståede begivenhed, slet ikke omtaler den, selv om han flere steder havde god anledning til det, så bliver den så meget mere tvivlsom.

Således omtaler han et sted[1]) Aarhus som en velkendt by, hvorfra overfarten til Sjælland plejede at ske: "Der er to overfarter til Sjælland," siger han, "den ene fra Fyn (Assens – Svendborg?) og den anden fra Aarhus, begge lige lange."

Et andet sted er talen om Aarhus både i ældre og nyere tid, idet han siger: "Det tredje bispesæde anlagde han (kejser Otto) i Aarhus, som ved et meget smalt sund, der går ind fra Østersøen, skilles fra Fyn; sundet strækker sig i en lang bue ned mellem Fyn og Jylland helt til nævnte by Aarhus, hvorfra man sejler til Fyn, Sjælland, Skåne og helt til Norge. Men da dette bispesæde, som vi her har angivet som det tredje, ophørte, havde Jylland kun to, det slesvigske og det ribeske, indtil der *nu for nylig*, efter at Wal, biskoppen i Ribe, var død, blev delt i fire bispedømmer; Ærkebispen overdrog dem sin myndighed og indviede straks Odde i Ribe, Chri-

[1]) Suhm, *Danmarks Historie*, bd. 4, s. 446 ff. Adam af Bremen var som bekendt her i Danmark på kong Svend Estridsens tid og skrev, som man ser straks nedenfor, kort efter år 1065.

[Side 4]

stian i Aarhus, Heribert i Viborg og Magnus i Vendsyssel."

Endnu et sted siger han, at Samsø ligger lige ud for byen Aarhus osv. Det synes, som om der i det anførte mere end ét sted havde været passende anledning til at omtale den vigtige begivenhed, at byen nu var flyttet fra det sted, hvor den havde ligget i oldtiden – hvis det var sket – eller han ville i så fald have kaldt byen *Ny-Aarhus*[1]).

Hertil kommer, at navnet Ar-os (å-munding) ikke passer godt til Lisbjerg.

Vi betvivler altså denne flytning; men dermed benægter vi ikke, at der i oldtiden kan have ligget en handelsplads af datidens slags ved Lisbjerg, og at *den* kan være blevet ødelagt af den norske konge, hvorefter de handels- og erhvervsforhold, der var knyttet til den, måske er flyttet over til det bekvemmere Aarhus, som dog sikkert allerede dengang blomstrede betydeligt[2]).

Byens beliggenhed er særdeles yndig og tiltrækkende: foran en stor og smuk havbugt, på hver

[1]) Hvad *Danske Atlas* videre beretter – at byen lå øde fra 1049 til 1102, da biskop Ulkel byggede en kirke til ære for Sankt Oluf på Sarhøj ved stranden, og at det nye Aarhus først da skulle være anlagt – synes at være et rent gæt uden hjemmel.

[2]) Ifølge Pontoppidan, Ann. eccl., del 1, s. 75 (og Suhm), forekommer navnet Aarhus i et kejserligt diplom fra år 965.

[Side 5]

side en dejlig skov i få minutters gangafstand, dertil en smuk afveksling af marker, enge, åen osv., og endelig, kun få timers rejse borte, egne, hvis lige Danmark næppe har at fremvise: Silkeborg, Ry osv.

Navnet skreves i ældre tid Aros, Arus, *Aars*, *Aarß*; senere, omtrent fra reformationens indførelse, Aarhus, Aarhuß. Omtrent ved slutningen af Christian 4.s regering skrev man enkelte gange Aarhuuß og *Aarhuus*; siden er denne stavemåde blevet den almindelige[1]).

Byens våben var tidligere en strøm, en murtinde og tre tårne, to på hver side og det tredje over en port, hvori der står to mænd. Den ene synes at overrække en nøgle til den anden, der holder et sænket sværd i højre hånd, mens han tager imod nøglen med den venstre. Det øverste tårn har på højre side en halvmåne og på venstre en syvtakket stjerne. Det segl, hvori dette våben findes, har haft omskriften omtrent *Secretum Arusiensis civitatis* (Aarhus bys sekretsegl). Her findes kun ét aftryk af seglet, og det er beskadiget i kanten. Det sidder under en vidisse (bekræftet afskrift) af Christoffer af Bayerns privilegier, givet til byen i 1441; vidissen er udstedt af

[1]) Navnet synes nogle gange at have fået historiske forfattere til at forveksle vores by med Aros (Västerås) i Sverige, fx Pontoppidan, Ann. eccles. Dan., del 1, s. 370 og flere steder.

[Side 6]

borgmestre og råd, men uden dato, dog efter skriften at dømme omtrent lige så gammel som originalen.

Senere har man brugt et segl, hvor våbenet var et skjold med tre årer og omskriften *Civitat. Arhus. Sigel.* Om det var Christoffer af Bayern, der gav byen dette våben, som *Danske Atlas* anfører efter mag. H. Rumann, må jeg lade stå hen. Det ældste aftryk, jeg har set, sidder under et skøde udstedt 1581.

Omtrent ved enevældens indførelse anbragte man i stedet for skjoldet et hus til de tre årer og nedenunder en strøm med to krydslagte fisk. Det var naturligvis med henblik på den grove fortolkning af navnet som "Åre-hus", skønt den samtidige Torfæus havde påvist, at navnet efter sin rette etymologi betød A, dvs. å, i genitiv Ar, og Os, dvs. munding, altså Aros eller Arus, dvs. å-munding.

Frederik 4. føjede endnu en hjelm over huset og to vildmænd som skjoldholdere til.

Byen er inddelt i tre roder, "eftersom hele Aarhus by deles i tre roder, én til hver bysvend," som magistraten udtrykte det i 1646. Oprindelig er denne utvivlsomt ældgamle inddeling i roder vel en militær ordning, som administration, skattevæsen, politi osv. senere er blevet tilpasset.

Vi vil ikke opholde os ved at opregne byens gader; kun så meget kan i almindelighed bemær-

[Side 7]

kes om dem, at for så vidt de er til for at lette færdslen i byens indre, opfylder de ikke deres formål på bedste måde; de er både knudrede at gå på og desuden mindre heldigt anlagt. En god egenskab må man dog indrømme dem, nemlig at de i allerhøjeste grad sikrer byens udluftning, da de er temmelig brede, ikke særlig krumme og næsten alle løber øst-vest, så de uophørligt bestryges af de fremherskende vinde fra disse retninger. Deres navne og de forandringer, de har gennemgået i tidens løb, giver anledning til et par bemærkninger.

I et skøde fra år 1302[1]) nævnes Tornegade, "Torngatæ", som ikke længere findes.

I året 1305 gav kong Erik Menved i Slangerup, lørdagen før søndag Sitientes (5. søndag i fasten), biskop Johannes i Aarhus tilladelse til, at en gade, der løb syd om domkirken og førte mod vest, måtte lægges ind under kirkegården, mod at byen fik vederlag for den[2]).

[1]) Langebek, *Scriptores rerum Danicarum*, bd. 6, s. 417.

[2]) Samme sted, bd. 6, s. 418. I et udateret brev til kong Erik Menved erklærer Svend Bonde (Rusticus) og Johannes Staverskov, at de har undersøgt den gade, som biskoppen og kapitlet ønsker at få i bytte for at udvide kirkegården, og at byttet kan ske uden tab for kongens indtægter, til byens bedste og til Guds ære og forherligelse; det kan også ses deraf, at der på den måde blev friere adgang til kirken, så personer og gods kunne reddes, hvis der skulle ske et pludseligt fjendtligt overfald eller udbryde ildebrand. Ligeledes findes samme

[Side 8]

Ved et brev dateret Horsens på Sankt Dorotheas dag (6. februar) 1477 gav Christian 1. borgmestre og råd på byens vegne en grund at bygge på langs åen fra broen til den søndre port i bredden, undtagen 23 alen, som Hans Majestæt forbeholdt sig selv at bebygge, og 60 alen i bredden, som han skænkede hr. Erik Ottesen: "…. for at vores købstad Aarhus kan blive så meget mere bebygget og forbedret, og vores borgmestre og undersåtter dér så meget bedre kan bestå og trives, har vi undt og tilladt … at borgmestre og rådmænd dér må lade bygge huse til byens behov med gårdsrum langs åen fra broen til den søndre port i bredden og ind til de gårde, som står lige inden for plankeværket i længden, sådan at der går en kørevej imellem, og ligeledes en gade ud langs åen; dog undtaget et stykke jord ved den søndre port, som vi til vores eget behov vil lade bebygge, i bredden lige ud til åen 23 alen; og ligeledes en grund og jordstykke liggende op til vores jord, som vi har

steds en ansøgning (på latin) fra borgmestre og menige borgere i Aarhus til støtte for dette andragende, især fordi biskoppen og kapitlet vil anvise byen anden grund, som ikke blot vil være en erstatning, men endda langt mere, idet den tilbudte grund er mere belejlig for byens forsvar – næst Guds hjælp – i mange slags farer. Dateret anno 1305, torsdagen efter Helligtrekongers oktav.

[Side 9]

undt og givet hr. Erik Ottesen, vores elskelige hofmester, tres alen i bredden. Derfor forbyder vi osv." (Originalen i Rådhusarkivet.) Det bemærkes, at brevet er dateret fem år efter den store ildebrand, som vi kommer til at omtale i det følgende, og at grunden var af den såkaldte Søndervold og Søndergrav.

I 1552 havde Oluf Hammer til Skaade anlagt sag mod byen om en del af samme grund, beliggende ved Stentrappen og beboet af borgerkvinden Tove Nielsdatter; Frederik 1. skulle have skænket grunden til hr. Mogens Gøye, og dennes arvinger skulle have overdraget den til sagsøgeren. Herom dømte kong Christian 3. (dateret Aarhus 1552, fredagen efter pinsedag), at hvis Oluf Hammer kunne bevise, at den jord, han gjorde krav på, var den samme, som Christian 1. havde undtaget i ovenstående brev, skulle jorden tilfalde ham; hvis ikke, skulle den tilhøre byen efter den påstand, som byens borgmestre, "vore elskelige Knud Galthen og Las Fog, vore borgmestre her i Aarhus", havde fremsat. At han ikke har kunnet føre beviset, kan sluttes af, at Tove Nielsdatter endnu ti år senere havde jorden af byen og betalte jordskyld af den, som det ses af jordskyldsbogen for 1562: "Tove Nielsdatter én mark dansk af Søndervold, hvor det store hus står. Ligeledes én mark dansk af jorden neden for samme hus

[Side 10]

ned mod åen – og 6 skilling dansk af jorden uden for Borreporten, hvor hendes krambod står"[1]).

Ved brev dateret København på Vor Frue Dag Visitationis (2. juli) 1512 skænkede kong Hans "en jord, der tilhører os og kronen i Aarhus, liggende sønden op til den gård, som Niels Andersen, vores borgmester sammesteds, har bygget på graven, og som strækker sig sønden ud med gaden, der løber ned til broen, og i øst ned til det hus, som Oluf Skriver har ladet sætte på volden … og dertil så meget af byens vold nord herfor, hvor der ingen huse

står" … til "vores elskelige Niels Clemensen, vores mand, råd og landsdommer i Nørrejylland"; og denne skødede to år senere dette stykke jord til borgmestre og råd i Aarhus, "som nu er og herefter kommer". (Rådhusarkivet.)

Denne grund lå altså nord for Lille Torv, mellem Badstuegade og Guldsmedgade eller Tangen.

[1]) Det lader sig vel ikke afgøre ud fra de anførte beviser, hvor Søndre Port har ligget; alligevel synes Oluf Hammers krav på Tove Nielsdatters grund at pege på, at man skal søge de 23 alen grund, som kong Christian 1. forbeholdt sig tæt ved Søndre Port, et sted i nærheden, og porten altså også tæt derved. Da åen utvivlsomt med hensyn til befæstningen måtte betragtes som en vandgrav, bag hvilken volden og murene hævede sig, og Søndre Port altså var en vandport, er det endda muligt, at Stentrappen netop var opgangen til Søndre Port.

[Side 11]

Ved brev dateret Viborg lørdagen efter allehelgensdag 1513 har Christian 2. stadfæstet et brev fra kong Hans til Gert Kjeldersvend "om et stykke jord, vold og grav, liggende på sydsiden uden for den port, som kaldes Borgporten, i vores by Aarhus" …. Dette brev er i købmand Frausings besiddelse; ifølge overleveringen angår det den grund, hvorpå hans gård står.

Når man kaster blikket på disse gavebreve, trænger spørgsmålet sig helt naturligt på, hvordan der kom så megen jord til at ligge ubebygget midt i byen, og med hvilken ret kongen kunne disponere over den, eftersom både tidligere kongers breve og retssager om denne sag viser, at byen ikke alene ejede den grund, den stod på – med undtagelse af det gejstlige gods – men også et betydeligt område rundt om. For at løse dette spørgsmål må man vel antage, at Aarhus i ældre tid har været befæstet med mure, volde og grave; at Søndervold og Søndergrav (haverne i Kannikegade og husene ved åen) samt Nørrevold og Nørregrav (Graven og Volden) har afgrænset byen mod syd og nord; at Borgporten engang har været byens vestre port; og endelig at disse volde og grave, som en del af rigets almindelige forsvarssystem, har hørt direkte under kongen, der disponerede over dem til

[Side 12]

andet brug, da de ved byens udvidelse ikke længere svarede til deres oprindelige formål[1]).

For byens befæstning taler betegnelserne volde, grave osv., men endnu langt mere et blik på datidens historie og på byens beliggenhed. Hvor urimeligt ville det ikke være at antage, at en katolsk biskop skulle have betroet sig selv, sit præsteskab og hele det øvrige gudstjenstlige udstyr til en åben by ved bredden af en åben strand, på en tid, da havet vrimlede med hedenske fribyttere, bitre fjender af den nye religion og af enhver, der hyldede den nye samfundsorden[2]). Men antager man nu,

[1]) Måske har man dog allerede dengang ment, at kongerne havde strakt deres myndighed videre her, end de havde ret til. Således findes der (Gehejmearkivet) et tingsvidne udstedt på Aarhus byting i 1524, hvorved det blev bevist, at borgmester Niels Andersen på Aarhus

Rådhus havde erklæret, at han intet brev havde på den af byens jord, som han havde bygget på, og heller ikke ville tage noget, uden han kunne få det af byen osv.

Man forstår uden vanskelighed, at spørgsmål om grænsen mellem kongens og borgernes rettigheder let kunne opstå i 1524, da folket var midt i en stor revolution.

[2]) Adam af Bremen siger i sin bog om Danmark: "Havet er af natur stormfuldt og fyldt med en dobbelt fare; for selv om du har gunstig vind, undgår du dog næppe sørøvernes hænder."

Næsten hundrede år senere beretter krøniken, at den nat, da kong Valdemar 1. flygtede fra det kendte gilde hos kong Svend i Roskilde, forliste

[Side 13]

at de nævnte grænser mod syd, vest og nord engang har omsluttet byen, så forstår man ikke, hvor der har været plads til den katolske biskop med tilbehør og desuden til et talrigt borgerskab. Så må man indrømme, at byen i hine dage har strakt sig langt længere mod øst, men at den efterhånden er blevet trængt tilbage af havet. Ved selvsyn er det let at overbevise sig om, at havet har bortskåret betydeligt af landet lige ud for byen, men yderligere bevis herfor findes ikke.

De, der skænker folkeoverleveringen nogen tillid, vil også finde, at den taler til fordel for denne opfattelse. At man af navnet på den gade, der nu løber langs stranden i en del af byen, *Middelgade*, vil slutte, at den engang har gået *midt* igennem byen, bør dog næppe gives medhold, så meget mindre som den midte, navnet antyder, lige så godt kan henvise til mange andre forhold end netop byens østlige og vestlige grænse.

Studsgade skreves i ældre tid *Sturisgade*, formodentlig efter en mand ved navn Sture[1]).

1600 sørøverskibe på Hallands kyst, og alligevel havde kong Valdemar og biskop Absalon sørøvere nok at kæmpe med hele deres levetid.

[1]) En familie *Sture* har tidligere opholdt sig her i byen; en af dem, Jep Sture, omtales i 1476 som rådmand her. En af denne familie har muligvis givet gaden navn.

[Side 14]

I begyndelsen af 1600-tallet skrev man undertiden Sturs Gade; ved midten af samme århundrede finder man betegnelsen Stuisgade, Stusgade, men også enkelte gange Studsg.; endnu i 1731 skrev man undertiden Stuesgade, og først senere er det nu brugte navn Studsgade blevet almindeligt.

Denne gade nåede tidligere ikke så langt som nu; måske stod porten inden for Borrebæk. At man i det mindste skulle igennem Studsgades port[1]) for ad den vej at komme til Fægyden, oplyses af tingbogen for 1674 (fol. 17): Jens Dynesen fra Elsted kom på vej til Fægyden og hjem til at køre ind i Studsporten og kom i slagsmål med betjenten osv.

Fiskergade omtales i jordskyldsbogen fra 1562, men var dengang ikke særlig tæt bebygget. Endnu i 1667 stod der et gærde fra Magasinhuset (Trods Katholm) til Svend Skibbyggers hus i vest, 52 favne langs gaden.

En del af Møllestien kaldtes tidligere Farvergade. Farver og rådmand Peter Jessen boede en tid i denne gade.

[1]) Denne port var utvivlsomt den, der i gamle dage kaldtes Nørreport. I et skøde fra 1418 omtales Peder Læts gård lige uden for Nørreport, og i et andet fra 1497 omtales Niels Christensen, kaldet Vendelbo, og hans hustru Ane Jensdatter, og deres gård, liggende i Aarhus *inden for Nørreport, inden for borgen*, som de skødede til den velbyrdige mand Jens Nielsen i Revstrup. (Gehejmearkivet.)

[Side 15]

Det stræde, der løber fra Borgporten mod syd mellem farver Jansens og Jordans gårde, kaldtes i midten af 1600-tallet Maren Smeds Gyde.

Skolegyden kaldtes *Skoletrappen*, fx i tingbogen 1673: For retten fremstod "velærværdige unge person Niels Eskesen, degn her ved skolen" og skolediscipline med fuldmagt fra rektor Niels Krog og solgte rektors andel i "Hans Klokkers (nu overlærer Fleischers) gård i Skolegade, liggende lige op til latinskolemesterens residens på sydsiden og nord til den gyde, som går ned til havet og kaldes Skoletrappen, og som strækker sig fra Adelgade ned til stranden 23 sjællandske alen i bredden og neden for residensens lille have 34½ sjællandske alen i bredden, samt fire agre i Mølvangen, der hører dertil" …

Enkelte gader har undergået så store navneforandringer, at de er blevet ukendelige og ikke længere kan påvises, fx Lille Broberg, der omtales i jordskyldsbogen 1562, Junkerstræde og Sankt Peders Stræde; sidstnævnte lå i nærheden af domkirken og omtales på Frederik 4.s tid. Andre er derimod ved formel afståelse fra byen kommet i privat eje og lukket med bebyggelse, ikke altid uden skade for det offentlige.

Ved et brev (i Gehejmearkivet) fra 1533 forpligter Jørgen Pedersen Samsing, kantor i Aarhus, sig til – for en snedersti, som var overdraget ham, og "som før var en gang ned til havet" mellem skipper Jens Mikkelsens

[Side 16]

gård og hans egen gård – at opbygge samme gård "efter borgerskik med dør og port mod gaden, sådan som andre borgere plejer at lade bygge, og ingen hammer på døre eller port, og den skal altid være en borgergård, og ingen må sættes deri uden en borger, som skal bære tynge og give skat som andre borgere" osv. Til bekræftelse beseglede mester Hans Olufsen, mester Ove Lodvigsen, kanniker i Aarhus, og Peder Krabbe, byfoged sammesteds, brevet med ham. Af jordskyldsbogen 1562 ses det, at han betalte 2 skilling i jordskyld for dette stræde.

I 1624 blev en kørevej fra Middelgade til havet overdraget naboerne, mod at de skulle holde en port med nøgle, så folk kunne køre derned, når det var nødvendigt (i tilfælde af ildebrand?). Det blev pålagt dem at fjerne det affald ("omfløbighed"), som fandtes der og

hindrede kørslen, og ligeledes at fjerne de lokummer (priveter), som havde deres afløb dertil osv.

I 1650 lod borgmester Hans Jostsen et brev fra kongen oplæse på rådhuset, hvorved han fik lov at gøre brug af en lille gyde, som førte fra Torvegade[1]) til Rosensgade, men som efter hans beretning havde været lukket og fyldt med skarn i godt tyve år, især fordi fru Jytte Høg (fungeren-

[1]) Torvegade kaldtes Store Torv indtil hen i 1700-tallet. Spørgsmålet er, om det i 1302 nævnte Torngatæ ikke lige så vel er *Torvgatæ*.

[Side 17]

de som stiftslensmand under vakancen) efter afdøde hr. Niels Krag til Trudsholm underdanigst havde erklæret, at den ikke var byen til nytte; dog skulle han betale byen efter upartiske mænds skøn. Den blev vurderet til 20 sletdaler.

Blandt de mange processer, som den stridbare apoteker Jacobus Gesius førte, var der i 1672-73 også en mod hans nabo, borgmester Jørgen Juul, svigersøn og efterfølger i gården efter borgmester Hans Jostsen. Sagen angik 17 punkter, blandt andet denne tillukkede gyde. Borgmester Juul havde ejendom på begge sider af gyden ud mod torvet; men apotekeren havde foruden den gård, hvor han boede (fru Halds gård eller en del af den), endnu en gård øst (?) for den omtalte gyde ud mod Rosensgade.

Ifølge hans vidners udsagn var gyden så bred, at en vogn kunne køre op til midten af den, til salig P. Ibsens port; man plejede at køre den vej ind i gården og ud ad Rosensgade eller omvendt, fordi pladsen i gården ikke tillod en vogn at vende; der var fortov på begge sider og rendesten i midten; mod Rosensgade var den smallere; den dannede skel mellem Sankt Clemens og Vor Frue sogne; ligesom den var vigtig for ham for at kunne køre til sin ejendom i Rosensgade, var den det ikke mindre for byen i tilfælde af ildebrand osv. osv. Trods alt dette forblev det ved det nævnte kongebrev.

[Side 18]

At denne genvej fra torvet til Rosensgade i øvrigt ikke var helt uvæsentlig for byen, bevises endnu i dag på en højst slående måde, idet alle mennesker søger gennemgang hos købmand Sabro, hvis gård netop dækker den plads, hvor gyden før løb.

Et par år efter 1720 havde Jørgen Mogensen, konsumptionsbetjent på Broberg, fået overladt et stræde af byen, kaldet Hans Jensens Gyde, som førte fra Broberg ned til møllen. Hans Jensen Buchtrup tog sagen op og beskyldte offentligt borgmester Christen Basballe for herved at have søgt sin egen fordel, da Jørgen Mogensen havde måttet give ham et stykke belejlig jord for gyden[1]).

En anden gyde længere nede på Broberg, Folmersgyde – måske opkaldt efter apoteker Folmer Thomsen, der havde en have dér – gav passage fra Broberg både mod øst til Tofterne og mod vest til åen; men den blev lukket og overdraget til private mod slutningen af forrige århundrede under påskud af, at det var så besværligt for byen at holde lukkerne vedlige.

Ved andre lejligheder kan vel også andre stræder hist og her være blevet lukket, selv om intet derom er optegnet, og derved er det sket, at færdslen mellem

[1]) Det bemærkes, at H.J. Buchtrup netop på denne tid var under tiltale for på egen hånd at have flyttet byens port på Broberg ud til sin ejendom.

[Side 19]

byens enkelte dele kun kan ske ad til dels lange omveje og er langt besværligere i denne by end i de fleste andre købstæder i Danmark.

Da de fleste gader skråner ned mod Lille Torv og Immervad, synes det, som om man ved byens anlæggelse især har taget hensyn til den ene passage over Basballes Bro, indtil man i nyere tid også har indrettet en del af byen efter passagen over den langt yngre Mindebro.

Endnu må vi med et par ord omtale en gade, Borgporten. Sådan kaldes nemlig den smalle gade, som forbinder Store og Lille Torv med hinanden.

Her stod tidligere en muret bygning eller port med et spir på – efter den tidligere fremsatte formodning en levning af byens ældre befæstning mod den side[1]). I denne bygning var byens sikreste arrest, som man kom til ad en stige sat til den udvendige åbning; når synderen var kommet derop, blev stigen anbragt indvendigt; når han endelig var kom-

[1]) Det antydes meget ofte, at Borgporten engang har ligget ved byens yderste grænse mod vest. Således omtales grunden i Christian 2.s brev til Gert Kjeldersvend fra 1513 som liggende *uden for* Borgporten, og ligeledes 1562 (se s. 10) Tove Nielsdatters krambod *uden for* Borgporten; men den gård, kaptajn M.G. Bech nu bebor, omtales ved flere lejligheder som liggende *inden for* Borgporten.

[Side 20]

met ned til sit bestemmelsessted under jorden, blev den helt fjernet, og han var således vel forvaret[1]).

Ved brev dateret Aalborg den 23. maj 1685 bestemte Christian 5., at eftersom "vor elskelige Thomas Friis, vor landkommissær over Aarhus og Ribe stifter" havde berettet, at der ved hans gård i Aarhus stod et gammelt tårn, Borgporten, som i høj grad hindrede kørslen og færdslen i byen, og som ikke var til anden nytte, end at der deri hang en klokke, som der blev ringet med til bytinget og om aftenen kl. ni, og da magistraten desuden havde erklæret, at samme "gamle mur og tårn" godt kunne undværes, blev det tilladt at nedbryde det, dog sådan at stenene skulle føres hen til rådhuset og bruges til en bekvem lille bygning, hvor nævnte klokke kunne hænges op.

Da man siden havde fundet det mere passende at hænge klokken op i domkirkens tårn, henvendte man sig herom til biskoppen, der bestemte, at klokken godt kunne hænges op i domkirkens tårn; men så måtte den ikke som hidtil bruges til at ringe til tinget med, men kun til at ringe på og af vagt med (for vægterne) og til at kime med, hvis der – som Gud nådigt afvende – skulle udbryde ildebrand.

[1]) Da dette fængsel lå på næsten det laveste sted i hele byen, må opholdet dér have været grueligt, om ikke af anden grund, så for den uophørligt tilstrømmende fugtigheds skyld.

[Side 21]

Således blev Borgporten nedbrudt og forsvandt til sidste spor; kun navnet har holdt sig på det sted, hvor den stod. Dog vil heller ikke det vare længe, for der findes allerede flere af byens egne børn, som ikke kender navnet.

Vi har set, at magistraten i 1624 fandt det nødvendigt at påbyde, at de lokummer, der fandtes ved en kørevej fra Middelgade til havet, skulle fjernes.

Den 21. februar 1633 vedtog menige borgerskab blandt andet på et almindeligt møde på rådhuset, at alle de indbyggere, som havde møddinger liggende på gaden ved deres huse "og uden for deres døre", inden tre dage skulle lade dem bortføre under straf af 3 mark, halvt til kongen og halvt til byen.

Hans Bendixen, vintapper, der boede dér, hvor farver R. Jahnsen nu bor, beviste i 1668 med tingsvidne, at den gade (Barbergyden), der løber fra Immervad til Kræmmergården, var så fyldt med skarn og møg, især fra Thomas Andersens gård, at man ikke kunne gå dér og næppe køre, og at den gade, der løber fra Borgporten mod syd til samme gade, ikke var meget bedre; især var den hæsligt tilsølet af Thomas Andersens lokum, som tømte sig ud i den. Thomas Andersen måtte forpligte sig til at tilmure sit lokum og lade begge gader rense.

I 1727 blev seks af byens porte ombygget. At det var på høje tid med denne forandring, kan

[Side 22]

sluttes af, at alle seks (Mølleporten var ikke med) med deres plankeværker kun blev vurderet til 15 rigsdaler.

Med undtagelse af de to kirker og en del af hospitalet har byen ingen bygning, der har oplevet reformationen. Selv af de store købmandsgårde i tre etager, der opstod i 1500-tallet, og hvoraf byen havde nogle i Vestergade, i Immervad og andre steder, er ingen tilbage: fjendtlig vold og ildebrande har kappedes med tiden om at tilintetgøre dem[1]). Et par findes vel endnu på en måde, men de er blevet raseret og gjort til bygninger i to etager, måske fordi meget høje huse er mere udsatte for at lide skade af storm og uvejr her end i andre byer, hvilket kan forklares både af den måde, byen er anlagt på, og af dens beliggenhed i det hele taget.

Da kirkerne ligger uden for dette arbejdes plan, er der altså fra et historisk synspunkt ikke meget at berette om byens bygninger i enkeltheder.

De følgende få bemærkninger har måske kun interesse for den, der efter mig kommer til at bearbejde byens historie.

[1]) Hvis man tør stole på det maleri, rådhuset ejer, og som forestiller byen i fugleperspektiv, har de fleste gårde på torvet og andre steder ligget med gavlene ud mod gaden, ligesom i de større tyske og hollandske handelsbyer. Af en sådan byggemåde, der især sigtede mod den

mest økonomiske udnyttelse af grunden, er der intet spor længere nogen steder i byen, ligesom den vel næppe findes her i landet i bygninger, der er synderlig yngre end 1400-tallet.

[Side 23]

Aarhusgaard er en betegnelse, som vel forekommer enkelte gange på de gamle bispers tid, men først er blevet almindelig efter reformationen. På Christian 3.s og hans nærmeste efterfølgeres tid finder man "Aarhusgaard", "vor gård i Aarhus" brugt i flæng med "Aarhus Bispegård", det sidste dog sjældnest. Alle disse betegnelser henviser til den katolske biskops residens, som kongen ved reformationen tog til sig sammen med mere af bispestolens gods.

På samme tid kaldte Christian 3. Havreballegård "vor ladegård ved Aarhus". Men efter nogle års forløb – måske fordi den gamle bispegård forfaldt, eller af en anden grund – blev navnet Aarhusgaard overført til Havreballegård. Det var i det mindste tilfældet på Christian 4.s tid, da Erik Grubbe var lensmand. Det kan bevises af flere omstændigheder, fx af et tingsvidne udstedt af Aarhus byting 1639, hvor en del gamle borgere vidnede, at de kunne huske i 50 år, flere eller færre, at landevejen fra Tulstrup, Astrup, Mårslet og Tranbjerg sogne var gået over Stilling Dam og derfra gennem *Aarhusgaards mark* til Aarhus. Ligeledes, da samme lensmand i 1643 arresterede biskop Morten Madsens enke og hendes svigersøn hr. Christen Nielsen Friis på Aarhusgaard, menes hermed Havreballegård, det nuværende Marselisborg.

[Side 24]

I 1638 blev der afholdt en synsforretning over "det store kornhus i Aarhus Bispegård", hvor alle fire lofter for en del var styrtet ned, og i kælderen lå rug, byg og havre blandet sammen med grus og sten.

Den gamle bispegårds hovedformål var altså formodentlig nu at tjene som kornmagasin; *sic transit gloria mundi* (således forgår verdens herlighed).

Da Frederik 3. solgte Aarhusgaards len til Marselis, fulgte bispegården med, og da Marselis delte sine ejendomme op i de tre kendte godser, kom den på Constantinsborgs part.

I 1720 havde C. Carisius fået tilladelse til at sælge "et pakhus i Aarhus, kaldet Bisgaard" fra stamhuset Constantinsborg mod at lægge andet gods til stamhuset. Som følge heraf berettede Carisius til stiftamtmanden – som havde pligt til at våge over, at stamhuset ikke led tab ved handlen – at han havde fået 800 rigsdaler og 10 dukater for pakhuset, som vederlag for hvilket han havde lagt 15 tønder hartkorn bøndergods ind under stamhuset igen. – Endnu nogle år blev bygningerne brugt som pakhus og tomten som tømmerplads osv., indtil stiftsprovst Nannestad købte den største del af pladsen og lod opføre en bygning i én etage med kvist. Denne ejendom skænkede han ved sin forflyttelse til Trondhjem som biskop i 1748 til stiftsprovstiet som embedsbolig.

[Side 25]

Ifølge overleveringen er etatsråd Bulls gård opført af sten fra den gamle bispegård, som formodentlig blev nedbrudt af Nannestad.

Den nuværende bisperesidens. Ved kong Christian 3.s brev dateret Koldinghus Sankt Nicolai bisps dag (6. december) 1558[1]) blev superintendent Laurids Bertelsen for sig og sine efterfølgere indrømmet den gård, han da boede i, sammen med den stald og kålgård, som kapitlet havde udlagt, som residensgård. Det er den nuværende bispegård.

I biskop Brochmands tid gennemgik den en hovedreparation. I en synsforretning, der blev holdt over den i 1663, da den var færdig, omtales: en vindeltrappe op til det store bibliotek; det lille bibliotek; bispens kontor; fruens kontor med jernstænger for vinduerne, malet gult og sort, med blå hængsler på dørene; det lille kontor ved siden af; i dagligstuen en trappe ned til kælderen osv.

Måske har biskop Hygom givet den sin nuværende indretning; i det mindste beskæftigede han sig meget med forbedringer af bispegårdens ydre dele.

Således opførte han en mur langs havens sydside; i den anledning skrev han til stiftamtmanden (10. juli 1744), at da bindingsværksmuren, der lukker havens sydside, er ved at falde sammen, vil han opføre

[1]) *Danske Atlas* IV, s. 572.

[Side 26]

en ny, "og da egetømmer ikke er let at få, især fordi hele byer her i stiftet desværre i år ulykkeligt er lagt i aske ved vådeild", vil han sætte en grundmur; men da han ikke har tillid til byens murermestre, vil han lade en komme fra en anden by, hvortil han beder om stiftamtmandens "gunstige tilladelse og samtykke". – I 1762 havde han fået tilladelse til at lade en gammel, forfalden gård og nogle boder, som stod tæt øst for bispegården, nedrive. Med denne tomt udvidede han bispegårdens have og indhegnede den med en mur også på den side. Gården og boderne, der da blev revet ned, stod på den plads, hvor sognepræsten til Frue Kirke tidligere havde haft sin residensgård, som det ses af følgende uddrag af tingbogen. Torsdag den 31. januar 1639 blev der fremlagt et skøde, i det væsentlige sålydende: Den 24. februar 1620 skødede mester Niels Christensen (Spentrup), sognepræst og kannik, prokurator ved Aarhus Domkirke, på kapitlets vegne til Anders Bertelsen, slotsskriver på Skanderborg Slot[1]), "den residensgård, der hører til sognepræsten, til Vor Frues residens sammesteds; den strækker sig i længden med østsiden langs Skolegade sammesteds, med nordre ende mod domkirkegården, og strækker sig med søndre ende

[1]) Denne mand døde senere her i Aarhus og kaldtes da rigets skriver og kannik ved Aarhus Domkirke.

[Side 27]

på hjørnet ved Kannikegade, og med vestsiden langs op ad bispens residens." Den blev solgt for 400 rigsdaler kontant, hver daler regnet til 80 skilling.

Vest for bispegården lå en stor kannikegård, som nåede fra domkirkegården til Kannikegade og utvivlsomt omfattede den østlige del af købmand Fullings, skomager

Schioldans og major Juuls gårde. Måske var det en residensgård for sognepræsten til domkirken; i det mindste boede magister Hans Rumann dér.

Vest herfor lå en gård med forhuset i øst-vestlig retning (den vestlige del af Fullings gård), som i 1669 tilhørte Joh. Uttrechts enke, formodentlig enke efter organisten af dette navn. Nævnte år lånte hun 300 sletdaler i gården: de 250 sletdaler af de bødepenge, som hr. Niels i Ebeltoft var idømt at betale til fattige enker, og de 50 sletdaler af den kapital, hvis rente organisten ved domkirken havde ret til at oppebære.

Atter vest herfor lå en gård i nord-sydlig retning med gavlen ud mod rådhuset; den var måske embedsbolig for kapellanen ved domkirken. I det mindste boede hr. Johan Lønborg, kapellan, i denne gård. Da den siden blev solgt sammen med kapitlets øvrige ejendomme her i byen, ejedes den en tid af borgmester Basballe, i hvis tid den i flere år var beboet af provinsialmedicus dr. Thomas Lau-

[Side 28]

rentius og siden af hans enke og af hans efterfølger dr. Neuhaus. Efter borgmester Basballes død, og ved den hovedreparation af rådhuset, som da blev sat i gang, købte byen gården til nedrivning, og af tomten blev der dannet et torv, der efter navnet at dømme var bestemt for svin alene, men nu er gjort til et almindeligt kødtorv.

De sidstnævnte gårde hørte til de 34 kannikeresidenser og vikariegårde, der ifølge et register i Gehejmearkivet fandtes her i byen ved reformationen eller omkring den tid. Nogle af dem var efterhånden gået over i privat eje, mens resten ifølge Hertel blev afhændet i 1679[1]).

Den gård, kaptajn M.G. Bech bebor, har utvivlsomt i ældre tid været to gårde: forhuset med en del af sidebygningerne til den ene, resten til den anden. Hvor længe de har hørt sammen, vides ikke. Følgende beboere omtales: 1562 borgmester Knud Galthens enke: "Maren Knuds, Knud Galthens efterleverske, 18 skilling af den gård, hun bor i inden for Borgporten, og 1 skilling af hendes urtehave på Nørrevold" (jordskyldsbogen). 1593 har rådmand Povl Persen Skriver opbygget den nordre del af gården; hans navn og bomærke står over porten sammen med en sild (datidens *nervus rerum*, drivkraft). 1594

[1]) Af det omtalte register ses det, at der var seks boder her i byen, der kaldtes Rosengaard og hørte til Sankt Hans' alter: "Hr. Peder Prip har dem."

[Side 29]

ejede abbedissen i Maribo den søndre del. Den var da beboet af Michel Ibsen, borger i Aarhus, og betegnedes således: "den gård, som jeg nu bor i her i Aarhus, liggende øst og nord inden for Borgporten, med det hus, som findes nordligst i samme gård, sønden lige op til den ærlige og forstandige mand Povl Pedersen Skrivers, rådmand sammesteds, gård" …. I 1673 ejede Jørgen Friis til Lindholm den og residerede dér. I 1685 Thomas Friis, landkommissær over Aarhus og Ribe stifter.

Gården på hjørnet af Lille Torv og Immervad ligger, som tidligere sagt, formentlig på den grund, der i 1513 blev stadfæstet til Gert Kjeldersvend. Den er bygget i tre etager i 1597 af

rådmand Niels Christensen Skriver; hans og hans hustru Eizele Pedersdatters navne står over porten og over en dør i gården.

Den næste kendte ejer er magister Bunde Nielsen, sognepræst til Frue Kirke, hvis enke Maren Nielsdatter sammen med sønnen Jacob Bundesen, sognepræst til Skivholme og Skovby, og svigersønnen Jens Jacobsen i Stadsgård i 1649 solgte den til Peder Søffrensen, borger i Aarhus.

Efter ham ejedes den af borgmester Jacob Michelsen, hvis arvinger i 1678 skødede den til borgmester Jens Rasmussen Laasby sammen med den tilstødende ejendom, som Peder Michelsen ejede.

[Side 30]

Fra ham kom den til hans søn, borgmester Peder Laasby. Da han i 1736 opgav sit bo, blev gården (pro forma) solgt til Jens Andersen Müller for 1000 rigsdaler. Hans søn fik den overdraget af Jens Andersen Müllers datter, enke efter forhenværende byfoged Oluf Andersen, mod betaling af den udlagte købesum. Ved hans død arvede hans søster Karen Friis Laasby den, og da hun døde omkring 1787, blev den solgt til Poul Frausing for 700 rigsdaler. Han lod den øverste etage fjerne og efterlod den således til sin søn, den nuværende ejer.

Syd for denne gård lå en mindre, der har haft følgende ejere: Augustinus Barskær 1602 – Peder Mikkelsens to døtre – borgmester Jacob Michelsen 1671 – borgmester Jens Rasmussen Laasby 1678. Den har siden da udgjort en integreret del af den forrige gård, nemlig de fem fag hus, der ligger syd for købmand Frausings port.

Syd for denne lå en gård med følgende ejere: Peder Olufsen "skolemester" og hans enke Maren Pedersdatter – Henrik Schult, buntmager[1]), og hustru Kirsten Ibsdatter 1602 – Peder Basballe 1671; den var da beboet af Thomas Christensen, toldinspektør – Peder Gylding og Silke Christensdatter Basballe, hans

[1]) Det er denne mand, der har skænket en kapital på 50 sletdaler, af hvis rente den kollega, der leder sangen ved den lørdagsaftensangsprædiken, som Søren Jensen Frost har stiftet, skal lønnes.

[Side 31]

enke, indtil 1695 – Anders Andersen, bedemand, 1695 – Jesper Sørensen Herskind 1701; brændt 1744 og solgt samme år til Jens Laasby – Søren Møller 1787.

Syd for denne lå et mindre hus, der i 1602 tilhørte Henrik Buntmager; i 1696 blev det solgt blandt salig Peder Gyldings efterladte ejendomme tilhørende Silke Christensdatter Basballe, og hørte uden tvivl siden da til den store gård, der lå syd for (købmand Hammershøjs), som dengang var beboet af borgmester Jens Christensen Basballe, og brændte sammen med den i 1744.

Indbyggertallet i ældre tid er ikke let at finde. Tilnærmelsesvis kan det sluttes af følgende oplysninger. I anledning af en sølvskat, der blev udskrevet i 1536, og hvor hver 20 borgere skulle betale 80 lod sølv, har Axel Juul kvitteret for 900 lod sølv af 225 bosiddende borgere;

men en taloplysning i forbindelse med en skat, der skal betales, plejer ikke at være pålidelig. Beholder vi alligevel dette tal og antager, at pligten til at tage borgerskab blev overholdt lige så strengt dengang som i vore dage – hvilket beviseligt ikke var tilfældet – så antallet af borgere forholdt sig til indbyggertallet som 1 til 15 eller 16, så får vi et tal på omtrent 3500 indbyggere, hvilket dog sikkert er for lidt.

Den 10. september 1588 blev der optaget et "mandtalsregister over borgerne og menigheden i Aarhus,

[Side 32]

som er takseret for rustning, våben og værge, som vi skal holde fra denne dag for at være rede og rustet, når der er behov og bud derom" (Gehejmearkivet). Borgervæbningen udgjorde da 390 mand[1]). Hvis denne milits kun bestod af borgere, hvilket må formodes, og man for de gamle og svagelige blot lægger så mange til, at tallet bliver rundt 400, giver det efter det ovenfor fundne forhold over 6000 indbyggere. Det bemærkes, at styrken af alle tre borgerkorps i Aarhus – infanteriet, artilleriet og jægerkorpset – i 1836 kun udgjorde 338 mand, blandt hvilke en stor del ikke var borgere. Brandkorpset talte på samme tid 478 mand.

I anledning af reskript af 22. juli 1720, som pålagde stiftamtet at undersøge, om alle borgerskabsbøger havde den rette slags stemplet papir osv., fandtes der i Aarhus 362 borgere[2]), hvilket tal,

[1]) Horsens kunne ved samme lejlighed stille 205 bevæbnede borgere, Randers 266 mand, Ebeltoft 153 mand, Grindov (Grenaa) 211 mand, Houffbro (Hobro) 92 mand.

[2]) I Horsens var der samtidig 214 borgere,
i Randers 147,
i Ebeltoft 51,
i Grenaa 84,
i Mariager 35.
Magistraten i Horsens berettede, at den havde indsendt en fortegnelse over alle nulevende borgere, skønt halvdelen af dem var fattige, "ja en stor part af dem tigger deres brød". Disse indberetninger er fra august og september.

[Side 33]

behandlet som i det foregående, giver os omtrent 6000 indbyggere.

I anledning af en forespørgsel fra Generallandøkonomi- og Kommercekollegiet, reskript af 9. februar 1739, om saltforbruget i landet, angav magistraten i Aarhus hele befolkningen til 6000 mennesker[1]).

Folketællingen i 1787 gav følgende resultat:

1. rode	205 fam.	....	975 pers.

2. rode	327 —	….	1530 —
3. rode	281 —	….	1510 —
Hospitalslemmer			23 —
	873 fam.	….	4038 pers.

Folketællingen 1801:

1. rode	224 fam.	….	1033 pers.
2. rode	376 —	….	1414 —
3. rode	340 —	….	1657 —
	940 fam.	….	4104 pers.

Skanderborgs mandtal mangler, fordi der i den by næsten ikke var nogen, der havde deres borgerbreve i orden.

[1]) Ved samme lejlighed blev der for Randers opgivet: 30 familier fornemme folk, gejstlige og verdslige embedsmænd. 50 familier købmænd af bedste, middel og dårlige kår. 36 familier kunstnere og sådanne håndværkere, som ikke er i laug. 90 familier håndværkere i laug. 10 familier skippere og sætteskippere. 230 familier prammænd, fiskere, daglejere, bod- og kælderfolk. 30 familier vognmænd. 40 familier brændevinsbrændere og staldgårdsmænd. I alt 516 familier.

[Side 34]

Disse to sidste folketællinger giver alligevel ikke noget rent resultat, til dels på grund af den daværende ekstraskat.

Endelig ved folketællingen 1834 udgjorde befolkningen 6765 personer[1]), blandt hvilke der var 473 næringsdrivende, hvoraf dog kun omtrent 450 var borgere; resten var personer med koncession, kvinder, der syede skrædderarbejde, modepynt osv. osv.

[1]) Se tabelværket.

[Side 35]

2. Byens ødelæggelse. Hellig Niels. Domkirken bygges. Dominikanerklostret. Gejstligheden forjaget. Byen i pant til bispen. Ildebrand. Oprør. Christian 3. hyldes. Grevens Fejde. Dårligt skudsmål. Ildebrand. Stråtage afskaffes. Pest. Kejserkrigen. Sankt Olai Kirke. Domkirkens spir ødelagt af lynild. Den svenske krig 1644. Aviser

1651. Toldbod og vejerbod. Slagterbod. Den svenske krig 1657 og følgende år. Polakkerne. Revolutionen 1660. Skipper P. Gyllings fortræd. Stranding i havnen. Hvide Ras' marked. En hekseproces. Ildebrand 1690. Dampskibenes forløber. En fæl mordscene. Tumultarisk rådstuemøde. Den svenske krig 1709-19. Gæring i anledning af natmandens børns skolegang. Brobergs port. Æresporten. Frederik 5.s salving fejres. Borgernes proces mod magistraten. Ejeren af Aarhus Mølle skudt i sit hus. *Bilag.* Almuens privilegier ved Christian 3.s hyldning. Landdistriktets tilstand efter den svenske krig 1657-59.

Med undtagelse af hvad den kirkelige historie beretter om Aarhus i 900-tallet – om den biskop, der blev indsat, den kirke, der blev bygget osv. (se foran) – findes der intet i historien om denne by før under Svend Estridsen, i de fejder, der var en

[Side 36]

følge af hans og den norske konges modstridende krav på den danske krone.

Efter slaget ved Ærø i 1043 drog kong Magnus til Jylland med sin hær og flåde, hvor han tænkte at overvintre, formodentlig i den sydlige del af landet. Svend derimod samlede forstærkninger fra øerne og sejlede til Limfjorden, hvor en stor del gik over til ham, mens andre begav sig til kong Magnus for at advare ham mod den fare, han kom i, hvis Svends tilhængere blev for stærke. Svend var imidlertid kommet til Aarhus, hvorhen kong Magnus skyndte sig med sin norske flåde, ledsaget af en del danskere. Selv om Svend var den svageste, lagde han straks ud fra byen med sine skibe og gjorde sig klar til kamp. Således stod slaget her på bugten søndagen før jul, den 18. december. Svend tabte, mistede syv skibe og flygtede med resten til Havn (København), der ifølge Suhm her for første gang nævnes i historien[1]). Året efter leverede Svend igen Magnus et søslag her i nærheden, nemlig mellem Helgenæs og Hjelm.

Den næste begivenhed, som også angår byen noget nærmere, er Harald Hårderådes tog mod Jylland, hvor Aarhus skal være blevet plyndret og ødelagt midt i 1000-tallet. Årstallet for denne begivenhed er, som tidligere sagt, usikkert; men under alle omstændigheder

[1]) Suhm, *Danmarks Historie*, bd. 4, s. 97.

[Side 37]

må den have fundet sted før 1065, det år kong Svend genoprettede bispesædet.

I midten af 1100-tallet blev byen plyndret og ødelagt af vendiske sørøvere. Petrus Olai siger, at det skete samme år, som kong Valdemar efter slaget på Grathe Hede var blevet enekonge i Danmark[1]).

I 1180 døde Hellig Niels eller Nicolaus, kong Knuds uægte søn, her i Aarhus[2]).

[1]) *Scriptores rerum Danicarum* bd. 2, s. 230, Petrus Olai, uddrag osv.: "Samme år (da Svend Grathe var overvundet) blev byen Aarhus hjemsøgt af sørøvernes voldsomste angreb." Et andet sted siger han: "I de tider var Danmark så hærget af de vendiske sørøvere, at alle byer langs østkysten fra Vendsyssel til Ejderen lå øde (sic), og jorden var udyrket."

[2]) Suhm, bd. 7, s. 593.

Ved omgang med gejstlige, overholdelse af de ydre religiøse skikke osv. havde denne Niels skaffet sig et stort ry for fromhed og helgenagtighed. Således gik han med en hårskjorte på den bare krop for at spæge kødet, han fastede hver fredag på vand og brød, og han tilbragte for det meste nætterne med bøn og påkaldelse osv.

Han gjorde også mirakler, både mens han levede og siden, dog bevægede de fleste af dem sig i en noget lav sfære. Han vakte således en fattig kones ko op fra de døde, ligeledes en mængde får i Randlev; en falk, der sad og døde på kong Valdemars hånd, blev levende, da man påkaldte Hellig Niels osv. osv. Men han brugte ikke sine undergerninger på de umælende alene; også menneskene fik del i dem. Da fx engang nogle ar-

[Side 38]

I 1201 blev opførelsen af domkirken påbegyndt af biskop Peder Vagnsen. At den, som Pontoppidan[1]) beretter, har været under opførelse i over 70 år, må vel tilskrives de omvæltninger, Danmark gennemgik i største delen af 1200-tallet.

Ifølge overleveringen er stenene hentet under Knuders Bakke. At domkirken havde et teglværk dér, er helt sikkert.

Forfatteren til Hellig Niels' legende, som skrev i 1300-tallet, siger i øvrigt, at biskop Peder byggede Sankt Clemens Kirke på samme sted, hvor trækapellet, der var indviet til Sankt Oluf, havde stået.

Omkring 1227 blev Dominikanerklostret ved Frue Kirke bygget, og sandsynligvis også denne kirke[2]).

bejdere i Viby Skov skar tømmer, nemlig til kirken, og i hans nærvær klagede over tørst, lod han en kilde springe frem til deres vederkvægelse.

Denne kilde findes heldigvis endnu, og vi kan alle med god grund takke den hellige mand, da den giver noget af det bedste vand, vi har. Den hedder også endnu Sankt Nicolai Kilde, og almuen valfarter til den valborgaften.

Trods al denne dygtighed lykkedes det næppe hans beundrere og kirken at få paven til rigtig at anerkende ham som helgen; i det mindste var det endnu ikke sket i 1255.

[1]) Ann. eccles. Dan., bd. 1, s. 603.

[2]) Denne kirke var indviet til Vor Frue og den hellige Nicolaus (ikke den ovenfor omtalte prins af dette navn); den forekommer nemlig under begge betegnelser.

Der omtales vel (Suhm IX, 20) allerede i 1203 en Sankt Nicolai, Sankt Marie Kirke i forbindelse med Sankt

[Side 39]

En broder Salomon, født i Aarhus, var i Verona indtrådt i prædikebrødrenes orden, og på et generalkoncil i Bologna havde han af ordenens stifter fået til opgave at udbrede den i sit

fødeland. Fra Bologna rejste han til Köln, og da han ikke dér fandt rejseselskab til Danmark, måtte han lægge vejen over Paris til Flandern, hvor han fandt et dansk skib, der dog blev drevet af storme til Trondhjem. Derfra lykkedes det ham omsider med Skule jarls hjælp at nå København, hvor han traf ærkebiskop Anders, til hvem han havde breve fra paven og fra den hellige Dominikus osv.[1])

I 1267 var Danmark i band, og på et nationalt synode blev biskop Tyge af Aarhus, bispen af Børglum og en stor del andre prælater lyst i band hver for sig.

I 1287, året efter Erik Klippings mord, udstedte Stig Andersen, "fordum den berømte danske konges marsk", et beskyttelsesbrev for kannikernes

Olufs Kirke i Aarhus; men det er ikke klart, om der var to særskilte kirker eller én, ligesom det overhovedet ikke er helt tydeligt, om disse to kirkenavne hører vores by til.

[1]) Langebek, *Scriptores rerum Danicarum* bd. 5, s. 501.

Som bekendt blev ordenen meget godt modtaget af ærkebiskop Anders, der ønskede at kunne få en sådan prædikebroder i hver kirke.

Allerede i 1246 var der tre klostre af denne orden i Jylland: Aarhus, Randers og Viborg.

[Side 40]

gods i Skramsholm og andre steder, hvorpå de ikke måtte hindres af nogen af hans familie eller tilhængere.

Stedet, hvor brevet er udstedt, findes ikke angivet (han var fredløs og kunne altså have sine grunde); men det er dateret torsdag før pinse. Han kalder kannikerne "dilecti nobis", vore elskelige. Ved brev dateret Aarhus 1304, onsdag i påskeugen, har sønnen, Anders Stigsen, stadfæstet brevet.

I 1399 var Aarhus vidne til det forargelige optrin, som bispen af Børglum lavede her i domkirken, da han lod sine drabanter bryde ind i kirken under højmessen for at dræbe bispen af Viborg osv.

I 1414 sendte kong Erik Jens Iversen, ærkedegn i Aarhus, sammen med bisperne af Ribe og Slesvig til koncilet i Konstanz på den danske gejstligheds vegne. Det var som bekendt dette koncil, der lod Johan Hus brænde.

Omtrent på samme tid var man her i byen blevet uenig med gejstligheden og havde jaget bispen med hele hans præsteskab ud af byen. Formodentlig har byen da været under interdikt (kirkeligt forbud), hvilket i øvrigt så at sige følger af sig selv, når gejstligheden er borte.

Dette fremgår af følgende skrivelse fra biskop Bo, som findes i original, på papir, i Rådhusarkivet:

Boetius, af Guds nåde
biskop i Aarhus

[Side 41]

Med forudskikket hilsen. Vid, at vi her har fået et brev under lille Eriks og Thyris navne og segl, sådan som det lyder; så for Guds og fredens skyld sender vi denne brevviser, hr. Las Krafse, tilbage til jer med den samme fuldmagt, som vi skrev til jer om, så han og ligeledes Peder Eriksen, Michel Obetsen og Niels Palnesen eller andre gode mænd, som kapitlet vil have dertil, skal have fuld magt til at sige og sikre den fred, der er aftalt mellem jer, vores kapitel og os, sådan at de og vi vil og skal holde den uden svig, hvis I vil lade dem og os få den sagt og sikret igen uden svig ved gode mænd af jeres råd og by. Og hvad angår det, I skriver om gudstjenesten, så ved Gud, der ved alle ting, at ingen er mere ked af end os, at gudstjenesten skal ophøre i vores domkirke; men den kan desværre ikke holdes, så længe de, der skal opretholde den, er fordrevet og ikke kan få den sikkerhed, at de kan være trygge for deres liv og gods. Vi har aldrig hørt andet, end at når nogen skal love eller sige en fred, så skal den jo siges og sikres uden svig, hvilket ikke kan ske os fra jer. Skrevet i Vejle søndagen efter den hellige jomfru Lucias dag (13. december) under vort sekret.

På bagsiden: Til de forstandige mænd, borgmestre og rådmænd i Aarhus[1]).

[1]) Som det ses, er brevet udateret; men af følgende kan tiden omtrent bestemmes.

[Side 42]

I 1438 kundgjorde broder Oluf, prior i Aarhus Kloster og prædikebrødreordenens foged, at han på nævnte klosters vegne havde frikendt borgmestre, råd og almue for al skyld, uenighed og strid, der var mellem dem og klosteret, fordi de havde fået Hans Guldsmed ud af klosteret (Voss' katalog).

Det synes, som om magistraten eller almuen med list eller magt havde fået ham til at forlade klosteret, hvor han måske havde søgt asyl.

I 1459 dømte Rigsrådet Aarhus By tilbage til kronen fra biskop Jens, der havde den i pant. Sagen forholdt sig således:

For et forskud eller på anden måde var kong Christian 1. kommet i gæld til biskop

I *Liber Arhusiensis* (Scriptores rerum Danicarum bd. 6, s. 503) forekommer et brev fra 1407, hvor Peter Skytte og Erik Litle omtales som bymænd i Aarhus.

I 1416 forekommer sammesteds Thyri Esbernsen og Lille Erik som borgmestre i Aarhus.

I 1425 beseglede de forstandige mænd Peter Skytte, Lille Erik og Thyri Degn et dokument.

Tiden for dette brev falder altså mellem 1407 og 1425.

Måske havde koncilet i Konstanz fremkaldt en lignende reaktion her i landsdelen som den, der få år senere i større målestok blev udløst af koncilet i Basel, da almuen i næsten hele Jylland rejste sig mod adel og gejstlighed.

I øvrigt er det bemærkelsesværdigt, at denne bys historie gennem alle tider frembyder så mange beviser for, at der næsten altid har været et spændt forhold mellem borgerne og gejstligheden.

[Side 43]

Jens af Aarhus, der havde fået byen Aarhus og domkirken i pant af kronen[1]); hvad byen angår, menes hermed vel kun kronens eneste faste indtægt af byen, den årlige byskat på 200 mark lybsk, foruden hvad der plejede at gå over af den kongelige myndighed til dem, der havde godser af kronen i pant eller len.

Nu havde kongen ved Claus Rønnow i Horsens ladet bispen vide i et kreditivbrev, at ingen måtte tillade nogen vitaliebroder (sørøver) at løbe ud fra Danmark for at gøre skade på søen; men bispen havde mod dette forbud ladet Esbern Iwde sejle ud fra Aarhus Havn. Derfor havde kongen forlangt, at bispen skulle opgive Aarhus By til ham igen, og bispen havde i Kalundborg ved Vor Frue Dags tid 1458 lovet kongen og nogle af hans råder at drøfte sagen med sit kapitel og give endeligt svar inden Mikkelsdag samme år, "for at hans nåde ikke skulle have noget at bebrejde ham i den sag". Det var imidlertid ikke sket, og derfor lod kongen i 1459 påstå, at Aarhus By skulle tilkendes ham fri, og Rigsrådet dømte da, at hvis bispen ikke kunne forlige sig med kongen i mindelighed "inden i morgen aften", som var Sankt Hans Dag, den 25. juni 1459, "så dømmer vi vores nådige herre Aarhus

[1]) Det beror dog sikkert på en fejltagelse, for så vidt angår domkirken.

[Side 44]

By fri tilbage, og det pantebrev, der er udstedt på nævnte pant, og hvad det lyder på, dømmer vi uden gyldighed efter denne tid." (Gehejmearkivet.)

I Rådhusarkivet findes kvitteringer for den årlige byskat, udstedt af forskellige på kongens vegne, fra 1404 og temmelig fuldstændigt til 1442. Derefter mangler de indtil 1460, da Claus Lembeck på kong Christians vegne har kvitteret byen for 200 lybske mark "i rhinsk guld, den rhinske gylden regnet til otte og tyve skilling".

Dommen er altså, som det ser ud, blevet fuldbyrdet mod bispen, der dog senere synes at have fået byen i pant igen. I det mindste findes der fra 1469 og helt til reformationen kvitteringer for den årlige byskat, udstedt af biskop Jens og hans efterfølgere; men fra reformationen af er skatten igen blevet opkrævet af kongelige oppebørselsmænd.

I 1472 ramtes byen af en stor ildebrand. I den anledning skænkede kongen ved et brev givet på vort slot i København på den hellige jomfru og martyr Agnetes dag borgerne i Aarhus frihed for "udbud, tjeneste og al anden kongelig tynge og byrde, undtagen deres årlige byskat" (som bispen allerede havde fået igen) i tolv sammenhængende år fra brevets dato "for den store skade, som vore borgere i Aarhus nu har taget og fået ved vådeild og på andre måder".

[Side 45]

Det var fem år efter denne ildebrand, at byen fik tilladelse til at bebygge en del af Søndervold.

Ved brev dateret Horsens på apostlen Sankt Matthias' dag 1503 tillod kong Hans borgmestre og råd i Aarhus selv at råde over og styre Hellig Kors Kapel, beliggende nord uden for Aarhus, som de selv havde bygget på kronens og byens jord. De skulle deri øge og

fremme gudstjenesten "til hjælp og trøst for fattige folk", og de skulle holde kapellet vedlige af det offer og de gaver, der blev skænket dertil. Relator: Niels Clemensen. (Originalen i Rådhusarkivet.)

I 1522, på sin sidste rejse fra Holsten til Sjælland[1]), altså i september, passerede Christian 2. Aarhus. Ved den lejlighed fandt den kendte skandale med Jens Thomsens lig sted, idet kongen lod den døde mand tage ud af Sortebrødreklostret og hænge op i sin kiste i en galge uden for Borgporten ved byens brønd i Immervad – en handling, han siden fik så hårdt regnet sig til last[2]).

Da herredagen i Kalundborg (10. december 1522) blev forspildt, fordi de jyske og holstenske rigsråder udeblev, blev en ny berammet til at holdes den 25. januar året efter i Aarhus; men imidlertid

[1]) Baden, *Danmarks Historie*, bd. 2, s. 518.

[2]) Jens (Mogens) Thomsen til Damsgaard på Mors var anklaget af sine bønder og havde søgt tilflugt for dem – og måske for deres hævner, kongen – her i klosteret, hvor han var død.

[Side 46]

havde adelen osv. sammensvoret sig i Viborg, og de kendte begivenheder fulgte.

Ved denne lejlighed gjorde borgerskabet i Aarhus fælles sag med adel, gejstlighed og de øvrige mod kongen. Det kan ikke afgøres ud fra det foreliggende materiale, i hvilken grad Aarhus deltog i bevægelsen. Sandsynligvis iscenesatte man et opløb og tumult her i byen, ligesom man på samme tid havde gjort i Aalborg, og som fandt sted dér.

Meget ivrige i tjenesten må aarhusianerne have vist sig, siden det i Ribe forsamlede rigsråd allerede et par måneder efter oprørets begyndelse og længe før kongen var draget ud af landet fandt dem værdige til en nationalbelønning, som det ses af følgende skrivelse:

Vi, Iver Munk til Ribe, Styge Krumpen til Børglum, Jørgen Friis til Viborg, af Guds nåde bisper, Predbjørn Podebusk, Joachim Lykke, Tyge Krabbe, Peder Lykke, riddere, Mogens Munk og Ove Vincentsen, Danmarks riges råd, gør vitterligt for alle, at vi nu har overvejet og set på den villige, tro tjeneste, møde og umage med stor livsfare, kost og tæring, som de gode, trofaste borgere i Aarhus har gjort os og riget og herefter skal gøre, og for denne villige tjeneste osv. har vi undt og tilladt, at de må og skal oppebære, nyde, bruge og beholde til

[Side 47]

deres bys bygning og forbedring og til erstatning for deres kost og tæring de penge, skat, told, sise og sagefald og alt andet, hvad det end er eller kan nævnes, som kongens embedsmænd, borgmestre, skultus eller byfoged i nævnte Aarhus til denne dag har oppebåret på kongens vegne. Derfor beder vi jer, nævnte kongens embedsmænd osv. i nævnte Aarhus, uden al videre påskud, forhaling eller indsigelse at udlevere nævnte penge, skat, told osv. og overgive dem til nævnte Aarhus' borgere, som før skrevet står, så fremt I ikke vil lide yderligere straf og skade, idet I på ingen måde lader det ske anderledes. Givet i Ribe i det Herrens år 1523, søndag Reminiscere.

Under vore signeter.

(Original med 9 segl på papir i Rådhusarkivet.)

Der hørte vel en del anstrengelse til for på omkring en måned at fortjene et så godt vidnesbyrd (jydernes opsigelsesbrev er dateret 20. januar, og det her anførte brev er utvivlsomt fra sidst i februar). Alligevel er det muligt, at æren var det meste, da de kongelige kasser på den tid af året og efter de forudgående begivenheder sikkert kun har indeholdt meget små summer. Men måske har rigsrådet med denne tilsyneladende gavmildhed villet bilde borgerne ind, at de nu altid skulle have de kongelige indtægter, eller med andre ord

[Side 48]

være skattefri, hvilket almuen almindeligvis gerne låner øre til.

Historien tier for største delen om, hvad der skete i Jylland i den første tid efter, at kong Christian havde forladt riget (20. april 1523). Af det følgende brev fra landsdommer Niels Clemensen ses det, at der hen på sommeren enten har fundet en reaktion sted til fordel for den ulykkelige konge, eller at man i det mindste har frygtet en sådan, og det en overhængende, som det synes. Måske var det også blot frygt, opstået ved rygtet om kongens rustninger i Brandenburg.

Venlig hilsen osv. Kære Erik Pedersen og Niels Andersen, jeg sender jer et brev, som min herre bispen har sendt mig. Jeg råder jer til at grave omkring jeres by på nordsiden først og ikke lade skylden findes hos jer, og gøre jeres by fast, som det påhviler jer. Ligeledes skal I straks overveje, hvor mange folk I kan sende ud af jeres by, halvdelen (sic) til hest og halvdelen til fods, til forsvar her i landet, og hvor mange I kan sende ud af landet med kost og proviant, og lad mig straks vide det. Gud befalet. Skrevet i Emmelev[1])

[1]) I *Danske Atlas* IV, s. 292, note, omtales ved Emmelev i Rimsø Sogn, Nørre Herred, Kalø Amt, at munkene fra et kloster i nærheden har haft en sommerbolig i denne landsby, hvoraf der dengang endnu var spor at se.

[Side 49]

onsdagen før Sankt Maria Magdalenes dag (22. juli). Niels Clemensen.

På bagsiden: Til de beskedne mænd Erik Pedersen og Niels Andersen, borgmestre i Aarhus. (Rådhusarkivet[1]).

Da den danske almue løb sammen for at lade sig bruge som et blindt redskab i hænderne på de egennyttige hansestæder og de ikke mindre egoistiske danske stormænd mod sin konge, tænkte den utvivlsomt mindst på, hvilken skæbne den beredte sig selv.

Imidlertid havde man heldigvis fået Christian 2. fordrevet, man havde siden også fået fat i ham igen og sat ham i god forvaring, Frederik 1. var til sidst død i god ro, og nu skulle der skrides til et nyt kongevalg.

Almuen på øerne var, som bekendt, en del hengiven til den afsatte konge, men i Jylland var forholdet anderledes; sympatien for den nye gren af kongeslægten var her fremherskende. Hertug Christian blev altså valgt og hyldet i Horsens 1534.

[1]) Brevet er uden årstal og er kun ud fra et gæt anbragt her. Efter at det var trykt, er det imidlertid blevet sandsynligt for mig, at det kan være ældre, nemlig fra kong Hans' krig med Lübeck (1505-1512), da brevskriveren var lensmand på Kalø. De to nævnte borgmestre forekommer sammen i 1507, den sidste af dem levede endnu i 1524; men i 1521 omtales en Mogens Lauritzen som borgmester, og da var E. Pedersen sandsynligvis ikke i embedet. En "Las Smed, der var for Kalø" (i udbud?), blev sidst på året 1506 borger her i byen; dette står dog vel ikke i nogen forbindelse med nærværende skrivelse, snarere måske det (s. 51) omtalte udbud i 1509.

[Side 50 og 51 mangler i scanningen.]

[Side 52]

Reformationens indførelse, som falder i denne tid, giver ikke anledning til nogen videre betragtning her. At den gamle præ-walkendorffianer Paulus Helie fra Aarhus forsøgte at virke i den katolske interesse, og at han navnlig af randrusianerne blev dårligt lønnet for sin ulejlighed, er velkendt.

Hvis visen om de danske købstæder, som findes bag i A.S. Vedels samling, ikke er meget yngre, så er den utvivlsomt fra denne tid. Heri får Aarhus i 4. vers følgende skudsmål:

Ingen tør nu længere rose dig, Aarhus: for den, der vil regere med dig, fører du ad vildveje; du bruger list mere end visdom; en kær prælat vover du i ondskab ubesindigt at styrte i fordærv.

Ved brev dateret København onsdagen efter evangelisten Sankt Lukas' dag 1540 har Christian 3. stadfæstet byens privilegier, dog med det forbehold, at hvis de ikke kunne bestå med det almindelige bedste, ville han ændre dem igen, "når vi er kommet til videre kendskab til rigets forhold".

Ifølge *Danske Atlas* fortærede en ildebrand en betydelig del af byen i 1541.

Herom findes i *Acta publica* to breve, det ene dateret Odense fredag efter allehelgensdag. I 1541 fik de borgere i Aarhus, som havde lidt skade ved ildebranden, kongebrev på at være kvit og fri for skat, rytterhold, landsknægtehold og al anden kongelig tynge og byrde, og det skal fradrages

[Side 53]

de andre borgere i deres andel, når der skal pålægges dem nogen tynge. Det andet er udstedt dagen efter og lyder på, at de måtte nyde, hvad der fandtes af sten og tømmer i samme (sic) kirke, til at deles både mellem fattige og rige.

I 1546 var kongen her i byen i fastelavn og skænkede da ifølge rentemester Jørgen Pedersens regnskab (Gehejmearkivet nr. 89) "skolemesteren i Aarhus samt alle degnene"

30 mark, "som Kongelig Majestæt skænkede dem for en leg, de legede for Kongelig Majestæt i Aarhus fastelavnsmandag".

Omtrent samtidig synes der igen at have været ildebrand her i byen.

Et kongebrev dateret Aarhus søndag Oculi (*Acta publica*) befaler nemlig, at alle gårde, huse, stalde og boder her i byen skal tækkes med tegl. De, der handler herimod, skal straffes hver gang med 40 mark til kongen og 40 mark til byen, og hvis borgmestre og råd ser gennem fingre med overtrædere, skal de straffes som ulydige undersåtter.

Søndag Lætare samme år har Hans Hjort, kongelig skriver i Aarhus, kvitteret for 50 mark byskat af dem, hvis huse ikke var brændt; "de andre borgere, som brændte, har Kongelig Majestæts frihedsbrev på nogle år".

Da byskatten, som tidligere sagt, var 200 mark, må en betydelig del af skatteyderne, om ikke ligefrem tre fjerdedele, have lidt ved denne brand.

[Side 54]

I 1547 blev spiret på domkirken, der truede med at falde, taget ned, og et nyt blev opført 1551[1]).

I 1548 blev der afkortet 25 mark 2 skilling i byskatten for de borgere, der fik skade ved ildebranden på Broberg.

I 1549 blev der af samme grund afkortet 14½ mark i samme skat, "for at noget af byen brændte".

I 1556 skete det igen, at en stor del af byen brændte. I den anledning blev en deputation på to borgere, Christoffer Skriver og Bastian N., sendt til kongen for at bede ham om hjælp til de brandlidte. De traf kongen på Abrahamstrup (Jægerspris) den 10. juni og bad om, at Hans Majestæt enten ville eftergive de skadelidte alle skatter for en tid eller give dem noget korn. Kongen bevilgede begge dele, og de udsendte vendte tilbage med et brev, der fritog de brandlidte for alle kongens, kronens og byens skatter og tyngder i tre år, sammen med en befaling til lensmanden, Jens Juul, om at låne dem 8 à 9 læster korn.

Omfanget af den skete skade kan sluttes deraf, at da kongens skriver ved allehelgenstid opkrævede byskatten, fik han kun 150 mark, og borgmestre og råd beviste med register, at de ifølge Hans Majestæts benådningsbrev til de brandlidte havde

[1]) Se herom Caspar Brochmands brev hos Nannestad (s. 46) og hos Hertel.

[Side 55]

været berettigede til at eftergive så mange deres byskat, som de resterende 50 mark hvilede på.

I et brev fra 1557 siger borgmester Knud Galthen om Jørgen Støvlemager, som kongen ville unde en grund i byen at bygge på, "især fordi han klager meget over, at han er hårdt plaget af stor husleje, fordi der er brændt i vores købstad, så der er stor mangel på huse". (Gehejmearkivet.)

Den 3. marts 1573 fik Aarhus' magistrat og menige borgere et brev om, at de i de forgangne år havde været takseret for 400 enkelte daler og 400 daler i mønt, "som skulle komme os til hjælp", og var kommet i restance dermed; men da de klagede over, at der på den tid, pengene skulle have været betalt, rasede en svær pest i byen, som bortrev en stor del af deres medborgere, der skulle have hjulpet med at udrede pålægget, blev det dem nu eftergivet helt[1]).

I 1578 døde 2250 mennesker af pest her i byen[2]).

I 1588 blev 81 kvinder, 41 mænd og 4 børn jaget ud af byen som pasløse eller liderlige personer.

I 1619 rasede pesten utvivlsomt igen her i byen. Den var det år meget ondartet her i Jylland.

[1]) Jyske Register, fol. 89.

Af tilgangen til borgerskabet kan denne store dødelighed ikke ses. I de 12 år fra 1571 til 1582, begge inklusive, havde følgende antal taget borgerskab: 10, 25, 23, 2 (?), 18, 11, 16, 13, 8, 22, 27, 17.

[2]) *Danske Atlas*.

[Side 56]

Slange siger, at man derfor kaldte den den lille sorte død.

Den 24. juni indgik kapitlet med borgmestre og råd og de 24 mænd en aftale om, hvordan man skulle forholde sig med de dødes begravelse, når et hus blev ramt af pest.

1627. Christian 4.s mislykkede forsøg på at byde Tilly trods førte som bekendt til, at den kongelige hær søgte at dække landets grænser. Da den ikke kunne det, trak den sig tilbage til Flensborg, derfra til Kolding, og da man her erfarede, at de kejserlige havde slået lejr ved Flensborg, trak den danske hær sig i hastig flugt til Viborg, forfulgt tæt i hælene af den kejserlige general, grev Schlick. Her delte hæren sig i to dele. Den ene, på over 4000 mand, drog mod Aalborg og Vendsyssel, hvor den snart måtte overgive sig; den anden del drog hertil byen og undslap til Fyn og Sjælland ved hjælp af de fartøjer, den fandt her. De forfølgende fjender ankom snart efter, som det synes sidst på sommeren 1627, og bemægtigede sig byen, som de holdt besat til hen på sommeren 1629[1]).

[1]) Dr. G.L. Baden siger i *Danmarks Riges Historie*, at alle de kejserlige tropper ved udgangen af juni stod ved hertugdømmernes yderste grænse på deres tilbagetog fra riget, som en uge efter var helt befriet for dem.

[Side 57]

Det siger sig selv, at byen måtte betale anseelige beløb til de fremmede gæster; dog kan jeg hverken angive summernes størrelse eller de fjendtlige troppers antal. Ifølge en retssag, som vi snart kommer til at omtale, blev den fjendtlige besætning kommanderet først af "oberst Johan Ernst von Scharffenberg" og siden af hans bror, Gerhardt von Scharffenberg.

Når et fjendtligt korps nærmer sig, flygter de, der har noget at miste, hvis de ikke føler kald til at trodse faren. Sådan skete det også her, idet en del velhavende borgere søgte frelse i flugten, blandt dem, som det synes, også biskoppen, dr. Morten Madsen. I det mindste beskyldes han derfor i et forsvarsskrift med titlen "Nogle poster, som kapitlet skal erklære sig om", der findes i Bispearkivet (1. reol, fol. 4, nr. 37), og som synes at have mester Bunde Nielsen som forfatter. Heri siger han, at kapitlets bispestav i sølv og to sølvsignetter var bortkommet, "da bispen mod sit løfte drog fra menigheden og gjorde aftale med Scharffenberg, til stor skade og beskatning for byen og gejstligheden her i stiftet".

Slange siger, at når man ser bort fra indkvarteringen og udpresningen, så omgikkes de kejserlige landet og dets indbyggere godt, idet de tvang bønderne til at så og høste og borgerne til at drive deres handel og næring, som om intet var på færde.

[Side 58]

Der er sikkert ingen tvivl om, at de har tvunget bønderne til at pløje og så; men hvem tog høsten? Et par kendsgerninger synes også at tale for den modsatte opfattelse.

I det nys citerede forsvarsskrift (af mester Bunde Nielsen) siges et sted: "Hvad nytte og gavn domkirkens tjenere havde af rigsfogeden i fjendernes tid, ved Gud og hver ærlig mand (som blev tilbage)" – et stik til bispen – "da han tit og ofte måtte forsvare dem mod den overlast, som kejserens ryttere og soldater viste dem, de som lå indkvarteret på de steder, hvor domkirken havde tjenere; og siden lod deres høvedsmænd og kaptajner det vide, at sligt var at handle mod oberstens og feltmarskalkens salvegarde (beskyttelsesbrev) for domkirken og dens interessenter, som blev tilbage."

I 1637 optog forhenværende byskriver Jacob Madsen tingsvidne på, at hans gods og ejendom var blevet taget fra ham, mens de kejserlige var i landet; at han kort efter havde fået et slagtilfælde i den ene side og derfor havde måttet opgive skriverembedet og var kommet i armod, så han måtte søge sine venner om understøttelse.

Samme år den 7. september fremstillede Anders Nielsen Sehegaldt[1]) seks mænd på tinget, som vidnede, "at der kom en rytterkorporal til nævnte Anders Nielsen

[1]) Boede i Fægyden.

[Side 59]

i fjendernes tid og holdt kvarter, som hed korporal Ficher og regerede ganske strengt hos ham, så at, som det blev bevidnet, hans hustru tog sin datter og gik ud af byen og druknede både sig selv og sin datter på grund af hans strenghed. Straks efter at han var kommet ind til ham, jog han nævnte Anders Nielsen, hans hustru og børn bort fra hans gård og gods, og de kom ikke tilbage til deres hus, før fjenderne var draget helt ud af landet, og han ledte og spurgte efter ham, så han ikke vidste, hvor han kunne være i ro for ham. Og imens nedbrød han en stor række huse, som var hans lade, stald og fæhus, og endnu en række huse med lofter og vinduer, og gulv og kælder, slog tønder og ølkar i stykker, ødelagde hans bryggers og solgte bort hans gods, det de ikke selv tog med sig, så han siden ikke har haft formue til nogen brug eller købmandskab eller næring, ud over de agre, han har brugt med en ringe sæd, som ligger i marken."

(Tingbogen.)

Byfogeden i Ebeltoft skrev i 1712, at der i byen kun var én gade, som landmanden kunne bruge til passage, og at der på den var mange øde pladser fra den tid, da kejserens folk havde været herinde; de havde behandlet bygningerne så dårligt, at de blev øde osv. Hermed menes dog måske de kejserlige fra 1659.

Jeg vil ikke engang omtale, at man i skifteforretninger fra de nærmeste år efter denne tid ofte fin-

[Side 60]

der, at arvegodset var røvet bort af de fremmede og forsvundet; for der fandtes slettænkende mennesker blandt landets indbyggere, der benyttede sig af den herskende forvirring og søgte at mætte deres rovbegær på deres medborgeres bekostning i ly af fjenderne. Følgende tingsvidne giver noget bevis for denne påstand.

Den ærlige og velagtede Anders Lydrichsen, ridefoged i Aarhusgaards len på kongens og Lauritz Lindenovs vegne – til Aaregaard og befalingsmand på Aarhusgaard, på sin husbonds vegne – optog tingsvidne af otte trofaste dannemænd på, at Oluf Nielsen stod på tinget og klagede over Jacob Hansen, kedelsmed, for at han "mens fjenderne var her i landet" uden hans vilje og samtykke tog 15 tønder malt fra hans loft uden betaling. *Beret Hansdatter* og *Markus Dreier* vidnede, at de så Jacob Hansens kone tage imod maltet, og da rådede Markus Dreier Jacob Hansen til "at han intet skulle befatte sig med samme malt, for han ville høre ilde for det, når der blev fred. Da svarede Jacob ham, at han var oberstvagtmesterens marketenter, og han var ingen borger og agtede heller ikke at blive borger; derfor brød han sig intet derom." *Lyderich* Pottemager vidnede det samme om maltet, og alle tre vidnede, "at nævnte Jacob Hansen indførte salt, humle, guldsnore og klæde til fjenderne og igen udførte kedelkobber. Ligeledes klagede og anklagede Lyderich Pottemager, at ham

[Side 61]

blev frastjålet en kobberkedel i nævnte fjenders tid, som kunne rumme en halv tønde, og samme kedel fik Jacob Hansen; og da var han hos den fændrik, som han betalte kontribution til, og han lod Markus Dreier gå ned med ham til Jacob for at høre, om han kunne få kedlen igen. Da svarede Jacob, at han havde givet fire skilling for hvert skippund, og hvis han ville give ham otte skilling igen for pundet, kunne han få den igen. Da mente Lyderich, at det var for meget; så tog Jacob en kande og ville have slået ham med den, hvis han ikke var kommet til at undvige." Markus Dreier vidnede, at dette var gået således til i alle måder. Søffren Udsen, borger og skomager, sigtede Jacob Hansen og hans bror Hieronimus for med vold at have taget en bryggerkedel fra hans hus, som han havde "skjult" i noget halm, og som han havde købt af deres far for 45 daler 1 mark. Hertil svarede Jacob Hansen, "at hvad kedel eller andet han havde fået, havde han givet penge for" ……

(L. S.) (L. S.) (L. S.)[1]).

(Rådhusarkivet.)

[1]) De anførte vidnesbyrd angår kun enkelte personer; men den følgende stemme gælder de kejserliges færd i det hele. I Guds Legems Laugs protokol i Aalborg findes følgende notits: "Der er ikke gjort noget regnskab for gildet i år 1628 og år 1629, af den årsag at landet og byen var indtaget af landets fjender, de kejserlige krigsfolk, som kom ind ved Mikkelsdag 1627 og var her i landet til pinsedag 1629; og Gud befriede da nådigt landet og almuen fra disse umilde folks tyranni og overvold, for hvilket Herren være lovet."

[Side 62]

De kejserlige har efterladt sig en skanse tæt herved. Det er en halvbastionsskanse, 66 skridt i kvadrat, med en bastion i hvert hjørne.

Ved brev dateret København 22. marts 1629[1]) skrev kongen til jyderne: "Eftersom vi erfarer vore kære undersåtter i vores land Jylland kendes ved deres gode hengivenhed, vil vi med al gunst og nåde have optaget det og gøre vores flid med Guds allermægtigste hjælp for i belejlig tid at redde dem fra deres trængsel og nød."

Det kongelige reskript om fredsslutningen er dateret 31. maj og udstedt til Jyllands indbyggere.

Den 5. august 1629 fik hr. Jørgen Skeel til Sostrup, Christen Holck til Silkeborg og Albert Skeel til Riberhus kongelig befaling til at fastsætte visse dage, hvor almuen i Ribe og Aarhus stifter skulle møde, når de havde at klage over gods, som fjenderne havde taget (eller forbyttet), hvorom der var opstået stridigheder mellem undersåtterne efter fjendernes bortgang, og til én gang for alle at afgøre disse tvistigheder[2]).

Hertil hører også følgende: Torsdag den 14. juni 1637 mødte Rasmus Thestrup på by-

[1]) Jyske Register.

[2]) Jyske Register.

[Side 63]

tinget "på sin egen og borgmesters og råds vegne i fjendernes tid" og tiltalte hele borgerskabet, "som var til stede i fjendernes tid, og deres arvinger for kontribution, som de på Aarhus bys vegne til obersten Johan Ernst von Scharffenberg og efter ham hans bror Gerhart von Scharffenberg" havde måttet udrede, samt for hvad Simon Lauritzen (kæmner og buntmager) på byens vegne havde udlagt "til nedre og høje officerer".

Af de videre forhandlinger ses det, at magistraten i 1631 havde ansøgt kongen om hjælp fra menige borgerskab til det, de havde udlagt i kontributioner osv. til de kejserlige (de ville, som det synes, selv være fri); men kongens sekretær Iver Vind havde sendt ansøgningen tilbage med den påtegning, at sagen skulle afgøres ved lov og ret. En erklæring af 27. september 1634, "som en hel hob af borgerskabet havde beseglet og underskrevet", fremsatte den påstand, at borgerskabet burde være fri for denne unødvendige tiltale.

Byfogeden henviste sagen "til min overdommer" med den begrundelse, at magistraten ikke straks havde indbragt sagen for retten, da den af Iver Vind blev henvist dertil, og at kongens forordning desuden udtrykkeligt havde påbudt, at alle de sager, der opstod i

anledning af det fjendtlige indfald i Jylland, "inden år og dag skulle gøres anhængige ved landstinget eller hos bisperne".

[Side 64]

1637. Den lille kirke Sankt Olai, som var ved at falde sammen, efter at menigheden var lagt ind under Sankt Clemens Kirke, blev istandsat på bekostning af rådmand Hans Christensen og købmand Anders Lydrichsen[1]), dog kun for så vidt som den kunne give ly mod det barske vejr, når der blev holdt ligprædikener[2]).

Den 24. maj 1641 slog lynet ned i domkirkens spir og brændte spir, klokke og hele taget[3]). Et spir blev siden ikke opført, men tårnet blev dækket med en slags kuppel. Også de to små østtårne har efterhånden mistet deres høje, zirlige spir.

1644. Man skulle tro, at jo nærmere begivenhederne rykker os, jo klarere ville de vise sig for synet, og jo lettere ville det være at belyse de dunkle punkter. Alligevel må jeg tilstå, at det materiale, der står til min rådighed, er næsten lige så fattigt på oplysninger om dette års højst

[1]) Pontoppidan, Ann. eccles., del 4, s. 276.

[2]) Anders Lydrichsen og efter ham hans enke Maren Clemensdatter havde i en lang række år værgemålet for dette kapel og holdt det vedlige, hvorimod de også oppebar afgiften for de lig, der blev begravet dér. Derfor anlagde enkelte medlemmer af magistraten og en del borgere sag mod Maren Clemensdatters arvinger, der ved en kommissionsdom blev dømt til at betale 1000 rigsdaler til samme kapel som erstatning for det oppebårne; disse 1000 rigsdaler kom siden ved kongelig resolution domkirken til gode.

[3]) Nannestad, *Hil. Aarh.*, s. 129.

[Side 65]

vigtige begivenheder, som det var om kejserkrigen.

Hele Jylland var i den største tryghed, da det midt i december 1643 blev skræmt op af sin ro ved efterretningen om, at den svenske feltmarskal Torstensson den 11. december var brudt ind over Holstens grænse og trængte hurtigt og sejrrigt frem[1]).

De danske befalingsmænd søgte i hast at samle folk til at stille op mod den uventede fjende. Således blev det pålagt Aarhus at stille 200 mand.

Den 27. december melder borgmester og råd til landkommissærerne (Niels Krag og Erik Juel), at de havde gjort deres yderste flid for at skaffe 200 raske karle til at møde ved Ry, men trods al anvendt umage havde de kun fået 100 mand, "som vi dog med store penge (foruden en måneds sold, deres madpose og hvad de ellers behøvede, som de fik med) har købt dertil, og som vi nu sender frem med deres officerer" …; og da landkommissærerne havde skrevet, at de hos Wulf Baltzersen skulle udtage, hvad krudt og lunter han havde på lager, og lade det følge med til Ry, havde de taget 19 halve tønder krudt (2576 pund à 26 rigsdaler pr. 100 pund) og 25 bundter lunter (à 2 mark), som de nu sendte.

[1]) Torstensson havde måske en hær på en snes tusind mand under sig. Fr. Sneedorff siger, at hans hær var på 15.000 mand, da han veg fra landets grænser forfulgt af Gallas, og dengang havde han besætninger liggende hist og her i Jylland og hertugdømmerne.

[Side 66]

Ved brev dateret "Viborg i hast fredag den 29. december 1643" skrev Niels Krag til borgmester og råd, at de efter ordre fra rigsmarsken (Anders Bille) ufortøvet "ved nat og dag" skulle sende alt det ridetøj, de kunne skaffe, til skansen ved Middelfart Sund (Snoghøj); det opregnes: "sadler med tilbehør, sadelgjorde, forbøjle, stigremme, stigbøjler, stænger og hovedtøj"; og inden næste dags aften skulle de underrette ham om, hvor mange de kunne tilvejebringe. Desuden skulle de hos sadelmagere og remmesnidere bestille og lade forfærdige så mange feltsadler til dragoner, som de i en fart kunne få færdige osv. Uden på brevet havde han skrevet "ganske ilsomt" og *cito, cito, citissime* (hurtigt, hurtigt, allerhurtigst); alligevel havde hans kurer givet sig god tid, eftersom magistratens påtegning viser, at brevet først den 31. december kl. 5 om eftermiddagen var blevet afleveret ved Anders Nielsen i Brendstrup.

Således er alt dette sadeltøj utvivlsomt kommet for sent; for som bekendt stod Torstensson allerede i de første dage af januar foran skansen ved Middelfart, hvor rigsmarsken lå med nogle tusinde mand. Det varede heller ikke længe, før den faldt. Den lille flok ryttere, som Jylland kunne sætte op mod den indtrængende fjende, 1500 mand, blev også hurtigt fejet af marken, og således lå Jylland åbent for fjenden.

Allerede den 16. januar 1644 var Aarhus besat af to svenske regimenter, Polach og "Pensen"

[Side 67]

(Penz?), formodentlig under oberstløjtnant Horns kommando[1]).

Det første spørgsmål var nu brandskat. Hvor meget byen dengang måtte betale, ved jeg ikke, men det kan nogenlunde sluttes af følgende oplysninger. Ud over at man naturligvis tog alle de penge, som byens kasser indeholdt, og hvad de velhavende frivilligt ydede, udtog man 1130½ lod sølv af biskop dr. Morten Madsens dødsbo, og man lånte 500 lod sølv hos hans svigersøn, hr. Christen Nielsen Friis.

Desuden havde Anders Lydrichsen udlagt 4000 rigsdaler.

De nævnte summer er dog vel kun den mindste del af kontributionerne; i hvert fald er det kun lidt af, hvad denne besættelse kostede kommunen.

Svenskerne blev, som det synes, uforstyrret her i byen til hen i juli, da Torstensson på grund af den kejserlige general Gallas' fremmarch og indrykning i Holsten måtte trække sine udsendte korps til sig; dog efterlod han en svag besætning flere steder her i Jylland og navnlig i Aarhus[2]).

[1]) Akter i sagen Kirsten Dochters (dr. Morten Madsens enke) og hendes søn osv. mod Erik Grubbe og konsorter.

[2]) Ved afmarchen måtte der igen betales kontribution. Trine, salig Folmer Thomsens, forhenværende apotekers enke, fremkom i 1672 med et krav på afdøde borgmester Christen Carlsens arvinger på 64 lod sølv eller deres værdi, 3 mark pr. lod, ifølge obligation af 18. juli 1644. Da denne dag stort set svarer til afrejsens dato, er sølvet rimeligvis brugt ved den lejlighed.

[Side 68]

Slange fortæller, at skansen ved Aarhus den 17. august 1644[1]) blev indtaget af danskerne; de officerer, der fandtes dér, blev taget til fange sammen med 70 soldater, og 30 skuder, der tilhørte dem, samt to nybyggede fartøjer blev taget som bytte.

Til denne affære hører måske følgende udsagn af nogle vidner om Møllekirkegården i 1689: "Da oberst Brockenhuus i den gamle svenske fejde gjorde indfald her i byen mod svenskerne, blev to svenske ryttere, som blev skudt ihjel, begravet på samme kirkegård."

At disse to svenskere er faldet i en træfning, hvor danskerne definitivt beholdt overhånden, synes at fremgå af, at de blev begravet på Møllekirkegården – en grund ved møllen (ved møllerens have), hvor man plejede at begrave fremmede tiggere, selvmordere og lignende.

Samme år, i oktober, kom en lille afdeling af den svenske hær igen ind i Holsten og

[1]) *Christian IV.s Historie*, s. 1252.

Da den våbenstilstand, der gik forud for den fred, som blev sluttet den 13. august i Brømsebro og afsluttede denne krig, blev indgået den 7. august, og der som Slange bevidner samme dag gik breve til alle befalingsmænd om at standse fjendtlighederne, er dette sted et godt bevis på den langsomhed, hvormed breve og ordrer blev befordret, selv efter postbudenes indførelse.

[Side 69]

Jylland under anførsel af Helm Wrangel, kaldet "den gale", som slog lejr ved Randers og holdt sig dér til hen i januar året efter, da han begav sig til Holsten.

At Aarhus ikke er gået ram forbi ved denne lejlighed, er meget sandsynligt, men jeg har ingen oplysninger herom.

Den 2. november 1645 udgik et regulativ på 19 poster om, hvordan man skulle forholde sig med de stridigheder og uenigheder, der kunne opstå efter fjendernes bortdragning, og som nok kunne være så vigtige, at de måtte påtales; dog måtte de ikke forfølges med den strenge ret: "Og en del dog deraf findes at være af den betydning og vigtighed, at de ikke kan lades ustraffede, som det skete efter den sidste kejserlige krig" ….

Kort efter kom to kongelige kommissærer, Mogens Bille og Peder Reetz, hertil for at undersøge, i hvilken tilstand fjenderne havde efterladt byen.

Ved brev dateret Aarhus den 21. december samme år har Rasmus Jørgensen, brolægger i Kolding, givet magistraten kvittering for at have modtaget "deres og Aarhus bys erklæring om, hvad brøstfældighed nævnte Aarhus by er kommet i i fjendernes tid", hvilken

erklæring han lover at levere til "hr. Mogens Bille, slotsherre på Koldinghus Slot, uden skade for dem i alle måder". – Til bekræftelse underskrev Jacob Nielsen og Anders Pedersen, borgere i Aarhus, og

[Side 70]

udstederen satte sit bomærke derved. Denne beretning fra magistraten har desværre ikke kunnet findes.

Som før sagt havde den velhavende Anders Lydrichsen udlagt 4000 rigsdaler i brandskat, men det holdt meget hårdt for ham at få sine penge igen, idet enhver, der troede nogenlunde at kunne slippe, trak sig tilbage og vægrede sig ved at rykke ud med sin andel, da faren var ovre. Han måtte derfor søge sine penge ved retten og havde fået en kommission til at dømme i sagen.

Ved brev dateret Aarhus den 22. februar 1650 har 48 borgere i Jesu navn givet deres medborgere Rasmus Pedersen Thestrup og Søffren Sørensen fuldmagt til at begære kongelig stævning "angående de 4000 rigsdaler i brandskat, som blev lovet til de svenske officerer af Aarhus by i den forrige svenske fejde, og af borgerskabet; nu i stedet fordres derfor 7766½ rigsdaler 1½ ort og 9½ skilling, hvorved borgerskabet mener, at der sker dem uret". Desuden må disse to mænd gøre og lade i sagen, så vidt lov og ret tillader …. "Til vidnesbyrd har vi, som kan skrive, underskrevet med egen hånd, og vi andre, som ikke kan skrive, har trykt vore signeter under og sat vore mærker." Der var 14, som brugte bomærker eller segl eller forbogstavet i navnet; de øvrige 34 skrev navnet fuldt ud.

I 1652 lod rådmand Anders Lydrichsen et indlæg osv. oplæse og påskrive angående den brandskat, han

[Side 71]

havde udlagt for borgerskabet "under de svenske fjenders indfald"; betaling for dette forskud var tilkendt ham ved kommissærernes dom og nu ved Kongens og Rigsrådets dom.

Så meget om den svenske krig.

I rådstueprotokollen findes følgende notits:

Torsdag den 16. oktober 1651: "Borgmestre og råd aftalte med deres medbroder Hans Jostsen, borgmester, at de ikke ville have nogen aviser hertil Aarhus by efter førstkommende allehelgensdag og heller ikke efter denne dag ville betale nogen postbudpenge derfor, eftersom tiden indtil da var klaret og betalt, hvilket nævnte Hans Jostsen lovede at besørge."

1653. Frants Mortensen, en bondekarl, fandt et smykke af guld på Tiset Mark (anneks til Viby, nu Thiset) på en gårds grund, som tilhørte bispen og kapitlet; det vejede 45 lod.

Torsdag den 16. november 1654 mødte skipper Søffren Stigsen for magistraten. Han skulle sejle til København med kongens korn fra Silkeborg Len og forpligtede sig til ikke at komme til Aarhus ved hjemkomsten, før han havde fået lensmandens tilladelse. (På grund af pesten.)

Samme dag påbød de velvise borgmestre og råd alvorligt, at borgerskabet her skulle lade gaderne og strederne uden for deres døre og gårde rengøre,

[Side 72]

så fremt de ikke ville pantes derfor og tiltales tilbørligt, som det sig bør.

Bertel Søffrensen og Carl Nielsen, hørere (lærere) ved Aarhus latinskole, Clemend Rasmussen, studiosus, og Albert Hansen Skot (skrædder) havde tiltale mod Rasmus Pedersen, "skoleperson" her, fordi han havde sagt, at der skulle laves en nidvise om dem, der kom til Thomas Schotts datters bryllup, og derved skræmt alle gæsterne fra at komme.

1656. Da det var befalet, at der i de købstæder, hvor der ingen toldbod, pakhus og vejerbod var, skulle opføres en sådan, og at der desuden skulle indrettes en slagterbod, lod borgmester og råd de 24 borgere kalde til rådhuset. De mente, at en toldbod osv. bedst kunne indrettes "i Kræmmerhuset ved åen", og en slagterbod ved rådhusets nordre ende.

Vi kommer nu til Frederik 3.s uheldige krig med Sverige.

I 1657, om jeg ikke tager fejl den 7. september, rykkede svenske tropper ind i Aarhus. Om grev Königsmarck kommanderede her lige fra begyndelsen, ved jeg ikke, men i 1658 forekommer denne general ved flere lejligheder som befalingsmand her i byen. Således har han den 19. marts 1658 udstedt et sauvegardebrev (beskyttelsesbrev) (Bispearkivet, 1. reol, fol. 114, nr. 25) for kapitlets bønder, "som hidtil har været under svær kontribution", da freden nu er sluttet og al

[Side 73]

fjendtlighed ophørt; man skal derfor lade dem være ubesværede og uplyndrede, og er der nogle ryttere indkvarteret hos dem, skal de straks flyttes til andre.

Grev Königsmarck kalder sig "Hans kongelige majestæts og Sveriges krones bestallede oberst til hest og fods, C.O. v. Königsmarck". Den sluttede fred (26. februar 1658 i Roskilde) forhindrede ikke grev Königsmarck i at opkræve kontributioner og selv begå voldsomheder for at få dem inddrevet. Således (rådstuens justitsprotokol 1664) lod han den 23. april 13 borgere arrestere hos rådmand Jens Lassen for at pine kontribution ud af dem[1]). De udstedte en obligation til Michel Wilder i Lübeck på 1000 rigsdaler in specie (i mønt) "på vore egne og menige Aarhus bys indbyggeres vegne ….. som han nu i vores høje nød og arrest på menige Aarhus bys indbyggeres vegne for at befri os så godvillig efter vores

[1]) Måske har svenskerne da stået i begreb med at forlade byen. Når et fjendtligt korps ankommer et sted, tager det, hvad det kan overkomme af penge og kostbarheder, i bedste fald som en aftalt kontribution. Mens det opholder sig samme sted, suger det så småt marven ud af borgerskabets knogler, men lader det dog beholde kræfter nok til hele tiden at kunne yde noget. Når det så endelig kommer til en ikke alt for pludselig afrejse, søger det ved en kraftanstrengelse at suge den sidste marv til sig.

En sådan kraftanstrengelse fra grev Königsmarcks side har dette utvivlsomt været.

[Side 74]

indtrængende begæring har undsat og forstrakt os med" ….. De lovede at betale til førstkommende Sankt Hans med 2 måneders rente.

Men menige indbyggere var langtfra sindet at godkende deres 13 medborgeres aftale; tværtimod, da betalingen siden blev forlangt og skulle fordeles på byen, erklærede størstedelen af borgerne, at de intet betalte, og først efter en højesteretsdom i 1665, en kongelig resolution af 10. august 1666 og, så vidt jeg ved, militær eksekution i 1667 lykkedes det at få denne sum tilvejebragt, som nu var steget til 1734 daler 3 ort.

Omtrent samtidig og til samme brug optog byen et lån hos Schröder i Hamborg, hvis størrelse jeg dog ikke kender, ligesom jeg overhovedet intet har fundet om, hvad dette overfald har kostet byen, ud over hvad jeg her har meddelt.

Rådmand Jens Lassen, formodentlig Jens Lassen Borum, far til lektor Lauritz Bording, som utvivlsomt havde forhandlet dette lån hos Michel Wilder og blev søgt af ham for betalingen, krævede ud over nysnævnte sum ifølge sin regnskabsbog 155 rigsdaler af byen, som han havde udbetalt til grev Königsmarcks tjenere, eksekutionsryttere, gevaldigere osv., og desuden en godtgørelse for de borgere, der havde siddet i arrest hos ham[1]).

[1]) Rådmand Jens Lassen havde i 1668 tiltale mod Christen Christensen, stiftsskriver over Viborg Stift og ri-

[Side 75]

Den samme fremgangsmåde, som grev Königsmarck brugte mod hine 13 borgere, synes man også at have benyttet over for enkeltpersoner. Således beviste Rasmus Pedersen Teglgaard den 5. juli 1666 med rådstuevidne, at fjenderne under det sidste fjendtlige overfald havde sat ham ind i et skab i hans eget hus for kontributionens skyld; dér sad han en hel dag, og da han kom ud, flygtede han og skjulte sig i syv dage hos maleren Claus Weggener. Derefter fik fjenderne fat i ham igen, og han måtte give dem, til de var tilfredse.

Mens han var borte i skjul, havde fjenderne brudt skabe og gemmer op hos ham og taget hans tøj. Han blev derved ruineret og klarede sig siden som prokurator her i byen.

Hvor længe svenskerne blev her, ved jeg ikke. I *Danske Magazin* (bd. 1, s. 224) finder man blandt Jacob Matthiesens optegnelser, at en svensk kornet den 17. juni 1658 har foræret ham 20 karusser, og den 4. september har fyrstens kammertjener fra

defoged på Silkeborg, for 14 sletdaler 2 mark, som han på hans begæring havde forstrakt ham med den 2. juni 1658, da han efter befaling af Hans Excellence hr. generalløjtnant Gyldenløve skulle udrede en måneds proviant til folkene på Hans Excellences jagt.

Skipperen på *Søormen* havde kvitteret for en måneds kost: 5 sletdaler for sig selv og 8 sletdaler for to bådsmænd, og skipperen på *Den hvide Ørn* for 1 rigsdaler, som han ville betale, når han kom fra Kalundborg.

[Side 76]

Darmstadt, formodentlig i svensk tjeneste, foræret ham 100 østers. Måske endnu i september eller dog kort efter måtte svenskerne vige for de allierede hjælpetropper under Czarniecki, grev Sporck og kurfyrsten af Brandenburg.

I sommeren 1659 kom en afdeling af den svenske flåde her på bugten og ankrede op ud for byen. Mens flåden beskød byen, blev mandskab sendt på både ind i havnen, hvor de med brandkranse osv. satte ild til de fartøjer, der lå dér, og derefter til en del huse i byen, indtil en deputation til den fjendtlige admiral med løfte om en stor brandskat fik gjort en ende på denne rædsel. Det følgende brev, som formodentlig er skrevet til generalkommissariatet, belyser denne begivenhed nogenlunde og viser især byens forsvarstilstand på den tid.

Højædle og velbårne herrer, gunstige venner og fromme patrioter.

Vi har fundet det rådeligt og nødvendigt på denne bys og dens indbyggeres vegne på det ydmygeste at andrage over for de højædle og velbårne herrer, hvorledes byens havn og den ene side af byen er bygget ud mod åben sø uden nogen mur, bolværk eller andet sådant, som kunne være til beskyttelse mod fjendtligt anfald; ja, også ved havnen og uden for bolværkerne er der temmelig dybt, så man med alle slags skibe kan lægge sig tæt ind og springe i land med folk og heste. Byen ligger heller ikke inde

[Side 77]

i nogen fjord eller bag rev, som næsten alle andre byer i Jylland gør, og har derfor ikke samme fare for anfald med skibe som dette sted. Det er for omtrent 15 eller 16 år siden erfaret med stor skade og bliver sent glemt, da vore så ofte skadelige naboer, svenskerne, med en del orlogsskibe og andre fartøjer lagde sig for anker her uden for havnen og under uophørlig kanonade fra deres kanoner roede i land med både og med brandkranse og begkugler stak alle skibe, som var i havnen, i brand og ødelagde dem, og gik så videre op i byen og satte ild på det ene hus efter det andet og blev ved med at beskyde husene med utallige skud, mens branden stod i fuld flamme, så ingen skulle komme til at bjærge eller slukke, indtil nogle gode folk, gejstlige og verdslige, påtog sig at fare ud til admiralen og med bøn og stor brandskat fik lov til at slukke. Så en del af de ejendomme, der da brændte, står endnu øde, og mange er blevet fattige derover. Og endda stod der på samme tid to kompagnier polske ryttere her, som dog gjorde lidt eller ingen modstand, men satte sig bag det murede hus, som nu er Magasinhuset[1]), muligvis fordi de

[1]) Dette hus var Trods Katholm, og det var utvivlsomt med henblik på denne begivenhed, at man i en periode derefter kaldte haven bag justitsråd Sørensens hus "Polakhaven", fx i et skøde fra 1744 på den grund, hvor justitsråd Lang nu bor.

[Side 78]

ikke havde noget nærmere ved stranden at trække sig tilbage til. Og det synes, at denne skade næst Guds hjælp nogenlunde kunne være forebygget, hvis stedet havde været forsynet med et batteri og nogle få kanoner. Da der samtidig er overbragt os en nådigst befaling fra Hans Kongelige Majestæt om at sætte borgerskabet i kompagnier og indrette strandvagt, og da vi desuden har hørt, at det ovennævnte rygte om vore naboer er begyndt, har vi med alle indbyggeres hjælp på begge sider af havnen påbegyndt at opkaste en skanse

eller en halvmåne af jord og tørv og palisader, og fortsat dermed, så vidt vinteren og frosten ikke har forhindret det. Den er dog blevet sådan, at borgerne kan stå i den og holde vagt mod et angreb, indtil den til foråret bedre kan færdiggøres. Nu må I, gode herrer, i jeres høje forstand overveje beskaffenheden heraf, og hvilken modstand en bøsse eller musket kan gøre mod skibes angreb, med mindre der også er nogle svære kanoner til forsvar af reden og havnen. Hvis det derfor nådigst måtte behage Hans Kongelige Majestæt, at vi ved de gode herrers omhyggelige forsorg måtte forsynes med nogle få jernkanoner, om ikke flere så seks, så der kunne lægges tre på hvert batteri, med tilhørende lavetter, kugler og krudt og en konstabel[1]). Kanonerne må være på 6, 5, 4 eller mindst 3 pund; de nuværende skibe tager det vel ind. Fra

[1]) Denne begæring blev bevilget, og byen underholdt en eller to kongelige konstabler, så længe krigen varede.

[Side 79]

vor side skal intet blive forsømt, hverken med vagt eller arbejde, efter vor ringe evne. Her er ellers stakit over til fjendernes havn, som de gode herrer selv bedre ved, og færgeløbet går også dagligt herimellem, så det synes ikke rådeligt, at havnen i et sådant tilfælde skulle være helt blottet og åben. Denne lejlighed har vi ikke kunnet undlade at anmelde, idet vi befaler de højædle og velbårne herrer under den Højestes varetægt og anbefaler os med hele byen i deres gunst og velvilje. Aarhus den 25. januar 1676, forblivende stedse

de højædle og velbårne herrers tjenstvillige
borgmestre og råd.

Uden adresse. (Rådstuens kopibog F. a. 1, fol. 82.)

Det er utvivlsomt denne affære, som det sagn, der går her, sigter til. Man fortæller nemlig, at det engang skete, at en flok svenskere gik i land og tog en borgmester til fange, der boede i Middelgade og stod i sit hus lænet mod den nederste, lukkede halvdør ud til gaden; de førte ham om bord med sig og tvang siden borgerskabet til at løse ham ud med en sum penge. Nogle tilføjer, at denne borgmester var Søren Michelsen Gylding. Men i denne mands tid skete utvivlsomt intet sådant. Ganske vist levede han på en tid, da Danmark havde krig med Sverige (1709-1719); men i den krig skete der, så vidt jeg ved, ingen landgang her, og Søren Michelsen var heller ikke borgmester dengang. Han blev nemlig rådmand

[Side 80]

1725 og borgmester 1736, altså længe efter freden. Desuden boede han næppe i Middelgade, selv om han ejede et hus dér, som stødte op til Sankt Olufs kirkegård. Han boede snarere i Paradis i Studsgade.

Købmand Hans Raae ejer et maleri af borgmester Anders Lydrichsen og hans hustru, malet 1650, da han var 53 og hun 40 år. På dette maleri har man mindst 100 år senere, som skriften viser, ladet male følgende notits: "Anders Lydrichsen og Maren Clemensdatter. Borgmester i Aarhus, som anno 1659 blev taget af svenskerne om natten og ført ud på reden, men straks derpå udløst af borgerskabet igen."

Denne mand boede i Middelgade, så vidt jeg ved i købmand Nørregaards gård, og det er rimeligt, at han som en af byens rigeste og mest ansete mænd har været med i den deputation, der drog ud til den fjendtlige admiral, da byen som ovenfor nævnt blev truet med total ødelæggelse. Lige så rimeligt forekommer det mig, at admiralen har beholdt ham, eller – hvis han ikke var med – har forlangt ham som gidsel[1]), da hans navn og kredit utvivlsomt var

[1]) Herimod kunne vel indvendes, at borgmester A. Lydrichsen med familie drog til Kalundborg, da svenskerne nærmede sig i 1657; men det er naturligt, at en mand med så betydelige forretninger måtte søge hjem så hurtigt som muligt. I hvert fald er han sikkert vendt hjem, da svenskerne var draget bort.

[Side 81]

vidt udbredt. Og således kunne borgerne siges at have udløst deres borgmester med en stor sum penge ved at betale brandskatten. Det havde de dog sikkert ladet være, hvis sagen kun havde angået borgmesteren alene, om ikke af anden grund, så fordi han var mand for at løse sig selv.

Hvad svenskerne ellers har øvet af fjendtligt i denne krig, hørte krigen til, var altså i sin orden og er derfor tilgivet og glemt; brandenborgerne huskes kun endnu for det kendte ukrudt, som man beskylder dem for at have ført herind i deres foder, og om de kejserlige ved man slet intet. Men polakkerne, disse grusomme, tøjlesløse røvere, lever endnu efter næsten 200 års forløb i rædselsfuld erindring.

At jeg alligevel ved lige så lidt om polakkernes færd her i byen som om begivenhederne i de foregående krige, skyldes den omstændighed, at tingbøger osv. mangler for et langt tidsrum, og at andet historisk stof ikke har kunnet opspores. De følgende notitser er taget fra hospitalets regnskab for den tid, men der er ikke synderlig oplysning at hente deri[1]).

[1]) Hospitalet, der ellers plejede at have flere hundrede, undertiden flere tusinde rigsdalers overskud, led så meget i denne krig, at det i 1657 havde et underskud på næsten 1000 daler; i 1658 steg underskuddet til næsten 3500 daler, og i 1659 og 1660 oversteg det endda 5200 daler. Dette store underskud skyldtes dels ekstraordinære udgifter, dels et fald i indtægterne, som nu flød i andre kanaler. Indtægterne plejede ellers at beløbe sig til 3 à 4000 daler, undertiden næsten 5000; men i disse år beløb de sig kun til nogle få hundrede daler, fx i 1658 kun 422½ daler.

Da hospitalet næppe har lidt mest, kan man af det anførte omtrent slutte sig til, hvad det hele led, mens landet var besat af fjenden, og endnu mere, da vore overmodige forbundsfæller regerede.

[Side 82]

"1658 givet to polske fanebærere, som med vold slog hospitalets port og lås i stykker og satte 12 heste i stalden og selv med deres folk tog kvarter i hospitalets stue, 20 rigsdaler.

Givet pater Pycarsky, for at han ville bede og opnå hos general Czarniecki, at hospitalet måtte få salvegarde (beskyttelsesvagt), som også skete, en guldkrone til 4½ sletdaler.

Ligeledes givet pater Dombrosky 1 dukat, 3 daler.

Den 17. februar 1659 fik jeg en dragon til salvegarde af general Czarniecki; givet hans kaptajn, som lå hos Jens Lassen, en godtgørelse på 8 daler; vagtmesteren 1 daler.

Fra nævnte 17. februar og til Filip og Jakobs dag (1. maj) derefter er der 10 uger for salvegardens underhold og de heste, han havde hos sig, 6 mark om ugen, hvormed jeg dog ikke kunne holde ham og hans daglige gæster med brændevin, øl og tobak, samt havre og hø til hans heste. Herudover har jeg efter hans kaptajns befaling givet salvegarden en ny kjole

[Side 83]

til 8 daler; en ny grå hat til 5 mark; en ny hørgarnsskjorte 6 mark; en ny kåbe til 3 daler.

Fra den 1. maj og indtil den 17. august, da den polske salvegarde marcherede bort, er der 15 uger for samme mands underhold, 1 rigsdaler om ugen, i alt 22½ daler. Den første salvegarde, ved navn Bertel, som jeg nu havde udrustet, tog hans kaptajn fra mig og gav mig straks en anden igen, som blev hos mig, indtil de marcherede ud på nævnte tid; da måtte jeg også give ham 1 par nye støvler til 5 sletdaler og 1 ny grå hat til 1½ sletdaler; givet ham i penge 6 sletdaler."

Formodentlig drog de bort den 17. august, da salvegarden forlod hospitalet. Ret længe derefter kan de ikke have været her; for omtrent på denne tid begyndte man at samle stridskræfterne mod svenskerne på Fyn, og polakkerne var med i slaget ved Nyborg, der stod den 14. november.

Ifølge et sagn har polakkerne lært vores bønder at brænde brændevin, hvilket heller ikke ligefrem er noget at takke dem for.

For at man kan gøre sig et begreb om, hvordan det så ud her i byen efter alle disse ulykker, skal jeg meddele et par uddrag af den nærmeste bytingsprotokol, der findes, nemlig den for 1667. Det havde været let at øge disse beviser betydeligt, både for dette og de følgende år, men jeg har ment, at disse var tilstrækkelige som en prøve.

[Side 84]

Hvordan det så ud i stiftet, vil man til dels kunne se af bilagene, som indeholder det meste af, hvad Bispearkivet har om denne sag.

Søren Frackers hus var pantsat i 1653; nu, efter mandens død, så det i 1667 således ud ifølge tingsvidners udsagn:

"Ved gaden, som er 9 fag hus, som står til at falde, som er helt uden døre; lofter uden 16 gamle, formuldede deller over storstuen, og 13 stykker over lillestuen; skorstenen er indvendigt for en stor del faldet ned, stenene borte; væggene for en stor del helt borte, og de andre for den største part revet ned og fordærvet (lervægge); skillerummene for største delen helt borte. For enden af samme hus har der været et bryggers og bageri, som er helt øde og borte, undtagen to gamle bjælker og tre stolper, som står i nordsiden. Et sidehus til gaden, som er 6 fag, står helt til at falde, størstedelen uden vægge, løsholter, helt uden loft,

døre, vinduer; tømmeret forrådnet. På samme to huse hænger omtrent en del formuldede sten. Endnu 8 fag hus nord i gården står til at falde, helt uden overloft, vægge og skillerum. Øst i gården ligger nogle formuldede ledstykker, som der har stået hus på, og det er øde. Der har stået et hus

[Side 85]

sønden i gården, 4 fag; der findes intet af det, undtagen 3 gamle afbrudte stolper i den søndre side og 3 stolper i den vestre gavl, og ledstykkerne under samme hus er forrådnede osv."

Det hele med gårdens jord blev vurderet til 250 sletdaler. (Bytingsprotokol H. a. 5, fol. 15.)

I et overslag fra samme år findes blandt den reparation, der skulle udføres på en forfalden gård her i Aarhus, staver og ler til væggene.

Samme år blev der holdt syn over Palle Ibsens hus i Fægyden, der stod "skævt og for længe siden var faldet ned", hvis det ikke havde ligget klemt inde mellem Maren Clemensdatters boders østre ende og Jens Pedersens huses vestre ende. Det blev vurderet til 50 sletdaler.

Samme år omtales en øde ejendom i Vestergade og en over *den nye* bro ved Mindet.

Samme år blev næsten 300 skatteydere, der var kommet i restance, indkaldt.

Den 14. oktober 1660 var Aarhus' deputerede ved herredagen, den nysnævnte borgmester Anders Lydrichsen, med i det grønne gemak for at rådslå om en forfatning i det nye arvemonarki; dog var han ikke blandt de "klubfortrolige"[1]), skønt han

[1]) Spittler, *Geschichte der dänischen Revolution im Jahre 1660*, s. 145.

[Side 86]

kunne være personligt kendt af kongen, da han to gange før, både ved hyldningen og ved kroningen, havde været deputeret for Aarhus.

1665. "På grund af det overflødige drukkenskab, mord, vold og overlast, som for kort tid siden var begået af nogle soldater" .. blev "Elias Trommeslager" beordret til at gå rundt om aftenen kl. 9 og ved trommeslag forbyde al ulovlig ølsalg.

I 1669 blev mester Niels Krog, rektor for skolen, sagsøgt af nogle borgere i Grenaa på vegne af sin kone, Gjertrud, hvis første mand, borgmester Christen Jensen, i 1659 efter ordre fra rentemester Mogens Friis havde taget 133 favne enkelt brænde à 1 sletdaler pr. favn hos disse borgere i Grenaa og ladet det indskibe sammen med 500 favne brænde fra Kalø gods i fem hollandske orlogsskibe og en læsøskude, som lå ud for Grenaa, og som derpå førte brændet til København til Kongens fornødenhed. Nu søgte nævnte borgere Gjertrud, forrige Christen Jensens, om betaling, da regeringen sandsynligvis intet lod dem få.

1672. Skipper Peder Gylling skulle den 5. december være mødt på tinget, men der blev fremlagt bevis for, at han var rejst til Ringkøbing for at få revanche over den skotske kaper, der havde påført ham den skade, som hans sag med medrederne var opstået af. P. Gylling havde nemlig, så vidt jeg tror samme år, ført et skib med ladning til Trondhjem

[Side 87]

og dér efter mundtlig aftale med sine medredere solgt begge dele. Han tog søvejen hjem med pengene, men var så uheldig at blive opbragt af en skotsk kaper, som tog pengene fra ham eller en god del af dem. Da Peder Gylling nu kom hjem med et så dårligt regnskab, ville medrederne ikke vedkende sig, at de havde givet ham fuldmagt til at sælge, og søgte ham for fuld erstatning. Nu traf det sig så belejligt, at samme skotske kaperfører – jeg ved ikke i hvilken egenskab – var kommet med en kaptajn Wm. Hors og var strandet ved Ringkøbing. Derhen var P. Gylling nu ilet for at få fat på nævnte kaper og få ham stillet for retten her til skadeserstatning osv.; men af følgende uddrag af rådstuens justitsprotokol vil man se, hvor dårligt det lykkedes ham. Den 17. januar 1673 beviste købmand Lauritz Forsen fra Vlieland nemlig med rådstuevidne, at en løjtnant Thomas Frissel – som med kaptajn Wm. Hors fra England var strandet ved Ringkøbing og efter borgmester og råds dom i Ringkøbing var transporteret til Aarhus for at stå til ansvar, fordi han året i forvejen havde opbragt et skib herfra til Skotland – havde slået sig sammen med en del strandede engelske matroser, som han havde truffet her på gaden, og den 16. december kl. 11 om aftenen var gået ned til det nordre mindehoved, havde bemægtiget sig en fattig fiskers båd og var roet om

[Side 88]

bord i Linert Claßens galiot fra Vlieland, som netop lå lastet og sejlklar på reden. Her havde han og hans følgesvende, mens skipper og købmand og en del af folkene var i land, kappet trossen og var gået under sejl med de fire hollandske matroser, der var om bord.

I disse år hændte det ellers flere af byens skibe at lide overlast af skotske kapere. Således beviste en skipper og borger i 1674, at han året før på hjemrejsen fra Trondhjem var blevet opbragt af to skotske kapere, skønt han havde kongelig søpas, og havde måttet betale dem hver 10 rigsdaler for det skud, de skød efter ham; desuden havde den ene kapers folk taget proviant osv. fra ham for 32 rigsdaler, deriblandt 4 lispund laks for 4 rigsdaler, 4 lispund rotskær (tørfisk) for 2 rigsdaler, 1 tønde torsk for 4 rigsdaler og 1 tønde sild for 5 rigsdaler; den anden kapers folk tog køkkentøj og en pertline (et tov) for i alt 34 rigsdaler.

Den 14. september 1676 stævnede Jens Prip, handskemager, sin kone for retten, fordi hun tirsdag den 12. september i domkirken havde overfaldet hans mor med hug og slag.

Den 7. januar 1677 strandede en krejert (et lille fartøj) ud for Sankt Olai Kirkegård.

Den 1. september 1685 forliste en krejert tilhørende rådmand Jens Basballe og Dynes Pedersen, vært, der netop var kommet hjem fra Frankrig med salt, vin,

[Side 89]

brændevin osv., lige da den ville løbe ind i havnen og allerede var i havnemundingen. Den blev slået helt i stykker af en heftig storm, der kom op. Den har sandsynligvis ikke kunnet flyde ind, og så er uvejret kommet over den.

Den 16. september 1685 stadfæstede rådstueretten en bytingsdom over Rasmus Hesteskærer, kaldet "Hvide Ras", hvorved han var dømt fra livet, fordi han i Hjortshøj for ti år siden havde dræbt sin stedfar med en degen (kårde), fordi han i seks år havde levet med

en kvinde og fået tre børn med hende uden for ægteskab, og fordi han i mellemtiden havde holdt sig fra skrifte og altergang.

Samme år holdtes for første gang det marked i oktober, som var bevilget i stedet for det da afskaffede Sankt Olai marked. Formodentlig er Hvide Ras blevet henrettet på markedsdagen; for endnu i dag kaldes det marked, der holdes i oktober, Hvide Ras' marked.

I 1686 havde man fået fat på en slem heks, Karen Madsdatter, der havde vovet at øve sine troldomskunster på den konstituerede byfoged, Jens Lauritzen Bjerre, som hun forgjorde så ubehændigt, at han døde af det. Som sædvanligt tilstod hun og blev på grundlag af tilståelsen dømt til bål og brand.

Denne heksesag vil få sin plads et andet sted i dette skrift og omtales kun her, fordi det

[Side 90]

utvivlsomt er den sidste proces af den art i Danmark, og fordi den adskiller sig fra de foregående ved, at regeringen nu endelig var kommet så vidt, at den greb ind i sagsbehandlingen, forbød fuldbyrdelsen af dommen og ændrede straffen til en kirkelig revselse.

I 1690 eller omkring da brændte rådmand og vintapper Hans Bendixens gård (farver R. Jahnsens).

Omtrent samtidig brændte apoteket, og fire af apoteker Jac. Gesius' børn brændte inde sammen med en amme[1]). Den begravelse, der findes for dem i domkirken, er indrettet 1694.

Hvis disse to modsatte ender af Store Torv er brændt på én gang, må ildebranden have været meget betydelig. At der omkring den tid må have været noget anseligt for bygmestre at gøre her, kan man slutte af, at på en enkelt dag, 16. februar 1691, tog ikke færre end fem murermestre borgerskab. Af dem var én født i Schweiz, én i Sachsen, én i Kolding, én i Randers og én i Lading.

Samme år tog nogle personer borgerskab på at ernære sig som kalkslagere.

1694 (rådstuens kopibog F. b. 1, fol. 126). Den 15. januar tilbød en Simon Pedersen magistraten inden udgangen af august næstkommende at levere et

[1]) Hertel.

[Side 91]

fartøj konstrueret efter en ny opfindelse, således at det, hvad enten det var stille eller modvind, skulle sejle den bedst sejlende smakke agterud og komme længe før til Kalundborg end noget andet. Fartøjet skulle koste 700 rigsdaler, der skulle betales ved modtagelsen. Det skulle være 50 fod i kølen og 30 fod langt i lastrummet, 6 fod dybt, og med fuld last af heste og stude kun stikke 5 fod; lugerne så store, at karetter kunne sættes ned i lastrummet. Hvis man kun ville bruge fartøjet til passagerer, kunne rummet deles i tre

kamre, hvert med et bord og fire vinduer. Han ville levere alt nyt, med nye sejl, ankre osv. Forslaget blev af magistraten forelagt færgeløbets interessenter, men der kom intet svar.

1698. Skipper Haffnsøe vidnede for rådstueretten, at han førte borgmester Basballes smakke *Rosenkrantz*, da den under en transport for kongen mellem Aarhus og Kalundborg blev erobret og boret i sænk af den svenske admiral Sjöblad.

Den 20. februar, som var fastelavnsmandag 1699, skete en meget tragisk begivenhed. En Anders Murermand i Møllestien, der ifølge præstens attest "forleden anden søndag i advent om natten i et drikkehus i en forargelig drukkenskab er sovet hen", efterlod sig en gravid kone og to pigebørn på 3 og 8 år. Nu fastelavnsmandag kl. 12 middag sendte denne kone sin mor

[Side 92]

ud i byen efter øl for at være uforstyrret, og derpå skar hun halsen over ikke blot på sine egne to børn, men også på tre fremmede børn på henholdsvis 3, 4 og 7 år, som var på besøg hos hende, og til sidst på sig selv. Der var endnu lidt liv i et af hendes egne børn, da folk kom til; det fremmede barn på 7 år og hun selv var ikke farligt såret; de andre var døde. Da byfogeden og hans følge kom, fandt de hende i køkkenet skjult bag et kar med klæder, med en blodig kniv i hånden, hvormed hun truede mændene og sagde: "Kommer du nærmere, skal jeg give dig lige så god en dame [?], som de andre har fået." Da hun var grebet, tilstod hun straks mordet og sagde, at hun havde haft det i sinde siden sin mands død, men skjult det.

Vidnerne udsagde, at hun nogle dage i forvejen havde været som forrykt, havde sagt, at hun var fordømt og skulle brænde i glødende ild osv.; hun havde også talt om sin gæld og hjælpeløse situation.

Hun havde gået til alters otte dage før; dagen før havde hun ladet bede for sig fra prædikestolen som for en syg, og præsten, der besøgte hende efter gudstjenesten, havde fundet hende meget nedslået.

Samme formiddag, som hun øvede denne gruelige gerning, havde præsten Jens Andersen Winding fra Hjortshøj været hos hende og trøstet hende med

[Side 93]

Guds ord, men hun sagde, at det var for sent; der var ingen nåde at vente.

I de første dage efter var hun ligeglad og sløv, mens nemlig hendes ene barn endnu levede; men da det døde efter få dages forløb, viste forbrydelsen sig for hende i hele sin rædsel, og hun faldt i den sorteste fortvivlelse og troede sig forskudt af Gud osv. osv. At hun ifølge akterne var højgravid, vil sige, at hun var i sidste halvdel af svangerskabet.

Knud Børgesen, borger og skomagermester, blev af magistraten beordret til at svare og føre sag på forbryderskens vegne, og han førte hendes sag dårligt nok.

Den 22. maj faldt dommen: I betragtning af de urolige tanker, hun havde været i, skulle hun kun få den højre hånd hugget af med en økse, dernæst på samme måde hovedet, der skulle sættes på en pæl, og kroppen nedgraves på retterstedet.

Gud ved, hvad man ellers havde tiltænkt hende: dette skulle anses for en nådig dom.

1701. 31. januar blev tre tjenestekarle tiltalt, fordi de den 4. juli 1700 havde angrebet auditør Beenfeldt og hans to følgesvende på vejen til Åby, overdænget dem med skældsord og mishandlet dem med hug og slag med høtyve. Den ene karl havde

[Side 94]

slået skaftet af en høtyv over på auditørens ryg. Sagen var den, at auditør Beenfeldt og hans to følgesvende havde fået fat på en af byens tjenestekarle i nærheden af Munkeport og slæbte af sted med ham ud af byen, formodentlig for at bringe ham til et kantonnement på landet og gøre ham til soldat. Da det straks rygtedes, kom de tre karle efter og befriede ham.

1701. Konsumptionen (accisen) for 1699 og 1700, som byen havde forpagtet, havde givet et underskud på 1600 rigsdaler. Magistraten havde forgæves forsøgt at få Rentekammeret til at eftergive underskuddet, og nu blev summen lignet på byen som en skat, der – da det var en restance – straks blev fulgt af en militær eksekutionsstyrke på fem mand. På rådstuen den 2. maj forlangte borgerne nu en forklaring herpå; de forlangte, at regnskab over indtægt og udgift for konsumptionen 1699 og 1700 skulle fremlægges osv. Magistraten forsvarede sig med nogen heftighed uden at opfylde disse krav, og én tilføjede, at amtsforvalteren stod hårdt på inddrivelsen, og at de måtte vente, at hvis de fem udkommanderede ryttere ikke var nok, kunne han let få flere. Over alt dette blev flere af borgerskabet hede i hovederne og højrøstede, og nogle råbte: "Skal vi gribe til våben?" hvortil andre råbte: Ja. Nu tog de mere besindige i magistraten ordet og forlangte borgernes klager i et

[Side 95]

skriftligt andragende. Næste dag overrakte fire borgere en memorial, underskrevet af over 100 personer, til borgmester Michel Michelsen Malling, der dog tog meget dårligt imod dem, hvorfor de fandt sig foranlediget til otte dage efter at indgive en klage til stiftamtmanden med 40 underskrifter.

Magistraten søgte vel at forklare borgerne, at konsumptionen var faldet så dårligt ud, fordi det havde været forbudt at brænde brændevin af rug og hvede; de havde i møllen fået 12 skæpper til tønden, når de lod male osv. Det hjalp alligevel ikke. Kort efter anmodede magistraten Rentekammeret om assistance mod de opsætsige borgere.

Den 25. august 1702 blev det ved et reskript tilladt stiftamtmand v. Plessen (Aarhus Stift) og baron Krag til Stensballegård (stiftamtmand over Viborg Stift) at være kommissærer i sagen på borgernes vegne, med to andre kommissærer på borgmester og råds vegne.

I november 1709 havde magistraten bedt kongen om at låne ti jernkanoner fra Tøjhuset til at forsvare byen med, da den i de tidligere fejder mellem Danmark og Sverige altid har været udsat for angreb fra små og "lumpne" fartøjer.

Den 27. september 1710 sendte borgmester og råd i forening med de 24 mænd en udsending til København med fuldmagt på byens vegne for at

[Side 96]

hente svar på dette andragende, som endnu ikke var kommet. At man sendte en mand alene for denne sags skyld, skyldtes, at der for nogen tid siden var gået en svensk skærbåd ind i Randers Fjord til Udbyhøj færgegård og havde hentet et dansk fartøj ud, som en svensk kaper havde jaget derind; der var sket angreb på Grenaa osv.; men det, der mest havde vakt frygt, var, at man havde fået efterretning om, at en svensk langåre (galej) med kanoner om bord den 25. september forinden havde forladt Grenaa og var sejlet mod syd.

Samme år i marts havde stiftamtmanden ladet bekendtgøre et kongeligt reskript om, at indbyggerne i Aarhus Stift, der ejede heste på mindst 14 palmers højde, skulle sende dem til Fyn, hvor de skulle modtages af officerer, der ville aftale betalingen, "for at hestene ikke skulle blive ejermændene frataget, hvis der skulle forsøges noget fjendtligt indfald" ….

Den 20. april 1711 overrakte stiftamtmandens fuldmægtig magistraten et eksemplar af Kongeloven.

1712, lørdagen før den 14. marts, kørte en mand med sin kone fra Aarhus i et strengt vintervejr. Undervejs for han vild, steg af vognen for at lede efter byen og kom til Nymølle. Konen blev fundet ihjelfrosset på Lisbjerg Mark.

I 1713 blev der indkvarteret svenske fanger fra Tønning her i byen:

[Side 97]

Af baron Strömfelts dragonregiment	820 mand	52 heste
af generalløjtnant Duckers kavaleriregiment	542 —	54 —
	1362 mand	106 heste[1])

I 1718 var magistraten kommet i stor angst, fordi Nordcross, den svenske kaperfører, var undsluppet fra sin arrest. Denne dristige person var tidligere rejst

[1]) Disse krigsfangers situation var utvivlsomt meget ulykkelig. Det barbari, som hvervningsofficererne øvede mod dem for at få dem til at tjene mod deres eget fædreland, var så stort, at rygtet var nået til København. Således forlangte Landetatens Generalkommissariat i januar 1714 (rådstuens kopibog F. a. 3, fol. 306) oplysning af kancelliråd og krigskommissær Nissen i Vejle om den uskik, der flere steder i Jylland blev øvet af hvervningsofficerer mod de svenske fanger, som ikke frivilligt ville tage krigstjeneste: hvordan de overfaldt dem om natten i deres senge og med magt slæbte dem

hen i hvervehusene, og ikke alene det, "men endog skal spærre munden op på dem med magt og derefter hælde dem fulde af brændevin, hvilket strider tværtimod Hans Kongelige Majestæts allernådigste hensigt, at ingen må hverves, uden de frivilligt vil tage tjeneste".

Den 8. april 1715, da de svenske fanger ikke var løskøbt, og den svenske regering intet ville gøre for dem, hvorfor nogle var stukket af, andre havde stjålet både og fartøjer, og atter andre gik rundt i landet og forøvede alle slags uforskammetheder, befalede Hans Majestæt, at de, der kunne arbejde, skulle have kosten eller i stedet 4 skilling og desuden 2 skilling til klæder dagligt; de, der ikke kunne arbejde, skulle have 2 skilling eller to pund brød af amtstuen; de, der ikke ville, skulle sendes til en fæstning for at arbejde i jern osv.

[Side 98]

fra Aalborg til København under foregivende af at være en svensk købmand, og på denne rejse havde han opholdt sig nogle dage her i byen og beset dens beliggenhed, "især dens ringe forsvar til søs", så man frygtede, at han nu, da han var på fri fod, kunne finde på at foretage sig noget mod byen. (Magistratens skrivelse til Admiralitetet.)

I 1722 herskede der en betydelig gæring her i byen, fordi natmand og skorstensfejer Rasmus Madsen havde henvendt sig til stiftamtmanden for at få sine børn undervist, da ingen af de fire danske skolelærere her i byen ville tage imod dem. Stiftamtmanden befalede, at disse børn skulle optages til undervisning sammen med andre borgeres børn. Herover blev borgerskabet forarget, og en del tog deres børn ud af skolerne. Det fik skolelærerne til at fremsætte modforestillinger, som heller ikke udeblev fra borgerskabets side, og til sidst så lærerne sig nødt til at lukke deres skoler.

Den 28. maj skrev biskop Ocksen til stiftamtmanden: "Skolemestrene her i byen har ladet indlevere vedlagte memorial, og da sagen med natmandens børn synes at have bragt hele borgerskabet i oprør og vil få konsekvenser, bør den vel behandles med lempe." Stiftamtmand v. Plessen var alligevel ikke manden, der hverken ville tage hensyn til borgernes smag i den henseende eller

[Side 99]

ængste sig synderligt over den gæring, der var blandt dem. Han udvirkede tværtimod et reskript dateret Jægersborg den 21. august om, at da Hans Majestæt havde erfaret, at indbyggerne i Aarhus havde taget deres børn ud af de danske skoler, der var oprettet dér, fordi skorstensfejer og natmand Rasmus Madsens børn efter stiftamtmandens ordre skulle undervises samme sted, så er det Hans Majestæts vilje og befaling, at nævnte natmands børn ikke må nægtes samkvem med deres medkristne, og det pålægges stiftamtmanden at sørge for, at de lukkede skoler straks åbnes igen osv.

Den 31. august skrev skoleholderne H. Hansen og Peder Madsen Korndrup til magistraten, at de efter Hans Majestæts resolution var befalet at gøre stiftamtmanden en afbigt (undskyldning) for den ulydighed, de havde vist i sagen. De søger deres afsked efter deres tidligere memorial og vil (ellers) rette sig efter Hans Majestæts og den høje øvrigheds ordre; "og da vi to gange er blevet udpantet, beder vi allerydmygst, at Deres Velvisheder

gunstigst vil bære den godhed for os fattige mænd at gå i forbøn hos Hans Excellence hr. gehejmerådet, så vi nådigst måtte få vores udpantede gods igen" osv.

Den 24. september berettede magistraten til stiftamtmanden, at den havde kundgjort Hans Majestæts befaling af 21. august om undervisningen af natmandens børn

[Side 100]

for så mange borgere, som havde villet møde op og høre på det. Siden da lader folk deres børn gå i skole som før, undtagen omtrent 20 familier af gejstlige og de bedre verdslige, foruden en del flere af ringere kår. Efterhånden blev sagen jævnet ud[1]).

I 1724 verserede en noget kuriøs sag for retten mod købmand Hans Jensen Bugtrup, der nogle år før havde købt en toft øst for Brobergs port. Uden tilladelse havde han nu taget byens port ned og flyttet den fire boders længde udad (formodentlig havde han først opført disse fire boder uden for porten, ligesom han siden gjorde med de to gårde); derpå havde han bygget en stor gård (konsul Herskinds?) uden for porten og igen flyttet porten;

[1]) I Randers skete et lignende tilfælde i 1735, da natmanden Gregers Rasmussen henvendte sig til stiftamtmanden for at få sine seks børn undervist, idet de danske skolemestre havde nægtet at optage dem i deres skoler, skønt magistraten havde kaldt dem til rådstuen i den anledning. Stiftamtmanden, som dengang var baron Eiler Holck, afgav den 31. januar 1735 den resolution, at magistraten i Randers skulle træffe den foranstaltning, at hver skolemester fik nogle af natmandens børn til undervisning, "dog sådan at de sættes på et sted for sig selv i stuen eller i et separat kammer, hvis der er lejlighed til det, så de ikke har samkvem med andre skolebørn", medmindre magistraten kunne finde andre udveje for deres undervisning og lærdom.

[Side 101]

til sidst havde han bygget endnu en stor gård uden for porten (købmand Schandorffs) og igen på egen hånd taget byens port ned og flyttet den 78 alen ud.

I 1733 havde man rejst en æresport med levende engle på og i det hele taget i stor stil for værdigt at tage imod kongen. Udgifterne beløb sig til over 350 rigsdaler, men da pengene skulle opkræves hos byens indbyggere, viste det sig, at idéen ikke havde været populær. Den største del trak sig nemlig tilbage, og endnu midt i 1735 var over halvdelen af udgifterne ubetalt. Magistraten havde derfor indleveret en restanceliste til stiftamtet, men jeg tror ikke, at den blev godkendt til udpantning. Det gik ud over de stakkels håndværkere, der havde lavet al den stads, da deres regninger forblev ubetalte.

Om aftenen den 21. januar 1734 opstod der ild i et hus bag Klosteret, ved hvilken lejlighed syv mennesker blev kvalt: mand, kone og fem børn.

I 1741 blev liget af en præst fundet uden for Middelgades port. Formodentlig havde han druknet sig; for han blev begravet på fattigkassens regning og båret bort af vægterne.

Den 4. september 1747, kong Frederik 5.s og dronningens salvingsdag, var der stor jubel – som over hele landet, således også i Aarhus. – Blandt flere sammenkomster i den anledning havde standspersoner,

[Side 102]

gejstligheden og magistraten et gilde i rektorresidensen, og på grund af den illumination og kanonade, der blev brugt, havde man sørget for en sprøjte med tilhørende brandfolk på brandvagt i den tilstødende skolegård. Om aftenen havde en mængde tilskuere trængt sig ind i skolegården, så brandfolkene blev generet og frygtede for beskadigelse af slangen. Da ingen formaninger hjalp, befalede "strålemesteren" at sætte sprøjten i gang, og selv rettede han strålen mod tilskuerne, som derover i stor forvirring flygtede ud ad porten; en mængde blev væltet omkuld, et barn på trekvart år blev borte i trængslen, men blev dog siden fundet uskadt, en kone fik sin hue revet af, mange blev våde osv. osv. To dage efter lod rådmand Mathias Fellumb en af brandfolkene, Søren Thomasen, kalde til sig og prygle grundigt med en oksepisk af en politibetjent, assisteret af Clemen Kandestøber, hvorved han til sidst fik et stort hul i hovedet. Den forurettede, som ikke engang var strålemester, stævnede nu rådmand Fellumb, førte vidner og fik på en memorial, som han selv overrakte, fri proces hos stiftamtmanden osv. osv.; men da sagen var bedst i gang, udstedte han et revers til rådmand Fellumb, hvori han indrømmede, at han havde forset sig groft og fortjent den kærlige revselse, han havde fået, og at en anden både havde skrevet og underskrevet hans klage-

[Side 103]

skrift; han frafaldt derfor sagen mod rådmand Fellumb osv.

På stiftamtmand Nissens befaling blev sagen mod Fellumb alligevel fremmet, og han blev ved bytinget idømt nogle små bøder osv.

I 1751 havde borgerskabet ført en sag mod magistraten om Riis Skov, byens offentlige midler osv., begyndt 1739. Denne sag synes vel i det hele at være gået magistraten imod, men jeg ved ikke, hvordan det gik til, at omkostningerne, der beløb sig til ikke mindre end 3159 rigsdaler 2 mark 2 skilling, ikke i dommen blev pålagt den ene eller den anden part[1]). Da borgerne nu i 1751 rejste en ny sag i den anledning, udvirkede stiftamtmanden en kongelig resolution, ifølge hvilken disse omkostninger, med en nedsættelse på lidt over 200 rigsdaler, skulle afholdes af byens almindelige kasse og betales over tre år med en tredjedel ad gangen, da "byen dels har høstet og dels fremdeles vil høste frugten af denne proces, og da desuden samtlige borgere ved en forening af 17. og 18. februar har vedtaget, at omkostningerne ved denne proces skulle tages af byens kasse eller udredes af enhver efter hans andel".

[1]) Grunden var utvivlsomt, at de tabende for en stor del var for længst afdøde magistratspersoner, hvis boer for længe siden var gjort op.

[Side 104]

I 1753 beder Johanne Marie, enke efter salig Wissing, født Althalt, i en skrivelse til stiftamtmanden om, at han vil fremskynde sagen mod konsumptionsbetjent Jørgen Jensen Post, "som på en så ublu måde med et skud sårede min i livet kære og nu salige mand, kaptajn Jens Wissing, den 5. marts sidst på Aarhus Maltmølle, så han derefter døde mellem den 9. og 10." ….

Om jeg er rigtigt underrettet, stod kaptajn Wissing inden for den lukkede dør, og betjenten skød udefra gennem den.

[Side 105]

Bilag.

1.

I den hellige treenigheds navn, amen. Dette er den reces og kundgørelse, som blev udgivet den dag, hertug Christian blev hyldet og antaget til konge og herre i Nørrejylland og udvalgt og kåret til hele Danmarks rige. Først dømte han og Danmarks råd, at Guds ord ved magt, især i alle købstæder, hvor borgmestre og borgere samlet begærer det på kongens palads, at samme Guds ord skal prædikes, synges og læses på deres eget danske tungemål, som alle mand kunne forstå; og papisters, kætteres og anden falsk lærdom skulle ikke længere have fremgang og brug. Ligeledes sagde kongen selv personligt med sin egen mund, at hvor præsten i noget sogn i købstad eller på landet blev tilsagt af almuen at synge dansk, og han forhærdede sig og ikke ville, da måtte almuen forvise ham fra sig og selv opspore en, der ville gøre det. Ligeledes stadfæstede vor kæreste nådige herre alle privilegier, punkter og artikler, som de havde, og som hans kære fader kong Frederik havde udgivet, og alle, som var udgivet siden kong Valdemars kristelige tid, og sagde, at han med Guds

[Side 106]

hjælp ville gøre dem bedre og ikke værre. Ligeledes gav han alle borgmestre og borgere skudsmål (ret til at klage) for redelige sager, for sig selv, hvis nogen gør dem vold eller overlast, hvad enten det er foged eller lensmand eller hvem som helst, der kan findes. Ligeledes gav han alle købstadsmænd frihed til at købslå, så ingen skulle gøre dem hindring eller forprang, hverken biskop, riddere, lensmænd, gejstlige eller verdslige eller nogen (*ord er glemt*) andre end købstadsmændene alene. Ligeledes sagde kongen og Danmarks råd, at hvem der begik manddrab eller mord, skulle eftersøges og ledes efter og pågribes af lensmanden og miste liv for liv, lem for lem, og ikke give anden bod, medmindre han flygtede, eller det kunne bevises, at han gjorde det af nød; med sandt vidnesbyrd skulle han da til pligt og bod bøde efter loven. Ligeledes bad alle købstadsmænd ham nådigt om, at han ville opgive den uretfærdige told, som ikke var til i kong Hans' tid i hele Danmarks (*rige*); kongen svarede selv personligt, at han ville beramme det i den bedste mening med samme told. Ligeledes forpligtede han sig til at vove hals, liv, gods og ejendom og alt, hvad han formåede, for sine kære undersåtter og indbyggere nu i riget. Ligeledes tilstod menig almue, som da var forsamlet, bisper, riddere, rigets råd, abbeder, prælater, provster og alle borgmestre og borgere, som nu bygger og bor i Nørrejylland, og hver især bad dem Gud og helgenen hjælpe, at de ville holde ham for konge og herre og være ham huld og tro af al deres formue. Ligeledes har vor kæreste nådige herre kongen givet alle fredløse sin fred, dog efter de skadelidtes vilje. Ligeledes skal kirken beholde det jordegods, som er givet den,

[Side 107]

men dog skal de rette arvinger, hvis det er givet fra dem, beholde det, og giv kirken ledingen eller landgilden, som deraf går. Ligeledes har vi betroet fire riddermandsmænd at sidde til landsting og dømme og skikke hver mand lov og ret, som de vil give beskrevet under deres segl; og de har gjort os deres helgenes ed derpå om store og dybe stridigheder for riddermændene alene, bønders jord. Ligeledes byder vi med vort elskelige Danmarks råd, at I skal udgive jeres tiende efter den gamle lov til kirken og præsterne, som har umagen, som I vil forsvare for Gud. Ligeledes sætter vi den værdige fader biskop Ove Bilde i Aarhus og den hæderlige og velbårne mand hr. Mogens Gøye, ridder, til statholdere i landet i vort fravær, og disse to skal have fuld magt til at give kongelig stævning i den hellige treenigheds navn og dømme ret og skel, som de vil forsvare for Gud og for os, så længe vi ikke selv kommer til stede. Ligeledes har alle borgmestre og herredsfogeder gjort deres ed for os på, at de skal skikke hver mand lov og ret uden al gunst og vilje, som de vil forsvare for Gud og undgå straf fra os. Hermed befaler vi jer Gud, den hellige treenighed. Givet på det kongelige palads i Horsens 1534 onsdagen efter Vor Frue Dag dyre[1]). (Ebeltoft Rådhusarkiv.)

[1]) Ovenstående synes at være en slags beretning fra en deputeret til sine kommittenter, måske fra en borgmester i Ebeltoft, der har været med til at hylde hertug Christian i Horsens. Det er skrevet på papir med en hånd, der godt kan være 300 år gammel, men mangler underskrifter, segl osv.

De fire "Item" foran de to sidste havde skriveren glemt; han skrev dem derfor på bagsiden og henviste med et kors og et *verte folium* (vend bladet) til den plads i dokumentet, hvor de burde stå.

[Side 108]

(Fra biskoppens arkiv.)

2.

Hr. Jens Bloch i Borup lod den 1. august 1660 afholde syn over sin præstegård. Taget og gavlene var til dels borte, stolper og løsholter borte eller ødelagt, vinduerne slået itu, væggene stødt ud, hele præstegården stod skævt og måtte ombygges. For denne skade beskyldte præsten ritmester Polach og hans folk, der noget før kyndelmisse 1659 i 17 uger med folk og heste havde været indkvarteret hos ham, og siden ritmester Sommerfeldt med folk og heste til 20. august samme år.

3.

Hr. Søffren Hansen, sognepræst til Linnerup og Hammer sogne, lod den 26. september 1660 fire mænd afhøre ved Vrads Herreds ting, som vidnede, "at det i sandhed er dem vitterligt, at der i Hammer Sogn kun er én gård, som Jørgen Rasmussen bor i; de andre er helt øde, og ingen folk i dem. Og i Linnerup Sogn er der kun tre gårde og en tredjedel (gård), som disse forarmede folk bor i, …. de andre står helt øde, og ingen besidder dem" …. Desuden vidnede de, at samme præst "i dette år af Hammer Sogn ikke kan få mere i tiende end tre skæpper rug og slet intet andet korn, og af hele Linnerup Sogn kan han ikke få mere tiende end fem skæpper rug og halvsyvende skæppe byg" …. I den bedste fredstid er

embedet desuden så ringe, at hans forgænger var skattefri til sin dødsdag …. "Ydermere er det dem vitterligt, at deres nævnte kære sognepræst hr. Søffren Hansen

[Side 109]

har fået sin avl næsten øde i denne tid, og alt, hvad han havde, blev røvet og frataget ham af det umilde krigsfolk, så han med sin fattige hustru og børn måtte flygte halvnøgen med bare fødder fra hus og hjem – da hans hustru kun var otte dage efter sin barsel – og på fremmede steder lide stor nød, efter at de ved deres eget hjem havde udstået megen hårdhed, indtil det allerværste, at næsten alle sognefolkene i egnen var flygtet, så ingen kunne blive, og de da mod deres vilje måtte flygte; og dog betjente og forrettede han imidlertid, så længe nogen kunne blive til stede og søge kirken med ham, sit kald og embede med største flid, som forsvarligt kunne være" ….

Anders Thomsen i Sejl, kongelig delefoged, var til stede i retten, da dette tingsvidne blev udstedt.

4.

Den 4. december 1660 lod provsten i Hids Herred optage et synsvidne, ifølge hvilket 47 gårde med omtrent det dobbelte antal beboere (en hel gård var utvivlsomt 10 à 12 tønder hartkorn) enten var helt øde, eller beboerne var dog fuldstændig forarmede; desuden erklærede synsmændene, at alle gårde i herredet, som havde haft brandenborgsk indkvartering, var ruineret, plyndret og frarøvet deres heste, kvæg osv.

5.

Vi undertegnede sognemænd i Ølsted Sogn kendes, at det er os (desværre) i sandhed vitterligt, at Ølsted

[Side 110]

Sogn, som ligger ved den alfare vej mellem Horsens og Vejle, i den forgangne, langvarige, hårde og onde fjendetid er blevet næsten helt ødelagt; så der er 12 hele gårde helt øde, og de mennesker, der boede i dem, døde af hungersnød; de andre 10 gårde er næsten uden al sæd, og den største del af indbyggerne søger deres brød andre steder ved tiggeri. Så Gud bedre det, vores sognepræst kan på ingen måde ernære sig af sin rente og indkomst hos os, men må leve i armod med os og lade sig nøje. Dette vores vidnesbyrd er alt for sandfærdigt, og vi vil stadfæste og vedstå det med vore egne hænder underskrevet, hvor det skal være.

Ølsted 15. december 1660.

Michel Nielsen, egen hånd Hans Nielsen, egen hånd P. K. D.

6.

En rigtig fortegnelse over de byrder og udgifter, jeg har udstået i denne sidst forløbne fjendetid.

1. Betalte jeg i kontribution til oberst Peiter og til hans regimentskvartermester penge 37 rigsdaler.

2. Tog plyndrende ryttere 1 hest, 2 hopper og 1 føl fra mig, og en hest slog de ihjel for mig i stalden.

3. Gav jeg 9 plyndrende ryttere 6 rigsdaler til en rytters tæring, for at mit hus kunne befries for deres overlast.

4. Indkvarterede oberst Puttkamer sig hos mig med 2 kompagnier, og med sine folk og heste gjorde han mig skade for mere end 100 rigsdaler på én nat alene, som er vitterligt for hver og en i denne egn.

[Side 111]

Opskrift over, hvad jeg har udgivet til de allierede, og over det korn, der blev taget fra mig af dem.

5. Gav jeg til den kejserlige generals proviantmester ved navn Hans Hijber penge 50 rigsdaler i kontribution.

6. Til hans stabsofficerer udgivet i penge 18 rigsdaler.

7. Til fem eksekutionsryttere, som han indkvarterede hos mig i fire dage, 10 rigsdaler.

8. Til den kejserlige generals sekretær, som gik mit ærinde til den kejserlige general grev Montecuccoli, penge 12 rigsdaler.

9. Til generalens opvarter, der bar min ansøgning frem, 2 rigsdaler.

10. En korporal hos de kejserlige ved navn Andreis til en belønning 4 rigsdaler.

11. Til 5 ryttere, som lå på salvegarde hos mig i syv uger, penge 6 rigsdaler.

12. Tog de brandenborgske og kejserlige korn fra mig, som jeg havde ladet indføre og lægge ind hos adskillige gode folk i Randers for efterhånden at bruge både til spisekorn og til sædekorn: rug 43 tønder, byg 21 tønder.

At jeg i sandhed har været under alle disse førnævnte pressioner, foruden daglige besøg og idelige natlejre og ugentlige udgifter til salvegardepenge, vidner jeg med egen hånd underskrevet.

Galten den 16. december 1660.

Niels Pedersen Maaltbeck.
Egen hånd.

[Side 112]

7.

En rigtig fortegnelse over, hvad jeg har udgivet i denne fjendetid.

13. Da svenskerne kom ind i landet, fik jeg 4 ryttere at holde fra 3 uger efter Mikkelsdag og til kyndelmisse, med dem selv og deres heste.

14. Gav for et salvegardebrev, at ingen skulle plyndre mig, til regimentskvartermester Hrichendorph penge 6 rigsdaler.

15. Gav straks derefter Königsmarcks regimentskvartermester Hans Wolff von Schönberg i brandskat 16 rigsdaler.

16. Siden blev jeg lagt under ritmester Daniel von Lyderich for at betale kontribution til ham; gav ham først 6 rigsdaler, og derudover salvegardepenge fra 3 uger efter Mikkelsdag til kyndelmisse, hver uge 1 rigsdaler. Siden lagde han ind på mig fra kyndelmisse og til Bartholomæus dag at holde hans knægt med 3 store heste, som fortærede og spildte 12 tønder havre og 7 tønder byg for mig, som jeg skulle have haft til sæd, hvorfor jeg måtte låne og borge af gode folk både til at spise og til at så i år. Den samme knægt, som fodrede hestene, gav jeg hver uge 1 sletdaler.

17. Dernæst måtte jeg forære ritmesterens fændrik, som gerne besøgte mig og min nabo, foruden linned, penge 8 rigsdaler.

18. Siden fik jeg en fri rytter næsten et år med 3 knægte og deres heste at holde, som tærede så hårdt på, hvad jeg havde, at det var et under, at jeg kunne få enten øl eller brød. Jeg vil intet tale om de mange folk i deres selskab, som hang efter dem dag

[Side 113]

og nat og med stor ødselhed plagede mig, fordi jeg ikke havde fuldt op at give dem til sidst.

13. Gav jeg til velbårne Mogens Friis, kommissær, 4 rigsdaler, 2 tønder havre, 1 tønde rug og 1 læs hø.

14. Imens kom brandenborgerne her; skønt de kun var her en kort tid, blev jeg dog, da de skulle marchere, afkrævet 20 rigsdaler af ritmester Blommendals vagtmester. Jeg måtte da selv om natten gå ned til ham i sognet, hvor han lå, og så godt som med gråd tigge halvdelen fri, og han fik halvdelen og 2 tønder havre.

15. Straks derefter, den 4. februar, kom polakkerne, af hvilke jeg først fik en vagtmester og tre andre at holde en tid; siden blev der gjort en anden ordning, og jeg fik 2 umilde tyranner at holde med deres heste, en furer og en anden polak, som blev sendt hertil fra en kaptajn i Horsens ved navn Jerij Ferdinandus. Til ham gav jeg i 6 måneder hver måned 16 rigsdaler, og fordi jeg ikke havde den syvende måneds betaling, måtte jeg udstå meget ondt med hug og slag, blev jaget fra gården og måtte skjule mig i mark og skov, hvor jeg kunne, indtil de var borte; siden tog de, hvad kvæg de kunne finde, 4 køer og 3 stude, fordi jeg ikke havde penge, da jeg var helt udpint og ikke kunne få kredit hos nogen for 1 daler.

16. Gav derudover disse to onde mennesker, så længe jeg havde at give, i disse 7 måneder hver uge 1 rigsdaler.

17. Så holdt jeg et sådant stort hold af det slemme selskab, som hang efter dem, at jeg hel-

[Side 114]

lere havde haft en snes ærlige karle daglig til bords end de umilde hunde, som uafbrudt åd og drak og undertiden spildte over 1½ tønde øl om dagen; jog mig og min fattige hustru og børn og tyende ud af huset, huggede og skød efter mig i min seng, så jeg ved midnatstid undertiden måtte takke Gud for at kunne få en mands høstænger at ligge på.

15. Til sådan behandling og bespisning gik det sidste korn og proviant, og til sidst, da der intet mere var i forråd, tog de det overblevne kvæg; så jeg kan sandfærdigt bevise, at jeg ikke fik en skillings hjælp dertil af nogen, undtagen at jeg, da jeg blev nødt til at opgive husene, fik 10 skæpper malt i hjælp af sognet.

16. Derudover er mine sogne så hårdt hærget og den største del forarmet, så jeg af Agri Sogn, hvor der findes 14 helt øde gårde, og de fleste af de andre forarmede, ikke har fået tiende af samme gårde i disse år. Mit andet sogn, Egens, som kun er 8 gårde i alt, har to helt forarmede gårde, og af dem har jeg heller ikke fået nogen tiende.

17. Da polakkerne nu var borte, pålagde velbårne Mogens Friis igen alle præster hver at udgive 4 tønder rug eller mel, 4 tønder malt, 6 tønder havre og 6 sider flæsk, og da jeg ikke formåede at udgive sådant, blev jeg to gange overfaldet af eksekutionsryttere, som jeg ikke alene måtte stille tilfreds med god traktement, men også hver gang med en rigsdaler.

[Side 115]

16. Foruden alt dette udstod jeg i den forrige svenske tid, da man skrev 1644, så stor en plage og mishandling, at jeg næppe tror nogen større. Jeg blev anholdt for en rytter, som blev slået i mit hus af en bonde, og måtte betale ham alt, hvad han havde lidt skade på, da han kom til hægterne igen; jeg led meget ondt, før jeg kunne låne og borge så mange penge, at jeg kunne tilfredsstille hans tyranniske hævngerrighed. Siden blev jeg lagt under en umild ritmester, som da lå i Søby, og som en nat lod mig udplyndre af et halvt hundrede ryttere og derover, der bortførte korn og klæder, kobber og tin, proviant, heste og hopper og alt, hvad jeg havde, så jeg om morgenen ikke havde noget at give mine folk til et eneste måltid, før jeg måtte låne. Således kom jeg i den gæld, både dengang og nu, som jeg næppe kan betale i mange år.

Derfor er jeg kommet i stor armod og beder derfor ydmygt om, at min gunstige øvrighed vil se på denne min fattige tilstand og handle mildt mod mig i sådanne byrder, som kommer den ene efter den anden. Og hermed vil jeg have den gunstige læser trofast ønsket og befalet i Guds beskyttelse, fra Agri Præstegård den 16. december anno 1660.

Palle Amdisen,
uværdig tjener af Guds ord
til Agri og Egens sogne.
Egen hånd.

[Side 116]

8.

Angående vores, undertegnede fattige landsbypræsters og vore sognes vilkår og tilstand i Støvring Herred, da er den nu meget ringe, mest på grund af den hårde og umilde indkvartering, som vi undertegnede frem for alle andre præster i Dronningborg Len har haft, ikke alene i vore sogne, som den skammeligt har ødelagt og fordærvet, men også i vore præstegårde og alle husene, af de katolske ritmestre med deres folk og mangfoldige heste: først af det gamle Piccolominiske regiment i 6 uger til 2. pinsedag, siden af det kejserlige Marchesiske regiment hele sommeren igennem til den 19. august. De indtog ikke alene hele vore præstegårdes huse og stuer og jog os med vore små børn ud i udhusene i kulde og frost, men ødelagde og fortærede også alt vort korn, avl og tiende, som vi i nogle år havde samlet, og som selv landets fjender, svenskerne, havde sparet og ikke ville tage fra os; de slagtede også vore smukke okser og kvæg, og hele sommeren igennem lod de deres mangfoldige heste græsse i vore enge og det korn, der var sået på marken. Derfor måtte vi i Støvring Herred frem for andre her omkring sælge og pantsætte alt, hvad vi havde tilovers af sølv, penge osv., for at købe korn til os og vore små børn fra sidste jul og til vi i år fik af det nye – alt, hvad vi skulle spise, drikke og så – og kunne endda ikke strække til på grund af pengemangel, og fik kun sået halvdelen af vor avl i år, meget mindre end sidste år; mens andre præster var fri for så store indkvarteringer og beholdt deres korn og kvæg. Derfor er vi og vore sogne i Støvring Herred nu så meget mere øde og fordærvet, især Borup

[Side 117]

Sogn, der ligger her ved landevejen, som har måttet være kvarter for næsten alle regimenter ud og ind, hvorved præstegården er skammeligt ruineret, som det videre kan erfares af hosfølgende tingsvidne. Og hvad de kejserlige levnede, det ødelagde og tog general Schacks regiment, som fire gange ud og ind, frem og tilbage tog kvarter i Borup Sogn. Derfor fik vi i Støvring Herred kun sået lidt vårsæd, især i Borup Sogn, som nu for det meste er øde og fordærvet, ligesom også annekssognet Hald, hvor 12 gårde er øde og nedbrudt. Vi beder derfor underdanigst vor højærede, ærværdige hr. biskop om nu som vor patron at se på vor tilstand, så der må gøres nogen forskel i skatteligningen, og ligeledes fremføre vore arme vilkår for vor højærede ærkebiskop, landets fader, så der måtte tages noget hensyn til dem, og noget til vore præstegårdes reparation af nåde måtte bevilges os af Hans Kongelige Majestæts skuffe (kasse). Vi vil til gengæld i vore daglige bønner ihukomme Hans Ærværdighed og ønske, at det måtte gå ham og hele hans familie vel til liv og sjæl. Givet i Randers den 17. december anno 1660.

Jens Bloch i Borup Jørgen Christensen i Harridslev Jens Clog i Støvring
Bertel Frandtzen i Gimming.

[Side 118]

9.

Nørhald Herred.

Angående præsternes vilkår i dette herred, da er her ingen formuende; for nogle er lige før denne besværlige tid kommet til embederne, og nogle i denne tid. Alle er de blevet meget presset af de brandenborgske, nemlig Canenbergs regiment, som stod her i herredet, så de ikke alene har haft stærk indkvartering, men til sidst har officererne med vold taget korn,

okser, heste og hopper fra dem; ja, endog slået kister og skrin op og taget, hvad der fandtes i huset, hvilket er vitterligt for alle her i egnen og kan bevises.

Herudover har de nu i det fjerde år slet intet fået af deres annekssognes gårde, og heller ingen tiende af vårkorn i to år, eftersom bønderne her i herredet næsten ingen vårsæd har haft i to år. Vi beder derfor på det flittigste, at den ærværdige herre biskoppen vil betænke vore ringe vilkår og være os behjælpelig til det bedste. Givet i Gassum den 17. december 1660.

Hans Lauritzen
Egen hånd.